

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra historie

Tomáš Perný

Osudy pardubického gymnázia v proměnách doby
1910 – 1945

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jana Burešová, CSc.

Obor: Historie

Olomouc 2011

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracoval samostatně na základě níže uvedených zdrojů.

V Olomouci dne 12. 8. 2011

.....

Obsah

Úvod	5
1 Krátký nástin historického vývoje Pardubic do poloviny 19. století	8
1.1 Pardubice na přelomu 19. a 20. století	10
1.2 Pardubice v letech 1914 – 1945	20
2 Nástin pardubického středního a vyššího odborného školství od přelomu století do roku 1945	35
3 Základní vývoj gymnaziální soustavy v českých zemích	41
4 Vývoj gymnaziálního vzdělání v Pardubicích do počátku 20. století	47
5 Pardubické gymnázium za posledních let vlády Habsburků	49
5.1 Situace v českém středním školství od přelomu století do konce monarchie	49
5.1.1 Počátky pardubického gymnázia	55
5.1.2 První světová válka	59
5.2 Léta rozvoje (Pardubické gymnázium za první republiky)	64
5.2.1 Střední školství v samostatném Československu	64
5.2.2 Do sloučení s dívčím reálným gymnáziem v roce 1927	73
5.3 Pardubické gymnázium v letech 1938 - 1945	90
5.3.1 Školství za druhé republiky a v Protektorátu Čechy a Morava (1938-1945)	90
5.3.2 Pardubické gymnázium za protektorátu	93

Závěr	104
Prameny a literatura.....	106
Resumé	118
Anotace	119
Seznam příloh.....	121

Úvod

Cílem mé bakalářské práce bylo poznání základního historického vývoje Gymnázia Pardubice v daném časovém úseku let 1910 až 1945, v kontextu dobových změn v českém školství.

Důvodem vzniku tématu byl fakt, že jsem sám jedno z pardubických gymnázií navštěvoval, konkrétně v Mozartově ulici. To je ovšem značně novější a tudíž historicky téměř nepostihnutelné. Dalším důvodem volby tématu byla jeho stálá aktuálnost. Škola je jedním ze základních mezníků našeho života, s kterým se stále více potýkáme takřka čtvrtstoletí našeho života, a s nímž máme spojeny radostné chvíle přestávek, i méně úsměvné hodiny zkoušek, písemných testů a nám neoblíbených předmětů. Vcelku je ale něčím, na co každý z nás s odstupem času rád a někdy i nostalgicky vzpomíná.

V době vzniku tématu, která se datuje již do roku 2008, tedy dva roky před stým výročím založení gymnázia, měla práce taktéž za cíl více přiblížit historický vývoj ústavu v kontinuitě na vývoj celého školství. Což by nebyla ostatně neřešitelná situace, jelikož dosavadní zpracování nebylo na tak významnou instituci, jakou bezesporu Gymnázium Pardubice je, nedostačující.

Při oslavách 60., 75. a 90. výročí byly sice vydány slavnostní almanachy, jejichž obsahová část do jisté míry nekoresponduje se slavnostní událostí chvíle. V prvních dvou případech je pravděpodobně na vině doba, ve které obě publikace vyšly. Přesto má první z nich mnohem větší vypovídající hodnotu nežli druhá jmenovaná, vzniklá k 75. výročí ústavu. V roce 2000 byly doplněny o almanach třetí, který opět nepřináší podrobnější a novější sdělení o vývoji ústavu. Jeho pozitivem ale jsou některé výpovědi jeho absolventů. Bohužel jen jedna se týká mnou zkoumaného období. I tak ale byla alespoň malým oživením a vnesením autentičnosti do jinak asi velké strohosti mých řádků. Snaha o to, získat ještě někoho, kdo zažil alespoň poslední léta války na ústavu se však nesešla s úspěchem, ač tu stále takoví lidé s námi žijí. Každým rokem je však situace složitější.

První, opravdu kvalitní a přínosná práce vznikla v onen pro gymnázium slavnostní minulý rok. Jejím autorem je Aleš Kotyk („*Almanach ke 100. výročí založení gymnázia*“). Tím vznikly jisté komplikace pro moji práci, vznikající s tříletým posunem proti původnímu plánu. Nebylo tedy jisté, zda budu moci přinést k tématu ještě něco nového. Rozdělanou práci jsem již pustit nechtěl a ve fondech Zemské školní rady, Ministerstva školství a Ministerstva

kultu a vyučování, nacházejících se v Národním archivu, jsem se pokusil najít alespoň zlomek dalších, nových informací, typu protokolu z všeobecné inspekce na gymnáziu, které by přinesly spíše než objevné informace, informace bonusové. Samozřejmě pro poznání základního dějinného vývoje ústavu slouží jeho kronika, která nutno dodat, není tolik „napěchována“ informacemi, jak by se mohlo na první pohled zdát. Dále to jsou výroční zprávy. V neposlední řadě pak úřední korespondence, vyřizovaná mezi ústavem a nadřízenými školskými orgány, případně městským zastupitelstvem a rodiči žactva. Bohužel i ta je, především pro starší období, nedochována. Badatel ji může využít až od konce dvacátých let.

Pokoušel jsem se taktéž najít nějaké bližší informace o učitelích a významných absolventech ústavu. Fond učitelů gymnázia byl však v Oblastním archivu v Zámrsku skartován na podzim 2010. K významným osobnostem Pardubic existuje ve Východočeském muzeu sbírka nazvaná „Slavín“, jejíž obsah mě však taktéž moc nepotěšil a i když zde existují fondy k některým absolventům ústavu, jako Emilu Hadačovi nebo Karlu Krpatovi, nebyly bohužel pro moji práci žádným přínosem. Na stránkách pardubických týdeníků taktéž nebylo téma pardubického gymnázia, s výjimkou prvních let po jeho založení, kdo ví jak oblíbené.

K obecným částem školství jsem se snažil postihnout základní literaturu k tématu, která věcně a zajímavě danou problematiku shrnuje. Jednou z bezesporu nejzajímavějších je publikace „*Študáci a kantoři za starého Rakouska*“ od Kateřiny Řezníčkové, které vyčerpávajícím, zajímavým a uceleným stylem nahlíží na vývoj školství ze všech možných úhlů. Od jeho obecného vývoje, po postavení učitelů v tehdejší společnosti, snahám o ženské vzdělání či nástin některých vyučovaných předmětů. Dalšími, velice pro mě přínosnými publikacemi, byly práce Františka Morkese, které i přes svůj nepříliš velký rozsah přináší mnoho cenných informací, poddaných v čtivém jazyce. Za třetí bych vyzdvihl práci Kádnerovu „*Vývoj a dnešní soustava školství*“, mapující první desetiletí školství v nově vzniklé republice, v porovnání se školstvím ostatních států světa. Velice kvalitním dílem pro poznání vývoje školy od 19. století do druhé poloviny století 20. jsou práce Zdeňky Veselé, například „*Vývoj českého školství*“ nebo Miroslava Somra „*Dějiny školství a pedagogiky*.“

Práce je rozdělena celkem na 5 kapitol. Vymezuje ji exkurs do historie města, který si myslím je u regionálních témat nezbytný, jelikož jak se ukazuje při následném popisu činnosti pardubického gymnázia, hrálo městské zastupitelstvo poměrně značnou úlohu, navíc moderním dějinám Pardubic chybí ucelená publikace, a ač stále prosvítají informace, že první

díl Dějin Pardubic od pardubického historika Františka Šebka by měl mít svého následovníka, nepřichází stále nic.

Ten je následovaný krátkým nástinem do převážně odborného a vyššího odborného školství v Pardubicích v meziválečném období. Třetí kapitolou se zaměřuji na nástin vzniku a vývoje gymnázií obecně, jakož i gymnaziálního vzdělání v Pardubicích do počátku 20. století. Následující tři kapitoly již prolínají líčení vývoje pardubického gymnázia s vývojem školství v Čechách.

Na základě těchto informací získaných z dosažitelné literatury a pramenů jsem se tedy pokusil o chronologické a co nejpřehlednější zachycení a zobrazení vývoje zkoumaného tématu.

1 Krátký nástin historického vývoje Pardubic do poloviny 19. století

Město Pardubice leží ve středu východních Čech na soutoku řek Labe s Chrudimkou, přibližně 100 km od hlavního města Prahy. Počet obyvatel města dosahuje podle oficiálních stránek ministerstva vnitra¹, k 1. 10. roku 2010, počtu 90 711, což řadí Pardubice na 10. místo v seznamu českých měst, co do lidnatosti. Pardubice také představují významné centrum průmyslu, kultury, sportu a dopravy.

Název města vznikl od polského jména Pardub, či Pordub, což byla hlava zde usedlého rodu, který se nazýval Pardubici (lidé Pardubovi). Samotný význam jména Pordub vznikl z „pod dub“ nebo přesmyknutím z pradub. Dříve Pardubice nesly název Pordubice podle označení, které užil ve své bule papež Bonifác VIII., která je zároveň první písemnou zmínkou o městě.²

Historie Pardubic je velice bohatá a spletitá, není však předmětem této práce, proto se uchýlím jen k jejímu krátkému nástinu, a to především období, které bude následně zachycovat hlavní téma práce.

Již od paleolitu byla místa kolem Labe či jeho soutoku s Chrudimkou vyhledávanými lokalitami tehdejších lidí. Trvalé osídlení dnešních lokalit města se však datuje až od přelomu 8. a 9. století.

První písemná zmínka o městu se datuje do roku 1295, kdy papež Bonifác VIII. vydal bulu, ve které se zavazoval ochraňovat všechny cyriacké³ kláštery, včetně pardubického kláštera s chrámem, stojícího přibližně v místech dnešního kostela Sv. Bartoloměje⁴ a vystavěného někdy v letech 1256–1295⁵. Osídlení Pardubic bylo ovšem po další desítky let rozptýlené, což se změnilo s vrcholem středověké venkovské kolonizace v polovině 14.

¹ Stránky ministerstva vnitra České republiky: Dostupné online: <<http://aplikace.mvcr.cz/adresa/e/pardu/index.html>>. [4. 10. 2010].

² Rosůlek, F. K.: *Pardubicko – Přeloučsko – Holicko (díl III. Místopis: dějinný a místopisný obraz)*. Pardubice 1909, s. 434.

³ Cyriaci, též Řád křížovníků s červeným srdcem, byli řádem založeným během křížových výprav. Do Čech byli povoláni v roce 1256 králem Přemyslem Otakarem II.

⁴ Více viz. Šebek, F.: *Poznámky k nejstarším dějinám Pardubic*. In: *Východočeský sborník historický (dále jen VSH)*, 1996, r. 5., s. 29–55.

Doklady podporující druhou teorii viz. Ježek, M. *O poloze vsi „Pordobic“*. In: *VSH*, 1996, r. 5., s. 15–28. a Ježek, M.: *Poznámka k „poznámkám“ (k nejstarším dějinám Pardubic)*. In: *VSH*, 1997, r. 6., s. 121–134.

⁵ První letopočet znázorňuje povolání řádů do Čech a druhé listinu papeže, ve které je dochována první písemná zmínka o klášteře. Důvody k této dataci viz. Šebek, F. a kolektiv: *Dějiny Pardubic, I. díl. Městský národní výbor, Pardubice 1990*, s. 37.

století, kdy město získává Arnošt z Hostýně s jeho synem Arnoštem z Pardubic, pozdějším prvním pražským arcibiskupem (1344-1364). S tzv. pány z Pardubic je spojeno povýšení Pardubic na poddanské městečko⁶ a získání erbu, jímž se město honosí dodnes. Je jím na červeném štítě vyobrazená přední stříbrná polovina koně se zlatou uzdou⁷.

Následné neklidné období spojené s vládou krále Václava IV. a husitskými válkami je doprovázeno častým střídáním majitelů města. Pardubice celkem čtyřikrát změnil svého majitele, než se roku 1490 dostane zadlužené město do rukou Viléma z Pernštejna, který společně se syny Vojtěchem a Janem vytvoří z Pardubic hlavní sídlo rodu Pernštejnů. Období pernštejnské vlády, jež trvalo 69 let, znamenalo pro město stavební, hospodářský a populační růst, kdy byly Pardubice přestavěny nejprve v pozdně gotickém, posléze v renesančním hávu a v jejich okolí se velkou měrou rozvíjelo především rybníkářství a pivovarnictví. Z nevýznamného zemědělského městečka se vypracovaly do roku 1506 ke statusu města. Rychlý rozrůst města a užití moderní architektury následně daly vzniknout rčení, „skví se jako Pardubice“. Dodnes je období jejich vlády považováno za jednu z nejvýznamnějších epoch v historii města. Za jejich následovníků však dochází k zadlužování rodu a v roce 1560 přechází Pardubice do rukou panovníka Maxmiliána II. a stávají se tak komorním městem^{8,9}.

Komorním městem zůstaly Pardubice po více než tři století až do zániku Habsburské monarchie roku 1918. Ovšem až do 19. století byly spíše venkovským městečkem, které bylo jen stínem kdysi tak slibně prosperujícího a rozrůstajícího se města, jehož růst zastavila třicetiletá válka, během níž došlo k trojímu obléhání Pardubic Švédy¹⁰.

Po třicetileté válce společně s úpadkem řady měst v celé zemi, obzvláště královských, upadala i sláva Pardubic. Město přišlo o svá předměstí, která byla vypálená a zdevastovaná. Přeživší obyvatelé z nich buď odešli nebo se tísnili za branami města nebo dokonce v branách samotných. Počet obyvatel města čítal po válce necelých 1000 osob¹¹ a stav selských gruntů

⁶ O tom se dovídáme ze závěti Arnošta z Pardubic z roku 1340.

⁷ Okolnosti vedoucí k získání erbu např. Viz. Šebek, F. a kolektiv: *c. d.*, 1990, s. 47.

⁸ Druh poddanského města, které patřilo do přímého majetku krále. Tato města ale neměla takové postavení a výsady jako města královská. Byla spravována královskou komorou. Viz. *Encyklopedie cojeco: Komorní město*. <http://www.cojeco.cz/index.php?id_desc=46490&s_lang=2&detail=1&title=komorn%ED%20m%ECsto>. [18. 11. 2010]., nebo *Mladá Boleslav od počátku věků do novověku: Královské město*. <<http://www.is.mb-net.cz/mb-pravek-novovek/JS1202022.htm>>. [23. 2. 2011].

⁹ Více viz. Vorel, P.: *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha, Nakl. Rybka 1999. s. 97–285.

¹⁰ Všechna tři obléhání nastala až v posledních 10 letech války. V letech 1639, 1643 a 1645. I přes značné škody, které město utrpělo, se ho nepodařilo Švédům dobýt.

¹¹ Bičík, Z.: *Pardubice od A do Z. Vydala inf. Služba Pce, Pardubice, 1974, s. 9.*

na pardubickém panství se zmenšil o 1/5 (většinou šlo o větší selské statky).¹² Město během následujících staletí sloužilo především jako důležitý strategický bod pro habsburské vojsko, což městu škodilo za dalších válečných konfliktů v 18. století jako byly války o rakouské dědictví a následná sedmiletá válka, jakož i výstavba jezdeckých kasáren z roku 1766, která až do 19. století znemožňovala růst Pardubic, především severním směrem.¹³

1.1 Pardubice na přelomu 19. a 20. století

I přes pravidelný nárůst počtu obyvatel města, od 70. let 18. století, se dá defacto říci, že o novém rozmachu Pardubic můžeme hovořit až od poloviny 19. století, v souvislosti s výstavbou železnice¹⁴ vedoucí z Olomouce do Prahy. Na její výstavbě se velkou měrou podílel pardubický rodák ing. Jan Perner. Železnice, zprovozněná pro veřejnost od 1. září roku 1845¹⁵, oznamovala v Pardubicích nástup nového období, vyznačovaného přílivem kapitálu, průmyslovým rozvojem¹⁶, a s tím spojeným společenským a populačním vzrůstem. Tento proces byl postupný, během něho však Pardubice do konce 19. století předešly v počtu obyvatel Chrudim i Hradec Králové a staly se největším východočeským městem¹⁷.

To, jak důležitou roli hrála železniční doprava v rozvoji města, ukazuje počet železničních vleček, jež byly na jednotlivé podniky a továrny napojeny. Celkem bylo do roku 1908 vytvořeno 37 vleček¹⁸, což je o 18 více, než jich má pardubické nádraží¹⁹ dnes.

¹² Šebek, F.: *Přehled dějin Pardubic*. s. 8. Dostupné online: *Pardubický svět – Informační server města Pardubice*. <<http://www.pardubice.cz/historie/>>. [12. 12. 2010].

¹³ Sakař, J.: *Dějiny Pardubic nad Labem, díl I., část 1. Pardubice, 1920*, s. 154-156. a Thein, P.: *Pardubice mizející 3 (Jezdecké kasárny)*. *Zprávy klubu přátel Pardubicka (dále jen ZKPP)*, 1975, č. 4, s. 8-9.

¹⁴ Do té doby byla dokonce města, jako Litomyšl, Polička, či Chrudim, větší než Pardubice. Mimo železnice probíhala také v okolí Pardubic, v letech 1818–1845, výstavba husté silniční sítě. Více viz. Sakař, J.: *c. d.*, s. 191.

¹⁵ Do konce 50. let se rozrostla železniční trasa o sever Čech, kam vedla přes Hradec Králové, či Jaroměř do Liberce (dokončena roku 1859) a do počátku 70. let i jižní trasu směr Chrudim–Slatiňany–Německý (dnes Havlíčkův) Brod. Viz. *Tamtéž*, s. 219.

¹⁶ Do té doby bylo město průmyslovou revolucí takřka nedotčené. Z průmyslových podniků se zde nacházely pouze mlýny, hamr a pivovar, ale žádná větší továrna. A z řemeslnických odvětví vynikalo nejvíce krejčovství.

¹⁷ V roce 1900 měly Pardubice 17 031 (pro srovnání to roku 1843 byly pouhé 4 017 obyv.) obyvatel, kdežto Chrudim 13 045 a Hradec Králové 9 767. Více viz. Borovec, P.: *Stručná historie živnosti, obchodu a průmyslu v Pardubicích. Klub přátel Pardubicka (dále jen KPP), Pardubice 2000*, s. 12–13.

¹⁸ Viz. *Pardubický spolek historie železniční dopravy: Vlečky v Pardubicích*. <<http://www.pshzd.cz/vlecky.html>>. [15. 2. 2011].

¹⁹ Nádraží, které zmiňuji v textu, je tzv. staré nádraží, z 50. let 19. století, dnes již neexistující, jelikož poničené spojeneckými nálety za druhé světové války a nevyhovující potřebám modernější doby, bylo roku 1958 nahrazeno novým nádražím, vystavěným o několik set metrů dále směrem na západ podle návrhu architekta Karla Řepy. Viz. Huňáček, M.: *Pardubická nádraží. KPP*. <<http://www.kpp.iipardubice.cz/1110567991-pardubicka-nadrazi.php>>. [15. 2. 2011].

Z toho vyplývá, že množství vleček, o které bylo pardubické nádraží rozšířeno, mělo přímou souvislost s rozvojem průmyslu ve městě, a že se pardubické nádraží stalo centrem tehdejší průmyslové zóny města.

Mezi tyto nově vznikající a zároveň nejvýznamnější podniky a továrny ve městě patřily například pardubický Wertheimerův lihovar²⁰, fungující od roku 1867. Akciový cukrovar²¹, založený v roce 1869 významným pardubickým podnikatelem židovského původu Josefem Krausem²². Dalším významným podnikem poblíž nádraží, byla například roku 1866 vystavěná továrna na mlýnská zařízení firmy Hübner a Opitz²³. Specializovala se především na výrobu francouzských mlýnských kamenů. O pár let později této firmě vyrostla konkurence v podobě Prokopovy strojírny a slévárny²⁴, vystavěné v letech 1869–1870 na Palackého třídě. V její blízkosti byl roku 1871 založen pardubický pivovar²⁵. U všech těchto podniků následovala roku 1889 rafinerie minerálních olejů, tzv. Fantovy závody²⁶, pojmenované po jejich zakladateli, Davidovi Fantovi. Koncem 19. století vznikla při chrudimské silnici továrna na kávovinové náhražky, která nese název po Johannu Heinrichu Franckovi²⁷.

Významné podniky v Pardubicích však nevznikaly pouze poblíž železničního nádraží, nýbrž i na druhém konci města, kde poblíž soutoku Labe s Chrudimkou vyrostl v letech

²⁰ Fungující pod oficiálním názvem: První pardubická rafinerie lihu, továrna na likéry a octovou třesť Ignác Wertheimer. Více viz. *Borovec, P.: c. d., s. 15.*

²¹ Stál v místech mezi dnešní novou poštou u nádraží a křižovatkou na rychlodráze. Viz. *Český rozhlas Pardubice: Pardubická ohlednutí (díl 26.: Šikovný podnikatel a poštmistr Josef Kraus a další příbuzní Artura Krause)*. <<http://www.rozhlas.cz/pardubice/ohlednuti/zprava/dil-dvacaty-sesty-sikovny-podnikatel-a-postmistr-josef-kraus-a-dalsi-pribuzni-barona-artura-krause--802618>>. [5. 3. 2011].

²² Josef Kraus patřil ve své době k nejschopnějším podnikatelům v Pardubicích. Je s ním spojeno i působení v komunální politice nebo založení pošt u nádraží a na dnešní Třídě míru v roce 1845. Jeho dům na začátku Třídě míru (dnes hotel Grand), sloužil k pobytu významných návštěv, například Františka Josefa I. s manželkou v roce 1874. Viz. *Tamtéž.*

²³ Julius Hübner & Karl Opitz. Nejprve sídlící v Palackého ulici. Posléze si vybuodovala rozsáhlý areál (na v textu zmiňované jižní straně nádraží) na dnešní třídě Jana Palacha za podjezdem. Více viz. *Borovec, P.: c. d., s. 15.*

²⁴ Oficiálně Josef Prokop a synové. Od 80. let se však Prokopovy závody přeorientovaly na výrobu mlýnských strojů. Na počátku 20. století se stal jedním z největších podniků v Čechách. Více viz. *Oficiální internetové stránky statutárního města Pardubice: Továrna Josef Prokop a synové*. <<http://www.mesto-pardubice.cz/mesto/turisticke-informace/vychazkove-okruhy/trasa-2/prokopka.html>>. [15. 2. 2011].

²⁵ Oficiálně nesl název, „Akciový pivovar Pardubice“. Mezi jeho zakladateli byl opět Josef Kraus. Nutno však poznamenat, že pivovarnictví mělo ve městě dlouhou tradici sahající do 16. století a panování pánů z Pernštejna. Specialitou pivovaru je černé, 19 stupňové pivo Porter, vařené od roku 1891. Pivovar funguje dodnes. Více viz. *Oficiální stránky Pivovaru Pernštejn a.s.: Historie*. <<http://www.pernstejn.cz/historie.htm>>. [1. 3. 2011].

²⁶ Oficiální název David Fanto a spol., familiérně též nazývaný „Fantovka“, či „Petrolka“ (z důvodů výroby a zpracování petroleje, jakožto hlavní pracovní náplně továrny). Před 1. světovou válkou byla továrna druhou největší v habsburské monarchii. Viz. *Borovec, P.: Akciová společnost rafinerie minerálních olejů v Pardubicích („Fantovka“) a její firemní značky*. ZKPP, 1998, č. 5–6, s. 165–167.

²⁷ Oficiální název: Jindřich Franck & synové. Firma funguje dodnes, pod názvem KÁVOVINY a.s. Více viz. *Oficiální stránky KÁVOVINY a.s.: Historie*. <<http://www.kavoviny.cz/Historie.aspx>>. [1. 3. 2011].

1909–1911 dominantní automatický velkomlýn²⁸ bratří Egona a Karla Winternitzů, připomínající gotický hrad a vystavěný podle návrhu významného architekta Josefa Gočára. Winternitzovy mlýny byly ovšem na nově vznikajícím Bílém předměstí jediným z nově vzniklých podniků, který se mohl co do významu a úrovně rovnat podnikům zakládaným kolem železničního nádraží.

Do konce 19. století se tak Pardubice staly průmyslovým centrem, s převažujícím chemickým, strojním a potravinářským průmyslem²⁹, které se staly základními pilíři průmyslového odvětví v Pardubicích. Právě se třetím jmenovaným je mimo jiné spojena věhlasná výroba perníku, jejíž tradice se datuje již do období vlády pánů z Pernštejna³⁰. Po celý raný novověk se tradice ve městě uchovala a na přelomu 19. a 20. století dochází ve městě k největšímu rozkvětu perníkářství, kdy vzniklo rovnou několik cukrárenských podniků.

To jakým způsobem se nejen Pardubice, ale vůbec celé východní Čechy během 2. poloviny 19. století rozvinuly, ukázala Východočeská výstava průmyslu, zemědělství, národopisu a umění, uspořádaná roku 1903 právě v Pardubicích. Ve dnech jejího konání, od 24. července do 28. září, navštívilo areál výstaviště (v okolí dnešního centra IDEON) na 250 000 lidí, kteří mohli shlédnout všemožné přístroje, nástroje a vynálezy³¹ od více jak 100 firem z celých Čech a Moravy. Výstava měla také vliv na vznik Křižíkovy parní elektrárny v roce 1905, jež vyrostla v prostorách za dnešních Karlovinou, a která následně stála u zrodu elektrického osvětlení v Pardubicích³². Ve stejné době byl zbudován městský vodovod, do něhož dodávala vodu Nemošická vodárna. Od roku 1895 mělo město svoji vlastní telefonní ústřednu a od roku 1901 mohli obyvatelé města využívat jako prostředek hromadné dopravy autobus, který jezdil nejprve na trase Pardubice–Lázně Bohdaneč a s postupem následujících let se jeho trasa rozšiřovala.³³

²⁸ Dodnes jsou tzv. automatické mlýny funkční, coby AMPA s.r.o., a jsou zapsány na seznamu národních technických památek.

²⁹ Do druhé světové války byl poměrně rozvinut též průmysl tiskařský. Viz. *Borovec, P.: c. d., s. 18, 23–24, 27.*

³⁰ Konkrétně do roku 1515. Viz. *Borovec, P. – Paleček, J. – Řeháček, J.: Pardubický perník. Pardubice 2008, s. 2.*

³¹ Viz. *Pardubický Kaleidoskop: Východočeská výstava v Pardubicích roku 1903.*

< <http://www.iipardubice.cz/historie/vychodoceska-vystava.php> >. [7. 3. 2011].

³² Budova elektrárny stojí dodnes, jako jedna z mála památek na toto období, nacházejících se na sídlišti Karlovina.

³³ Více viz. *Oficiální internetové stránky statutárního města Pardubice: Východočeská výstava průmyslu, zemědělství, národopisu a umění v roce 1903.*

< <http://www.mesto-pardubice.cz/mesto/turisticke-informace/vychazkove-okruhy/trasa-1/vystava.html> >. [15. 2. 2011].

S průmyslovým, a tím pádem i příznivým demografickým rozvojem, je následně spjata další rozšiřování města či jeho zvelebování formou výstavby městských sadů³⁴, jezdeckých kasáren nebo v letech 1907-1911 regulace Labe a Chrudimky, jejíž rameno v té době protékalo středem města.

Rozvoj města probíhal od historického jádra po železniční nádraží. Stavební rozvoj město zaznamenalo též na východní stranu, na Bílém předměstí, kde překročil tok řeky Chrudimky a větvil se směrem k Sezemicím a Pardubičkám, ve směru na Chrudim, kde v prostoru nad Vinicí vyrostly v letech 1899-1903 první budovy nové Všeobecné veřejné okresní nemocnice, jež se v průběhu dalších tří desetiletí stále rozšiřovala, než v letech 1926–1930 a 1937-1939 vyrostla přibližně do té podoby, jak ji známe dnes.³⁵ Nedaleko od ní, směrem do centra města, u barokního kostelíčka Sedmibolestné Panny Marie, vznikla roku 1891 nová budova Pernštejnského nadačního chudobince, jenž se sem přestěhoval z původního místa u hotelu Veselka, kde byl dva roky před tím zrušen po téměř 400 letech fungování³⁶. V roce 1908 k němu v těsném sousedství přibyl městský chorobinec. V úseku směrem na Sezemice ohraničovala konec města Královská zemská donucovací pracovna vystavěná v letech 1889–1891 a fungující dodnes³⁷.

V historickém středu města byla roku 1886 restaurována šedesát metrů vysoká dominanta Pardubic, Zelená brána, které roku 1875 reálně hrozilo zboření. Roku 1903 na její předbrání dali pardubičtí radní umístit reliéf navržený malířem Mikolášem Alšem a znázorňující erbovní pověst města. O několik let později, 1892–1895, byla vystavěna podle návrhu Jana Wejricha nová radnice, které padla za oběť hodnotná stará radnice, včetně tří přilehlých domů. Ta svým vnějším architektonickým charakterem, ovlivněným nástupem historizujících slohů, značně narušuje renesanční ráz náměstí. Dále došlo roku 1883 k rozboření renesančních masných krámů u kostela sv. Bartoloměje a v neposlední řadě k výstavbě nového náměstí Jana Amose Komenského, které však mělo stát na místě bývalého minoritského kláštera. Historizující sloh, konkrétně novorenesanční, byl uplatněn nejen při stavbě nové městské radnice, ale i Městského divadla Pardubice³⁸ vystavěného v letech

³⁴ Před první světovou válkou vznikla ve městě základní síť městských sadů včele s nejstaršími Bubeníkovými sady, na jejichž stvoření se mimo obce podílel také tzv. Okrašlovací spolek a finančně Občanská záložna.

³⁵ Viz. *Všeobecná veřejná okresní nemocnice v Pardubicích*. In: *Pardubice: sborník k 600. povýšení Pardubic na město*. Ed. Zdeněk Vavřík, Pardubice 1940, s. 111–112. s. 108–109.

³⁶ Byl založen roku 1507. Stál na místě budovy, ve které dnes sídlí McDonald's. Viz. *Paleček, J.: Pardubice ve 20. století. Společnost pro rozvoj Pardubicka*. Pardubice 2001, s. 7.

³⁷ Více viz. *Broncová, D.: Kniha o městě Pardubice*. Nakl. MILPO, Praha 1999, s. 102-104.

³⁸ Dnes již Východočeské divadlo Pardubice. Pardubice společně s Hradcem Králové, Chrudimí, Litomyšlí a Mladou Boleslaví ustanovily roku 1905 tzv. Divadlo sdružených měst východočeských, které hrálo nejen

1907-1909, podle návrhu architekta Antonína Balšánka³⁹ na dnešním náměstí Republiky, či Občanské záložny⁴⁰, která stojí na rohu Perštýnského náměstí. Občanská záložna plnila funkci štědré podporovatelky stavebního a kulturního rozvoje města, jakož i sociálně slabších vrstev obyvatel města včetně chudých žáků pardubických škol všech stupňů. V letech 1913–1917 vyrostla v těsné blízkosti Zelené brány nová, v duchu architektonické moderny vystavěná, reprezentativní budova Městské spořitelny, jakožto nejdůležitějšího peněžního ústavu ve městě své doby.

S tímto komplexním rozvojem města je neodmyslitelně spjat také nebývalý společensko – kulturní rozvoj⁴¹, spojovaný především se spolkovým hnutím, které se mohlo rozvíjet nejen v Pardubicích, ale v celém českém státě, i když značně krkolomně, díky politickým změnám v monarchii⁴². Vznikla celá řada spolků různého zaměření. Od sportovních, vlasteneckých a kulturně osvětových, po hospodářské či hasičské.

K nejstarším z nich patřil Hospodářský spolek založený v roce 1851, jehož hlavní činnost se rozběhla až po konci tzv. Bachova absolutismu v roce 1862. V roce 1861 vznikl pěvecký spolek Pernštýn, následovaný o čtyři roky později i dámským pěveckým spolkem Ludmila, založeným ředitelem reálky Jiljí Vratislavem Jahnem.⁴³ Dále spolek divadelních ochotníků vznikuvší již roku 1849. Divadelní ochotníci, mezi nimiž opět vynikal jeden ze členů učitelského sboru pardubické reálky Gustav Heš, však po celé 19. století neměli své vlastní trvalé prostory, kde by mohli provozovat svou činnost a pomoci jim nedokázala ani městská rada, která i přes svoji snahu nedokázala divadelnímu spolku nalézt ani jednu volnou budovu nebo alespoň místnost na některé z pardubických škol.⁴⁴ Proto se do roku 1909 hrálo divadlo ledaskde, v prostorách různých hostinců, na Kunětické hoře nebo v sále Odeon⁴⁵, jež

činohru, ale i operu a operetu a vedle domácí scény bylo i profesionálním divadlem zájezdním. Toto uskupení trvalo do roku 1948, kdy název VČD přešel pouze na pardubické divadlo. VČD se stalo, společně s hotelem Veselka, jednou z hlavních budov kulturního života v Pardubicích. O divadle více viz. *Císař, J. - Mohylová, V.: Historie divadelní Pardubic a okolí. Východočeské divadlo Pardubice, Pardubice 2002, 143 s.*

³⁹ Mimo jiné na stavbě působil sochař Bohumil Kafka.

⁴⁰ Budova samotná vznikla na místě minoritského kláštera. Viz. *Paleček, J. - Řeháček, J. - Kotyk, J.: Evropský spolkový dům-Občanská záložna. KPP, Pardubice 2000, s. 2.*

⁴¹ V některých případech ovšem předcházela samotnému vzniku prvních průmyslových podniků.

⁴² Díky první ústavě z roku 1848, která výslovně zaručovala právo vytvářet spolky. Avšak během následujících let byla práva spolků omezena různými restrikcemi a spolky politické nebo sociální nemohly vznikat vůbec. Výrazné uvolnění způsobilo až rok 1867 a vydání Prosinčové ústavy, jejíž součástí byl mimo jiné tzv. Spolčovací zákon č. 134, povolující už také politické spolky. Tento zákon byl následně, po roce 1918, přejet i do právního řádu ČSR. Viz. *Veselá, R.: Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků: (1919–1952). Masarykova univ., Brno 1995, s. 5–7.*

⁴³ *Zikmunda, V.: Pardubice v šedesátých letech 19. století. In: VSH, 1991, r. 1., s. 171.*

⁴⁴ *Zikmunda, V.: Pardubická společnost v sedmdesátých letech 19. století. In: VSH, 1992, r. 2., s. 156.*

⁴⁵ Ten byl až do stavby divadla v roce 1909, potažmo hotelu Grand v roce 1931, hlavním kulturním střediskem města.

byl postaven pro kulturní akce jako součást hotelu Veselka. Začalo se proto uvažovat o stavbě divadla. Bohužel se ukázalo jak daleko je někdy od myšlenky ke skutku, neboť realizaci projektu provázela řada problémů a sporů.⁴⁶

V roce 1862 vznikla, na místo staršího spolku zvaného Pardubická beseda, Měšťanská beseda, jakožto nejdůležitější městský spolek. Ta měla být přístupná všem třídám občanstva Pardubic. Mezi jejími členy „*lze najít jména všech představitelů pardubického veřejného, kulturního a hospodářského života*“⁴⁷ včetně pardubických akademiků a profesorů reálky, kteří stáli za vznikem Literárního spolku pardubického (1879). Přelom 70. a 80. let 19. století znamenal vznik celé řady dalších spolků.⁴⁸ Mezi nejvýznamnější patřil v roce 1880 vzniklý Muzejní spolek⁴⁹, s jehož založením se však „koketovalo“ již o dvacet let dříve. Ani rok založení ovšem neznamenal konec problémů. Trvalo dalších 40 let, než spolek získal vlastní plnohodnotné prostory, které našel až v roce 1920 ve zchátralé budově pardubického zámku za finanční pomoci města a jednotlivých příznivců.⁵⁰

Se vznikem a rozvojem spolků také vzrůstal zájem veřejnosti o založení veřejné městské knihovny. Avšak otázka vzniku veřejné knihovny se táhla, podobně jako otázka založení muzea, po desítky let (od roku 1843), než byla skutečně realizována. Ve městě sice v návaznosti na rozvoj spolkového hnutí vznikaly tzv. spolkové knihovny. Ty ovšem sloužily pouze pro členy daného spolku. Veřejná knihovna městu chyběla až do roku 1897, kdy byla, pod oficiálním názvem Veřejná obecní knihovna města Pardubic otevřena. Prostory, ve kterých byly knihy uloženy, se ovšem velmi často měnily, než dospěly do domu č. 77 na rohu Pernštýnského náměstí, kde knihovna sídlí do současnosti.

Období přelomu 19. a 20. století v Pardubicích znamenalo taktéž velký rozvoj sportovních odvětví. K nejstarším a nejslavnějším z nich patří Velká pardubická steeplechase, která společně s pozdější plochou dráhou a hokejem město nejvíce proslavila. K nim přibyla celá řada dalších sportů různého zaměření. S rozvojem sportu ve městě, zejména tenisu,

⁴⁶ Císař, J. - Mohylová, V.: c. d., s. 13–22.

⁴⁷ Zikmunda, V.: c. d., s. 171.

⁴⁸ Zikmunda, V.: c. d., s. 161 – 162.

⁴⁹ I na jeho založení se velkou měrou podílel aktivní ředitel pardubické reálky J. V. Jahn se svými přáteli.

⁵⁰ O rok později koupili i nedaleký hrad Kunětická hora, náležející, stejně jako zámek, do velkostatku hrabat z Wartinbergu, kteří byli vlastníky obou nemovitostí s pozemky od roku 1883. Za jejich vlastnictví došlo ke značnému zchátrání zámku, který sloužil jako ubytovna pro vojenské důstojníky (již od 18. století), částečně jako sklad a dokonce jako továrna na obuv (v pronájmu rodiny Mischkönigů). Viz. Broncová, D.: *Knihy o městě Pardubice* (ed.). Nakl. Milpo Media, Praha 1999, s. 45–49.

fotbalu a cyklistiky, je spjato jméno Arthura Krause, jemuž se přezdívá pardubický Jára Cimrman⁵¹.

Počátky Velké pardubické steeplechase jsou spojeny s veliteli jezdeckých pluků z oněch zmiňovaných pardubických kasáren, kteří byli zpravidla šlechtického původu. Jeden z těchto velitelů, kníže František Liechtenstein⁵², přinesl roku 1841, vlivem svých internacionálních kontaktů, do českých zemí tzv. parforsní hony⁵³. Z těch se posléze zrodila jedna ze sportovních dominant Pardubic, Velká pardubická Steeplechase, jako nejtěžší a nejprestižnější dostih, pořádaný v kontinentální části Evropy. Od roku 1874, kdy se závod běžel poprvé, došlo do října roku 2010 k jeho 119 pokračováním.⁵⁴

K nejstarším a zároveň nejdůležitějším pardubickým spolkům, jakož i sportovním sdružením, patřila též tělovýchovná organizace Sokol⁵⁵ založená v létě roku 1863 skupinou padesáti pokrokových občanů města⁵⁶, v čele s tehdejší starostou Václavem Bubeníkem. Zajímavostí je, že Sokol, nemajíc v té době svou vlastní budovu, provozoval zpočátku svoji činnost v učebnách či chodbách městské reálky. Tak tomu bylo do roku 1873, kdy prostory školy vyměnily za sál v Měšťanské besedě, který v roce 1882 vystřídala nová tělocvična vystavěná při reálce, v níž Sokol až do roku 1923 působil.⁵⁷ Důležitou součástí Sokola, mimo tělovýchovné zaměření, byla též osvětová činnost⁵⁸, hudba a pořádání „*společenských večerů spojených s tancem*“ a od roku 1868 též tzv. šibřinky, jakožto druh masopustního plesu střídající každý rok jinou tematiku. Pořádány byly v sálu Odeon, jež náležel hotelu Veselka.

⁵¹ Artur Kraus (1854 – 1930) byl totiž velkým příznivcem, propagátorem a mecenášem sportu a vůbec „*všeho nového a neobvyklého*“. Byl například průkopníkem atletiky, jedním z prvních lidí u nás, kteří vlastnili lyže, motocykl, telefon a v neposlední řadě byl jedním ze zakladatelů astronomie u nás. Více viz. Komárek, P.: *Baron Artur Kraus (1854–1930): průkopník, vizionář a především astronom*. Dostupné online: <<http://www.astropardubice.cz/historie/>>. [1. 4. 2011].

⁵² Ten do Pardubic přišel roku 1837 a o rok později převzal velení nad husarským plukem č. 9 ruského cara Mikuláše I. Viz. Svoboda, M.: *Pardubické parforsní hony*. KPP, Pardubice 2003, s. 4.

⁵³ Sportovní způsob honu divokých zvířat vzniklý v Anglii, při kterém jeho účastníci museli překonávat přírodní překážky. Více viz. *Tamtéž*, s. 10–11.

⁵⁴ Jílek, A.: *Šest set let města – sto let sportu*. In: *Pardubice: sborník k 600. povýšení Pardubic na město*. Ed. Zdeněk Vavřík, Pardubice 1940, s. 111 – 112.

⁵⁵ O něco později známý pod přesným názvem, Tělocvičná jednota Sokol Pardubice I. Viz. Balatka, O.: *Sokol Pardubice I – jeho minulost a současnost*. In: *ZKPP*, 1998, č. 5–6, s. 147–157.

⁵⁶ Mezi nimi byla i řada učitelů pardubické reálky, jako například Jan Gebauer, Josef Smolík, či jeho jmenovec J. Klika. Viz. *Zikmunda*, V.: *c. d.*, s. 172.

⁵⁷ S výjimkou 1. světové války, kdy tělocvičnu reálky vystřídaly prostory školy ve Svatojánské ulici. Viz. Balatka, O.: *Z historie i současnosti TJ Dynamo Pardubice*. In: *ZKPP*, 1991, č. 5–6, s. 111–117.

⁵⁸ Například formou různých přednášek. Sokol totiž nebyl jen spolkem tělocvičným, ale velice důležitou roli v něm hrál od jeho počátků také silný vlastenecký duch.

Tak tomu bylo až do roku 1924, kdy se jejich konání přesunulo do nově vystavěné a roku 1923 otevřené sokolovny na Olšinkách, ve které se šibřinky pořádají dodnes.⁵⁹

Sokol se stal až do konce 19. století jedinou organizací tohoto druhu ve městě, kdy ho začaly následovat Dělnická tělovýchovná jednota Pardubice, založená v roce 1897, následovaná o 10 let později katolickým Orlem či přímo sportovní kluby jako SK Pardubice (1899) nebo AFK Pardubice z roku 1911 (nynější fotbalový klub Tesla), jež byly organizacemi zastřešujícími různé druhy sportů, od cyklistiky po atletiku, fotbal nevyjímaje. Především SK Pardubice patřil k prvním fotbalovým týmům vzniklým na našem území. Sparta a Slavia Praha vznikly jen o šest, respektive o tři roky dříve. Mimo SK Pardubice fungoval ve městě již zmíněný fotbalový klub AFK či dělnický S. K. Pardubický TEAM, Slavoj, Slovan Pardubice a mnoho dalších, o kterých však chybí ucelenější zmínky. Fotbal se rozpínal i za hranice města do okolních obcí.⁶⁰

Fotbalový klub SK Pardubice byl však jedním z mnoha, které tento sportovní klub sdružoval. Dokonce měl i ženský odbor, který se proslavil především v házené, kde ženské mužstvo do roku 1923 několikrát získalo titul mistryň republiky.⁶¹ Dalším a zároveň jedním z prvních sportů vůbec, objevivších se ve „městě perníku“, byla cyklistika, která společně s Velkou Pardubickou, sokolským hnutím a postupně se utvářejícími dalšími sportovními odvětvími, jako například hokejem nebo motorismem, zastoupeným od konce 20. let především světoznámou Zlatou přilbou, utvářela pro Pardubice přívlastek „město sportu“. K propagátorům cyklistiky v Pardubicích patřil například otec pozdějšího slavného letce Jana Kašpara a majitel hotelu Veselka, František Kašpar či Vincenc Chomrác, jež stál u zrodu první cyklistické dráhy ve městě, prvních závodů a dokonce se i osobně závodů účastnil⁶². Ovšem je nutno podotknout, že ve své první etapě, do první světové války, byla cyklistika pro svou finanční náročnost součástí úzkého okruhu lidí, především z řad středních vrstev. Změna nastala od 1. světové války, kdy kola začala ve velkém množství užívat německá a francouzská armáda.⁶³

⁵⁹ Balatka, O.: *Sokol Pardubice I – jeho minulost a současnost*. In: ZKPP, 1998, č. 5–6, s. 147–157.

⁶⁰ Viz. Brož, A.: *Kronika pardubického fotbalu*. KPP, Pardubice 2005, s. 3 – 21.

⁶¹ Více viz. Kol. autorů: *Jubilejní almanach Sportovního klubu Pardubice 1899 – 1924 (Vzpomínky z 25leté činnosti)*. SK Pardubice, Pardubice 1925, s. 87 – 92.

⁶² Dokonce ve městě zřídil prodejnu a opravu kol. Jeho jméno je spojeno i s následným motorismem, kdy ve svém obchodě prodával motocykly a automobily a roku 1910 zřídil i první městskou autoškolu, pravděpodobně také první v celém Rakousku - Uhersku. Viz. Šebek, F.: *Stoleté ohlédnutí: život Pardubic kolem roku 1900*. Nakl. Helios, Pardubice 2000, s. 111.

⁶³ Bičík, Z.: *Z počátku pardubické cyklistiky (1885 – 1914)*. In: VSH, 1992, r. 2., s. 200.

Silnou pozici ve městě si držela také atletika, která se v hojně míře pěstovala již od založení Sokola⁶⁴. Avšak odbor, specializující se na lehkou atletiku, byl založen až roku 1906 při SK Pardubice.⁶⁵

Dalším výrazným sportovním odvětvím, zapouštějícím ve městě kořeny, byl tenis, jehož pravidla, obdobně jako pravidla fotbalová⁶⁶, dorazila pár let po jejich vydání v Anglii i do kontinentální Evropy. Ovšem zpočátku byla tato hra doménou nejvyšších vrstev společnosti. Pardubický baron Arthur Kraus byl dokonce prvním, kdo přeložil a následně roku 1896 vydal pravidla tenisu do češtiny poté, co si je přivezl ze své návštěvy Anglie. Do širších vrstev se tenis dostal až s přelomem století a první tenisový oddíl vznikl až roku 1919, jako součást Sportovního klubu Pardubice. V roce 1922 došlo k jeho osamostatnění pod názvem LTC Pardubice⁶⁷. O dva roky později měl již klub svá čtyři vlastní hřiště, která vybudoval na základě smlouvy s muzejním spolkem nedaleko zámeckých hradeb a na kterých se od roku 1926 dodnes hraje mistrovství republiky juniorů, tzv. Pardubická juniorka⁶⁸.

Od roku 1925 LTC Pardubice sdružoval také oddíl stolního tenisu a bruslařský oddíl⁶⁹, jež o sedm let později následoval ještě oddíl kuželkářský. Právě z bruslařského oddílu se ve 2. polovině 20. století zrodil nejoblíbenější sport města, hokej⁷⁰. Jeho velká obliba přetrvávala nejen ve městě, ale i v širším okolí Pardubic dodnes. Až do 20. let se však tomuto novému sportu, hranému zpočátku na Matičním jezeře vzniknuvším po regulaci Chrudimky v roce 1910, příliš nevedlo. První světová válka zapříčinila další útlum, jenž se netýkal pouze ledního hokeje, nýbrž takřka všech sportovních odvětví. Jedním z jeho prvních poválečných, velkých, městských propagátorů, a tudíž i zakladatelem, se stal všestranný sportovec a povoláním učitel Vilém Weiss, jenž byl zakladatelem oněch zmiňovaných tenisových kurtů

⁶⁴ Členové sokola začali s propagací atletiky (v dnešním slova smyslu) jako první. Ta se však zpočátku označovala jako tzv. tělocvik prostý a intenzita jednotlivých atletických disciplín se lišila. Zpočátku převládaly především skok do dálky a výšky a běh se přidal až o něco později. Oddíly specializující se přímo na atletiku však začaly vznikat až koncem 19. století. Viz. *Historie ČASu. Průkopníky dnešní atletiky byli zejména sokoli. Dostupné online na oficiálních stránkách českého atletického svazu.* <<http://www.atletika.cz/default.aspx?section=52&server=1&article=51>>. [16. 3. 2011].

⁶⁵ Brož, R.: *90 let pardubické atletiky. – I. část.* In: *ZKPP*, 1996, č. 11 - 12, s. 274.

⁶⁶ Pravidla tenisu vznikla v roce 1874. Pravidla fotbalu již v roce 1862

⁶⁷ Lawn Tennis Cercle. V Pardubicích nebyl však jediný. Následovaly ho další tenisové oddíly, z nichž nejsilnější byly při AFK Pardubice (v areálu Pod Vinicí) a SK Pardubice (v areálu na Olšinkách). Viz. *Hladíková, Š.: Stručné ohlédnutí po stoleté historii Pardubického tenisu.* In: *VSH*, 1997, r. 6., s. 203–208.

⁶⁸ Ta vznikla v roce 1924. Kromě 4 ročníků se všechny odehrály v Pardubicích. První dva ročníky se hrály v Brně. Roku 1928 v Mladé Boleslavi a v roce 1952 v Českých Budějovicích. Viz. *Bičík, Z.: Pardubice od A do Z. Informační služba Pardubice, Pardubice 1974, s. 70–71.*

⁶⁹ V zimě se totiž z kurtů, či cyklistických a atletických drah, stávala ledová plocha.

⁷⁰ Historie ledního hokeje v našem státě spadá do prvních let 20. století. Viz. např. *Gut, K. – Prchal, J.: Český hokej (2. vydání). Nakl. Olympia, Praha 2004, s. 17-20.*

pod zámekem pro klub LTC. Ve 20. letech, s větším rozvojem kanadského hokeje⁷¹, vznikají ve městě další kluby⁷², jako AFK Pardubice, HC Studánka, AFK Svítkov, ZMS Pardubice či Rapid Pardubice, který byl největším soupeřem LTC ve městě.⁷³

Sport, který Pardubice společně s Velkou pardubickou steepelchase a ledním hokejem nejvíce proslavil, a to i ve světě, je Zlatá přilba. Tento nejstarší plochodrážní závod světa se nejprve pořádal na dostihovém závodišti. Na něm se uskutečnilo celkem 15 ročníků v letech 1929 – 1938, 1947, 1949, 1951 a 1961 - 1963. Návštěvnost Zlaté přilby na dostihovém závodišti dosahovala až 100 000 lidí. V letech 1939 – 1945 se závod z důvodu trvání světové války neuskutečnil stejně jako v letech 46, 48, 50 a 1951 – 1961, kdy za absencí konání závodu stály nejprve poničené prostory závodiště ze spojeneckých náletů za druhé světové války a posléze nepříznivé politické podmínky v našem státě.⁷⁴

Velké oblibě se ve svých počátcích těšilo také letectví, jehož kolébkou se Pardubice, na území habsburské monarchie před první světovou válkou, staly⁷⁵. Nermalou zásluhu na tom měl vystudovaný strojní inženýr Jan Kašpar (1883–1927) a jeho bratranec, taktéž inženýr, Evžen Čihák (1881–1958). Důležitou roli zde hrála i již zmiňovaná osoba barona Artura Krause, jakožto zdatného organizátora a mecenáše. Za těchto okolností se Janu Kašparovi podařilo na jaře roku 1911, o 8 let později, než je datován první let bratří Wrightů a necelé dva roky po úspěšném přeletu lamanšského průlivu francouzským letcem, vynálezcem a leteckým konstruktérem Luisem Blériotem, uskutečnit nejdelší dosavadní let (121 km) na území habsburské monarchie, z Pardubic do Prahy (do Velké Chuchle)⁷⁶.

⁷¹ Na vyšší úrovni však bylo v Čechách pouze 5 týmů, mezi nimi i LTC Pardubice. Viz. Černický, M.: *Encyklopedie pardubického hokeje: aby se na ně nezapomnělo* (1. vydání). Nakl. Helios, Pardubice 2007, s. 98.

⁷² Svůj hokejový mančaft si zakládá i pardubické státní reálné gymnázium, avšak nemá dlouhého trvání, neboť nehrálo v soutěžích. Viz. *Tamtéž*, s. 14.

⁷³ Paleček, J.: *c. d.*, s. 15.

⁷⁴ V roce 1964 se závodní prostory mění. Již se nejezdí na travnaté ploše, ale na škvárovém povrchu nově vystavěného stadionu, nacházejícím se na okraji města, u Svítkova, kde se Zlatá přilba jezdí dodnes. Viz. VČM: *60 ročníků Zlaté přilby v Pardubicích (Katalog k výstavě)*. Dostupné online:

<<http://www.vcm-sbirky.cz/zlataprilba/historie.html>>. [27. 3. 2011]. Nebo Petráček, M.: *Zlatá přilba (pohled do historie ploché dráhy vůbec)*. In: ZKPP, č. 7–8, 1979, s. 145–148.

⁷⁵ Paradox ovšem je, že Východočeský klub Pardubice (VAP) vznikl až počátkem 30. let. Viz. Broncová, D.: *c. d.*, s. 132

⁷⁶ První úspěšný let však Jan Kašpar, coby první Čech, uskutečnil již 16. dubna 1910. Viz. Sviták, P.: *První český letec inženýr Jan Kašpar a začátky českého letectví. Východočeské muzeum, Pardubice 2003, 184 s.*

1.2 Pardubice v letech 1914 – 1945

První světová válka ovšem násilně zasáhla do rozvoje města a přerušila jeho slibný vývoj. Mnoho plánovaných projektů bylo zpomaleno nebo zastaveno. Navíc se město muselo potýkat s řadou nových problémů, vyplynuvších z válečné situace. Například s častými přejezdy vojsk na úkor snížení intenzity, či dokonce úplného zastavení civilní železniční dopravy. Dále ze vzniku Karantény⁷⁷, největší vojenské nemocnice v Evropě o kapacitě 10 000 lidí a na tehdejší dobu nejmoderněji vybavenou. Karanténa vyrostla v Pardubicích v místech, kde dnes stojí sídliště Dukla⁷⁸ na přelomu zimy 1914 – 1915. Jejich 365 budov, určených nejen pro pacienty, ale i lékaře a jiné zaměstnance, vystavěných na rozloze 800 000 m², stálo 21 milionů korun.⁷⁹ Výstavba, udržování a fungování tohoto „města ve městě“ znamenala velké finanční zatížení Pardubic, navíc v tak nelehké době jakou bezesporu 1. světová válka byla.

Válka prakticky okamžitě začala výrazně zasahovat do každodenního života občanů, především nedostatkem základních životních potřeb, zejména potravin, jež byly navíc přepláceny vojáky z Karantény, kteří tím zvyšovali jejich cenu. Nejdůležitější potraviny a suroviny jako chleba, mouka, brambory, maso, jakož i občas máslo, sýry, sádlo, káva atd., byly vydávány formou tzv. lístkového systému⁸⁰ nebo na černém trhu, kde si je ovšem nemohl dovolit každý a s trváním války se neustále zdražovaly. Situace dospěla až tak daleko, že se v důsledku rekvírování obilí, jakožto také vozů, koní (někdy dokonce psů a koček), olova, mědi, drahých kovů⁸¹, krmil zbylý dobytek například spařenými lišejníky a jetel sloužil jako potrava pro lidi.⁸² Město sužoval i nedostatek paliva. Nouze byla o uhlí a dříví, jehož cena se vyšplhala až na 60 Kč za metr. Většina průmyslových podniků a ¾ domácností proto svítila petrolejem. Tisíce mužů z pardubického okresu vsázelo na frontách všanc své životy, ať už za císaře pána nebo v ruských, francouzských a italských legiích. Tím klesal na venkově počet mužů, schopných starat se o pozemky a ve městech zanikala řada živností. Naopak město se začalo plnit uprchlíky, například z Haliče nebo Rusíny z Podkarpatské Ukrajiny

⁷⁷ Tento název dostala nemocnice až po válce. Až do roku 1924 totiž fungovala jako karanténní nemocnice pro vojáky, vracující se z války a zahraniční uprchlíky. Viz. *Huňáček, M.: Válečná nemocnice Karanténa. Klub přátel Pardubicka, Pardubice 2007, s. 21.*

⁷⁸ Do doby před výstavbou Karantény bylo toto území nezastavěné. Po dlouhá staletí sloužila městu jako pastviště, od roku 1866 do roku 1914 k jezdeckému výcviku, či prvním leteckým pokusům ing. Kašpara. Viz. *Paroulek, J.: Barákové město C. a k. válečné nemocnice v Pardubicích. Pardubice 1917. s. 3*

⁷⁹ *Vácha, F.: Pardubice za světové války. Městský osvětový sbor v Pardubicích, Pardubice 1937, s. 26.*

⁸⁰ Například pekaři, kteří prodávali chleba, museli odevzdat tolik lístků (tzv. chlebenek), kolik prodali bochníků chleba.

⁸¹ S rekvírováním kovů bylo spojeno mimo jiné ničení zvonů, často velké historické hodnoty.

⁸² *Státní okresní archiv Pardubice (dále jen SOkA Pce): Pamětní kniha města Pardubice, rok 1917, s. 359.*

(tehdy nazývané Podkarpatsko). Utichl společenský život a byl udržován jen v kruzích několika málo zasvěcenců. Kulturní podniky byly z větší části omezeny na dobročinné koncerty ve prospěch Červeného kříže.⁸³

Situace se trváním války neustále zhoršovala, zvyšovala se úmrtnost, především v řadách chudšího obyvatelstva a nebylo tudíž výjimkou, že docházelo k hladovým bouřím a to i přes to, že ve městě existovaly již od konce roku 1916 tzv. lidové kuchyně, jež byly řízeny dvanáctičlennou aprovizační komisí, a které během války rozdaly statisíce obědů⁸⁴. Z důvodů hladových bouří, jež si vyžádaly i mrtvé a raněné⁸⁵, postihl Pardubice v roce 1917 dvakrát výjimečný stav, tzv. stanné právo, kdy byla například úplně zrušena veškerá představení v divadlech, biografech a taneční zábavy. Hostince, vinárny a kavárny musely v 8 hodin zavřít a v neposlední řadě platil zákaz shromažďování lidu.⁸⁶

Nespokojenost obyvatelstva tím ale vyřešena nebyla. Dne 14. října 1918 vyvrcholily nepokoje generální stávkou, která vyvrcholila proklamací samostatné Československé republiky. O to větší radost mezi měšťany vypukla, když se ona proklamace Socialistické rady stala 28. října 1918 realitou. Směsice obyvatel města, ozdobených stužkami v národních barvách, a vojáků z karantény, vyšla do ulic. Jedni spontánně slavíce 28. října jako vznik nové Československé republiky a druzí konec chmurných myšlenek na případný návrat na frontu. Oslavy se neobešly ani bez symbolického pohřbu monarchie, jejíž státní symboly byly strhávány z budov a společně s bustou Františka Josefa I. a s obrazy panovnické rodiny hozeny do řeky Chrudimky nebo na hranici, která vzplála na Pernštýnském náměstí.⁸⁷

Po vzniku Československé republiky musela řada občanů města, která se pomalu vzpamatovávala z válečných útrap, začínat od pýky. Válka totiž způsobila nejen rozvrat hospodářství, který se projevil v pokračující potravinové a uhelné krizi či tzv. vázaném hospodářství⁸⁸, ale i mezilidských vztahů. Ještě v roce 1919 docházelo k řadě krádeží uhlí

⁸³ Vácha, F.: c. d., s. 127.

⁸⁴ Ty se skládaly z polévky, která byla rozdávána zdarma a z druhého jídla, často tvořeného bramborami s cibulovou omáčkou, bramborami se zelím, knedlíky se zelím nebo nastavovanou kaší. Za tyto obědy se platilo 50, posléze 60 haléřů. Viz. *Tamtéž*, s. 32.

⁸⁵ Jako bouře ze 7. června 1918, která začala útokem pardubických žen na vlak vezoucí potraviny. Více viz. *Tamtéž*, s. 44–54.

⁸⁶ *Tamtéž*, s. 42.

⁸⁷ *Tamtéž*, s. 146.

⁸⁸ Válečnými hospodářskými ústřednami byly přidělovány nejen potraviny, ale i ošacení.

přímo z vagonů jedoucích vlaků a několikatisícovým demonstracím proti nepřístojnostem v zásobování.⁸⁹

Aby tento nepříznivý stav změnil, vrhli se obyvatelé města do čilého hospodářského a především kulturního a společenského života plného večírků, plesů a koncertů vážné hudby, obstarávaných pardubickou filharmonií, jež dodnes patří mezi nejproslulejší české orchestry, známé také v zahraničí. Mezi další významná pardubická hudební tělesa patřily Spolek pro komorní hudbu a Východočeská hudební škola založená v témže roce, v červnu 1919 a fungující dodnes. Pěvecké sdružení Suk, pod patronací samotného Josefa Suka staršího, jehož počátky spadají už do doby před 1. světovou válkou nebo již jednou zmiňované spolky Pernštejn a Ludmila, které se počátkem 20. století sloučily do Pěveckého sboru Pernštýn a Ludmila a utvořily tak základ pro vznik pozdější Lidové opery.⁹⁰ Dále se pořádaly všemožné besídky, osvětové přednášky a vzdělávací kurzy, jež obstarávaly spolky, ať již staršího data založení, či nově vzniklé, mezi kterými nechyběly ani ty, orientující se na vyspělé západoevropské státy, např. anglický a francouzský spolek, ale i opačným směrem, jako tzv. Ruský kružok. V roce 1935 se počet spolků blížil hranici 450.⁹¹ Opomenout bych neměl ani rostoucí využívání biografů⁹² a především sportovní život občanů města, díky kterému si Pardubice vysloužily přívlastek „město sportu“. Značný nárůst společenského a kulturního života přerušilo až období po mnichovské dohodě, především léta druhé světové války a protektorátu.

Se snahou města o opětovný rozvoj, kterým se městské zastupitelstvo snažilo navázat na linii svého předválečného snažení, dochází k znovuoobnovení starého rivalství mezi Pardubicemi a necelých 30 km vzdáleným Hradcem Králové, který se od středověku do druhé poloviny 19. století vyvinul v kulturní⁹³ a reprezentativní sídlo východních Čech, avšak, na rozdíl od dynamicky se rozvíjejících průmyslových Pardubic, se stagnující hospodářskou

⁸⁹ SOKA: *Pamětní kniha města Pardubice, rok 1919, str. 400, 413.*

⁹⁰ Kolařík, J.: *Pardubice a Hudba. In: Pardubice: sborník k 600. povýšení Pardubic na město. Ed. Zdeněk Vavřík, Pardubice 1940, s. 65-68., nebo Broncová, D.: c. d., s. 33.*

⁹¹ Převládaly dělnické, odborové a vzdělávací, následované spolky sportovními, zemědělskými a dobročinnými, čtenářskými atd. Viz. *Broncová, D.: c. d., s. 88. a SOKA: Pamětní kniha města Pardubice, rok 1933, s. 876.*

⁹² První stálé kino vzniklo v Pardubicích roku 1911. Během první republiky existovalo ve městě již několik stálých biografů, mezi kterými se proslavilo především kino Jas (bývalý Národní dům–Čs. Červeného kříže, za války Gloria) a od roku 1931 moderní kino Sport nacházející se v nově zbudované stavbě architekta Josefa Gočára, hotelu Grand. Viz. *Broncová, D.: c. d., s. 26–30.*

⁹³ Podobně na tom byla i Chrudim. Mohla se například pyšnit mnohem rozvinutějším školstvím než Pardubice. Viz. *Lenderová, M. – Jiránek, T.: Hradec Králové–Pardubice (rivalita ve východních Čechách). In: Východočeský sborník historický 1996, r. 5., s. 247.*

základnou.⁹⁴ Tento nastíněný trend pokračoval i za první republiky. Soupeření mezi oběma městy se projevovalo ve sportovních kláních, na stránkách novin a především v soupeření o primát „hlavního“ města východních Čech a tím pádem i zřizování důležitých institucí. Ukázkou budiž například spor obou měst z roku 1919 o umístění budovy Ředitelství pošt a telegrafů, jehož vítězem se nakonec staly Pardubice. Samotná budova „Ředitelství“ však vyrostla až roku 1924 hned vedle budovy Městské spořitelny⁹⁵. Podobná rivalita, utužená zejména v 19. století situací s přiřknutím hlavního sídla kraje, v rámci nového administrativního členění země, fungovala i mezi Pardubicemi a Chrudimí.⁹⁶

Po počátečních několika letech trvání republiky, kdy řada podniků v celém státě, pardubických nevyjímaje, prošla výrobní krizí, se průmysl začal zotavovat a postupně nabýval pozoruhodně vzestupné tendence, která trvala až do velké hospodářské krize na přelomu 20. a 30. let⁹⁷, přičemž *„ještě v roce 1938 bylo registrováno téměř tři tisíce živností“*⁹⁸. V meziválečném období se Pardubice vyvinuly v centrum chemického a elektrotechnického průmyslu.

Vývoj Pardubic za 1. republiky, kdy si město upevňovalo svoji pozici důležitého hospodářského centra, čerpal z jejich rozvoje na přelomu století. Na ten navázaly v roce 1920 vybudováním nového podniku na výrobu výbušnin, posléze i kyselin a jiných chemických látek, Explosia⁹⁹, jenž byl ještě koncem 20. let doplněn sesterským závodem Synthesia, jehož úkolem bylo vyrábět anorganické suroviny pro výrobu výbušnin, jakož i průmyslová hnojiva. Na přelomu 30. a 40. let vznikla v tomto průmyslovém komplexu ještě tzv. UMA-Umělé materiály Semtín, vybudovaná roku 1941 a Spolek pro chemickou a hutní výrobu Rybitví, sídlící v Pardubicích od roku 1938, kdy byl tento podnik z Ústí nad Labem, v důsledku odtržení československého pohraničí v rámci mnichovské dohody, zabrán Němci.

⁹⁴ Viz. *Tamtéž*, s. 247-248.

⁹⁵ Do té doby sídlilo ředitelství v několika budovách nacházejících se v Karanténě.

⁹⁶ Více viz. *Paleček, J.: Vzestup Pardubic na krajské město. Zprávy klubu přátel Pardubicka, 1998, č. 5–6, s. 120–123.*

⁹⁷ V jejím důsledku zaniklo ve městě několik desítek podniků a živností. Počátkem 30. let ji též provázely, z důvodů vysoké nezaměstnanosti, četné demonstrace řízené komunistickou stranou a srážky dělníků s policií. Viz. *Broncová, D.: c. d., s. 15.*

⁹⁸ *Tamtéž*, s. 15.

⁹⁹ Důvod jejího vzniku byl ten, že s nově vzniklým státem si utvářející armáda potřebovala vybudovat obranný průmysl, jenž by sloužil k zajišťování jejích potřeb. Navíc bylo výhodnější soustředit výrobu výbušnin a jiných pro armádu důležitých látek na jedno místo, než nechat výrobu rozptýlenou v mnoha malých firmách, jak tomu bylo do té doby. Viz. *Oficiální stránky EXPLOSIA a.s.: Stručná historie Explosie v datech.* <<http://www.explosia.cz/?show=vdatch>>. [1. 3. 2011].

Druhým velkým podnikem, vybudovaným v Pardubicích v krátké době trvání ČSR, byla Telegrafia a.s.¹⁰⁰, sídlící ve městě od roku 1922 a soustředící se především na výrobu telefonních a telegrafních přístrojů, automatických ústředěn, signálních přístrojů, postupně i radiopřijímačů¹⁰¹, či různých elektrotechnických a elektronických komponentů, jak pro amatérské, tak i profesionální, či vojenské využití.

Vznikaly i podniky menší, jako například roku 1927 založená továrna elektrických strojů Habal a Kraus (HaK), zabývající se především opravou elektromotorů. Nebo firma KoVo (Kovařík a Vokřínek) z roku 1935, která se specializovala na strojovou výrobu kožené a plátěné obuvi.¹⁰²

Hospodářská situace města se i přes zmiňovanou poválečnou krizi do tří let zkonsolidovala. Jedním ze znaků překonání této krize byla výroba a vzrůstající spotřeba elektřiny při osvětlování ulic, domácností a průmyslových podniků, kterých mělo město požehnaně. Přesto se pardubická radnice přes celé období první republiky potýkala s bytovou krizí, jež byla logickým vyústěním stále se zvyšujícího počtu obyvatel města. Od roku 1900, kdy měly Pardubice 17 031, přibylo k roku 1921 dalších 8000 lidí¹⁰³, kteří do města migrovali za vidinou snadnějšího nalezení živobytí. Podle údajů ze sčítání lidu v roce 1930 to bylo již 28 841 lidí. Co do počtu obyvatel byly Pardubice roku 1930 desátým nejlidnatějším městem v Čechách.¹⁰⁴

Bytovou krizi se městské zastupitelstvo snažilo k jeho dobru řešit. V těžkých počátcích mu pomáhala karanténa, jež byla pro město za války spíše přítěží, a která se nyní stala azylem pro chudší vrstvy obyvatelstva, které by se bez ní ocitly na ulici¹⁰⁵. Od roku 1923 se situace začala rapidně zlepšovat. Do roku 1927, s výjimkou roku 1925, byla pokaždé překročena hranice 100 obytných domů za 1 rok.¹⁰⁶ Ovšem ani v následujících letech výstavba neustala. Stavební rozvoj v Pardubicích patřil vůbec k největším v celé republice. V letech 1919–1932 přibylo na 1400 obytných domů s 3400 byty. Růst probíhal prakticky

¹⁰⁰ *Historie společnosti. Oficiální stránky TESLA Pardubice. Dostupné online: <<http://www.teslapar.eu/historie-spolecnosti.html>>. [5. 4. 2011]., nebo Lonner, V.: TELEGRAFIA A. S.–TESLA N. P. v Pardubicích. In: Zprávy klubu přátel Pardubic 1979, č. 3, s. 74 – 76.*

¹⁰¹ Od roku 1956 také televizních přijímačů.

¹⁰² Továrna HaK se za války, v roce 1942, rozrostla ještě o slévárnu, lisovnu a kovárnu. Viz. Broncová, D.: *c. d.*, s. 160.

¹⁰³ Celkem 25 162 lidí, nepočítaje vojenskou posádku v Karanténě o počtu 2751 lidí. Viz. SOkA: *Pamětní kniha města Pardubice, rok 1927*, s. 454.

¹⁰⁴ *Tamtéž, rok 1930, 1932*, s. 699, 772.

¹⁰⁵ Na druhou stranu se z bývalé nemocnice stal za pár let slum, ve kterém postupně zavládl neklid a kriminalita.

¹⁰⁶ Viz. Tabulka: SOkA: *Pamětní kniha města Pardubice, rok 1927*, s. 575.

ve všech směrech kromě severního, kde mu až do druhé poloviny dvacátého století bránila dlouhou dobu řeka Labe. Výstavba se rozšiřovala i za tradiční hranice města, čímž se počal rodit koncept Velkých Pardubic. Nové domy vyrůstaly za závodem Telegrafia v Pardubičkách, na Bílém Předměstí, na Židově, Studánce, Slovanech atd. Řada ulic, jako například Nádražní, náměstí Legií, Čechovo nábřeží či U Husova sboru, dostala podobu, v jaké je známe dnes.¹⁰⁷ V poslední fázi, před druhou světovou válkou, chyběly především byty menší, tzv. garsoniéry.¹⁰⁸ S rokem 1938, mnichovskou dohodou a přílivem několika set uprchlíků z pohraničí¹⁰⁹, se bytová situace opět zhoršila. Ani v následném protektorátním období nebylo moc příležitostí jak jí vyřešit. Proto si obyvatelé Pardubic museli počkat na další zlepšení až do doby po druhé světové válce a výstavbu velkých socialistických sídlišť.

Urbanistický rozvoj města, navazující na stavební rozvoj z přelomu století a postupně spojující historické jádro města s nádražím, neznamenal pouze výstavbu obytných domů. V meziválečném období vznikla také řada veřejných budov, stavěných v duchu nejmodernějších architektonických slohů, do konce 20. let především rondokubismem, který v Pardubicích „určoval charakter mnohých ulic a náměstí“¹¹⁰ a jehož typickými ukázkami jsou především nový stánek Anglo-banky¹¹¹, vystavěný v roce 1925 na druhé straně Zelené brány podle návrhu Josefa Gočára. Další ukázkou budiž například významná stavba krematoria, mísící v sobě nejen prvky rondokubismu, ale i art deco, vystavěná v letech 1921–1923 podle návrhu architekta Pavla Janáka z roku 1919 a proslavená v 60. letech filmem režiséra Juraje Herze, Spalovač mrtvol.¹¹² Významným architektem, který se v tomto období také výrazně zasloužil o vylepšení „tváře“ města byl Ladislava Machoň, jehož architektonické realizace přecházely mezi rondokubismem, stylem art deco a později ve třicátých letech funkcionalismem. K jeho dílům patří například budova Ředitelství pošt a telegrafů, budova tehdejší Státní reálky na Smetanově náměstí či administrativní budova Okresního soudu a finančních úřadů. Nejvýznamnějším pardubickým dílem Machoně je ve stylu art deco postavený Polyfunkční dům s pasáží na Třídě míru z let 1923–1925, tzv. Machoňova pasáž. Samotná Třída míru prochází během první republiky úpravou, stává se

¹⁰⁷ Šebek, F.: *Přehled dějin Pardubic. s. 14. Pardubický svět – Informační server města Pardubice*. Dostupné online: <<http://www.pardubice.cz/historie/>>. [30. 11. 2010].

¹⁰⁸ SOKA: *Pamětní kniha města Pardubice, rok 1932. s. 777.*

¹⁰⁹ To se nyní nacházelo jen 40 km od pohraničí. Z odtržených území přišlo přímo do Pardubic na 900 lidí. Viz. *Tamtéž. rok 1938, s. 258.*

¹¹⁰ Šebek, F.: *Přehled dějin Pardubic. c. d., s. 14.*

¹¹¹ Dnes je sídlem Komerční banky.

¹¹² Bartoš, Š. – Lukeš, Z. – Panoch, P.: *Kaleidoskop tvarů: století moderní architektury v Pardubickém kraji*. Nakl. Helios, Pardubice 2006, s. 69 – 70.

hlavní městskou třídou a výstavbou nových budov získává svoji tradiční podobu, kterou si udržela s některými změnami dodnes.¹¹³

Ještě výraznějším stavebnímu rozvoji bránilo potýkání se obce s velkým deficitem. Podle statistického úřadu totiž Pardubice byly z 12 největších měst v Čechách 5. nejzadluženějším. Jejich deficit se od roku 1929 pohyboval mezi hranicí tří až takřka pěti milionů korun. Na jednoho obyvatele připadalo z celkového zadlužení 2 758 Kč. Na prvním místě byl Hradec Králové se 4 555 Kč.¹¹⁴ Z tohoto důvodu byla řada projektů postavena s několikaletým zpožděním nebo dokonce vůbec. Řada financí obce totiž směřovala do oblastí jako obecné školství, udržování silnic, do některých složek policie či sociální oblasti, které měl již mít podle sbírky zákonů z roku 1919 v kompetenci stát. Bohužel se tak nedělo.¹¹⁵

Jedním, z takto odložených podniků, byla i Celostátní výstava tělesné výchovy a sportu, jež se měla konat roku 1928 k desetiletému výročí založení ČSR. Díky kolizi s brněnskou výstavou soudobé kultury, ale především kvůli onomu nedostatku financí, se akce uskutečnila až roku 1931. Její průběh však probíhal hladce a výstava zaznamenala obrovský úspěch. Během více jak čtyř měsíců jejího trvání, od května do října, ji navštívilo přes 1 milion lidí, čímž několikanásobně překonala návštěvnost Východočeské výstavy průmyslu, zemědělství, národopisu a umění z počátku století. S touto výstavou opět došlo ke zvýšení stavební činnosti ve městě, především v místech jejího konání, během které byl podle návrhu architekta Josefa Gočára v letech 1927-1930 vystavěn například funkcionalistický hotel Grand¹¹⁶, o jehož výstavbě se diskutovalo již před první světovou válkou. Grand hotel, sloužící v době výstavy coby hlavní společenské místo, byl ve své těsné blízkosti doplněn o taktéž funkcionalistickou budovu průmyslového muzea¹¹⁷ od významného pardubického architekta Karla Řepy¹¹⁸, která se během výstavy stala hlavním pavilonem. Ani zdaleka to nebyly jediné stavby. V souvislosti s výstavou vyrostl poblíž Tyršových sadů nový multifunkční sportovní stadion¹¹⁹ pro 8000 diváků s fotbalovým hřištěm¹²⁰, atletickou drahou,

¹¹³ Paleček, J.: *Pardubice ve 20. Století. Společnost pro rozvoj Pardubicka, Pardubice 2001, s. 13.*

¹¹⁴ SOKA: *Pamětní kniha města Pardubice, rok 1930. s. 712.*

¹¹⁵ Mašovská, E.: *Proměny města Pardubice v meziválečném období (Městská zastupitelstva a jejich politika). FFUP, Olomouc 2005, s. 57 (diplomová práce).*

¹¹⁶ Jehož menší část byla určena pro Okresní úřad a větší část pro hotel. Viz. SOKA: *Pamětní kniha města Pardubice, rok 1931. s. 719.*

¹¹⁷ Městské průmyslové muzeum ale ve městě sídlilo již od roku 1912. Viz. Sakař, J.: *Nová doba města Pardubic. Společnost pro rozvoj Pardubicka, Pardubice 1995, s. 14.*

¹¹⁸ Dnešní Střední průmyslová škola potravinářská Pardubice.

¹¹⁹ Na místě bývalého AFK Pardubice a dobytčího trhu. Viz. Koutský, O.: *Výstava tělesné výchovy a sportu 1931 a Pardubice 30. let. In: Zprávy klubu přátel Pardubic. 1994, č. 11–12, s. 246.*

ale i klopenou betonovou cyklistickou dráhou, jehož autorem byl opět Karel Řepa společně s Františkem Potůčkem.

Samotná výstava se konala na prostranství pod zámeckými valy, na jehož území předem došlo k vysušení bažin a vytvoření tzv. Tyršových sadů, ve kterých v době konání výstavy vyrostla většina expozic, které se týkaly mimo jiné fotbalu, cyklistiky, hokeje, házené, kanoistiky, tenisu, zimních sportů, lehké a těžké atletiky, plavectví, rugby, šermu, ale i třeba Českého olympijského výboru, Vysokoškolského sportu, České obce sokolské nebo výstava znázorňující tělovýchovu a sport v našem zahraničním vojsku atd. Své zastoupení zde měly i motoristické sporty, pro jejichž ukázkou byl na okraji Tyršových sadů vybudován rozsáhlý *autopavilon*, jenž měl, stejně jako nový sportovní stadion, multifunkční využití, neboť sloužil také k boxerským a tenisovým zápasům, jakož i pro hráče košíkové¹²¹.¹²² Chybět samozřejmě nemohly ani různé kulturní vložky typu divadelních představení, koncertů, nebo na rozdíl od expozic, realistických sportovních podniků, jako II. Masarykovy sportovní hry v lehké atletice, cyklistické závody a především Velká pardubická a Zlatá přílba.

Dne 31. května 1931 zahájil výstavu projevem tehdejší prezident Tomáš Garrigue Masaryk. Dále se jí účastnila celá řada čelných představitelů tehdejší politiky, v čele s předsedou vlády Františkem Udržalem či čelných představitelů kultury.¹²³ Přibližně 400-500 lidí se na ní po dva roky podílelo bez nároku na honorář v různých řídicích orgánech a komisích. Byla též vítaným povzbuzením pro ekonomiku města v dobách hospodářské krize. Vždyť jen na její přípravě se podílelo „*přes 30 pardubických soukromých stavebních a řemeslnických firem*“¹²⁴.

Jedna negativní událost je ovšem s výstavou přeci jen spojena. V neděli 19. července se v Pardubicích konal sjezd fašistů¹²⁵ z celých Čech, vedených generálem Gajdou. Celkem na 2000 lidí, kteří i přes zákaz uspořádali průvod pardubickými ulicemi. Na výstaviště se

¹²⁰ Již rok na to vyrostlo v Pardubicích další hřiště u Chrudimky, pod parkem Vinice. Na něm se dnes hraje 3. nejvyšší liga v ČR. Viz. *Pamětní kniha města Pardubice, rok 1923. s. 487.*

¹²¹ Ještě v 50. letech hala sloužila jako tréninkové prostory pro pardubické basketbalisty.

¹²² *Bratrství, 9. 10. 1930, roč. XIII., č. 41, nestr.*

¹²³ *Bratrství, 5. 6. 1931, roč. XIV., č. 22, nestr.*

¹²⁴ *Petráň, M.: Velká sláva před 60 lety. In: Zprávy klubu přátel Pardubic, 1991, č. s. 108.*

¹²⁵ V Pardubicích měli fašisté v této době poměrně slušné zastoupení. Po volbách do obecních zastupitelstev v roce 1932 skončili na 5. místě. Viz. *SOKA: Pamětní kniha města Pardubice, rok 1932. s. 766.*

ovšem po zakročení četnictva nedostali. Gajda se za toto počínání zodpovídal následujícího roku před pardubickým okresním soudem.¹²⁶

Preference fašistů v Pardubicích ovšem během následujících let zase strmě klesly. V dalších volbách do obecních zastupitelstev v roce 1938 už nezískaly ani jeden mandát. Bylo tu však mnohem větší nebezpečí, nacistické Německo. Lidé byli odhodláni přispět na obranu státu svou trochou „do mlýna“. Pořádaly se sbírky a kulturní podniky, jejichž výtěžky následně putovaly na konto obrany státu. Knihtiskaři na tyto události zdarma zhotovovali plakáty.¹²⁷ Obec přátel legionářů nebo Svaz národního osvobození zase pořádaly, jako již mnohokrát během 30. let, přednášky, ve kterých apelovaly na naléhavost demokracie a její úkoly. Mezi přednášejícími byl i tehdejší ředitel reálky a od roku 1942 také Státního reálného gymnázia dr. Antonín Blahout. Jak se však ukázalo 15. března 1939, snaha řady občanů byla marná.

Druhá světová válka znamenala pro město po všech stránkách ještě větší morální a materiální utrpení, než válka první. Již v den okupace byly zabráný všechny důležité podniky a budovy ve městě od kasáren počínaje, přes poštu, radnici, nádraží a úřady konče, včetně Sokolovny, hotelů a škol. Na školách se přestalo po dobu jednoho měsíce vyučovat. V rámci celostátní akce Gitter bylo zatčeno již několik desítek osob, především židovských emigrantů a komunistů. Pardubice se pro svou komunikační a strategickou polohu staly sídlem německých politických, správních a represivních orgánů, jakými byly oberlandrát¹²⁸, gestapo, jenž si za své sídlo zvolilo Ředitelství pošt a telegrafů¹²⁹, sicherheitsdienst (zpravodajská služba), či krajské vedení NSDAP atd.¹³⁰ Ve městě také sídlila silná vojenská posádka, čítající takřka 6000 mužů (k roku 1941) nebo na 350 členů z řad německého

¹²⁶ *Tamtéž, rok 1931. s. 745–746.*

¹²⁷ Na obranu státu přispívali lidé různých sociálních vrstev. Například učitelé v penzi 11 000 Kč, stavitel Ladislav V Hořenovský 10 000, Česká spořitelna 250 000 Kč a její úředníci 20 000 Kč. Odborové sdružení pardubických hudebníků pořádalo různé hudební podniky atd. Viz. *Tamtéž, rok 1938. s. 226–227.*

¹²⁷ *Pamětní kniha města Pardubice, rok 1931. s. 745*

¹²⁸ Byly to vrchní zemské úřady, podřízené protektorovi, jejichž úkolem bylo v dané oblasti chránit zájmy říše dozorem nad všemi protektorátními úřady. Ve východních Čechách se nalézaly ještě v Hradci Králové a Havlíčkově Brodě. Pardubický oberlandrát měl sídlo na více místech, především však v budově Průmyslového muzea. Viz. *VČM v Pardubicích, Fond Pozůstalost Zdeňka Bičíka. Zdeněk Bičík – Liter. pozůstalost, sign. Sl II/30, kart. 11, Pardubice-město (Třicetiletá válka, okupace 1939–1945, osvobození – květen 1945), Frajdl, J.: Květen 1945 ve východních Čechách (materiál pro přednášky). Pardubice 1970, s. 6.*

¹²⁹ Od konce války dodnes slouží coby sídlo pro okresní, potažmo krajské orgány.

¹³⁰ *SOka: Příloha ke kronice města Pardubic (koncept zápisu za rok 1939). s. 22–23.*

četnictva, kriminální policie, policejního praporu a dalších složek. V neposlední řadě pak 2495 říšských a protektorátních Němců, kteří zastávali různé úřední funkce.¹³¹

Samotné pardubické gestapo mělo 30–40 zaměstnanců, kteří během doby trvání okupace zatkli ve svém obvodu 5648 lidí. Většina z nich byla následně poslána do koncentračních táborů.¹³² Velitelem gestapa byl do roku 1943 Gerhard Klages¹³³. Ve zbývajících dvou letech války působil v této funkci Johann Fritsch, jehož zástupcem byl nechvalně proslulý Walter Lehne působící v Pardubicích po celou dobu války.¹³⁴ Důležitou součástí efektivního fungování tajné policie byla síť konfidentů, mezi které patřili například obchodníci František Černohorský a Bohuslav Dyttrich, Karel Hybský, učitel Stanislav Petrbock nebo dokonce ženy, jako v případě Emilie Příbylové či sester Františky a Jarmily Pithartových.¹³⁵

Brzy po obsazení tzv. druhé republiky zavedla okupační správa řadu opatření týkajících se takřka všech oblastí lidské činnosti. S okamžitou platností byla zavedena jízda vpravo a z důvodu, postupem času stále akutnějšího, nedostatku benzínu značně řídil automobilový provoz a byla zastavena městská hromadná doprava. Benzin byl k dostání pouze na zvláštní poukázky. Ještě bolestnější byl nedostatek základních potravin, které se tak musely, stejně jako za první světové války, obstarávat formou lístkového systému. Lístky navíc mohl dostat pouze ten, kdo byl ve městě přihlášen k trvalému pobytu. Stejně jako za války kvetl černý obchod, potraviny byly prodávány za přemrštěné ceny a tak si obyvatelé vyráběli všemožné náhražky, například másla (margarin), džemu (z řepy), mýdel (z kaštanů nebo listů břechťanu), kávy (z cikorky či melty), čaje (např. z malinového listí), cigaret (z doma pěstovaného tabáku, tzv. domoviny) nebo dokonce piva, vyráběného z volně rostoucího chmele a dalších přísad. Od počátku roku 1942, kdy se v německém válečném

¹³¹ VČM v Pardubicích, *Fond Pozůstalost Zdeňka Bičíka, c. d., Zpravodaj městského národního výboru Pardubice: Rok 35. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou. s. 1–2.*

¹³² *Tamtéž, s. 3.*

¹³³ Následujícího roku byl G. Clages přeložen do Maďarska, kde našel smrt. Viz. Gruntová, J.: *Gerhard Clages-K osobě šéfa služebny gestapa v Pardubicích SS Hauptsturmführera Gerharda Clagese (1902–1944). Dostupné online: <<http://www.gruntova.cz/search?hledat=clages&x=0&y=0>>. [21. 7. 2011].*

¹³⁴ Prvními muži na postu vedoucího kriminálního komisaře byli po dobu několika měsíců roku 1939 dr. Canaris a Albert Hardtke, v témže roce je nahradil zmiňovaný G. Clages, jehož roku 1943 vystřídal Fritsch. S výjimkou dr. Canarise a zahynuvšího Clagese byli všichni muži, včetně Lehneho odsouzeni k trestu smrti a popraveni. Viz. Kyncl, V.: *Akce Ležáky. Obyčejná vesnice. FFJČU, České Budějovice 2007, s. 41. (soutěžní práce)*

¹³⁵ Po válce někteří z nich neušli trestu. Emilie Příbylová, Věra Pithartová, jakož i někteří další kolaboranti, byli mimořádnými lidovými soudy popraveni. Další, jako Viktorie Czerníková nebo holič František Meduna, byli odsouzeni k několikaletým trestům. Viz. *Pamětní kniha města Pardubice, rok 1945-46. s. 356.*

stroji objevily, v důsledku těžkých bojů před Moskvou, první trhliny, docházelo dokonce k pravidelným sbírkám šatstva pro vojáky, jež na východní frontě bojovali.¹³⁶

Již od října 1939 byly zaváděny dvojjazyčné nápisy, vyhlášky a nařízení, přičemž vždy první byla Němčina. Postupně bylo zakázáno nošení odznaků, stužek v národních barvách, tzv. čepice Masaryčky a vůbec vše, co by připomínalo bývalou Československou republiku. Lidé museli odevzdat všechny zbraně, třaskaviny a rádio vysílače. Byly zakázány taneční zábavy, průvody a shromáždění. V noci¹³⁷ nikdo, kromě lidí, jež na to měli úřední povolení, nesměl vycházet na ulici. Přestal politický a kulturní život, protože v kultuře, školství a osvětě viděli nacisté nebezpečí silného odporu.

Takřka jediným, co alespoň částečně napomáhalo překonávat těžké období protektorátu, byl sport. Ač největší sportovní podniky, jako Velká pardubická a Zlatá přilba se za války nekonaly, zůstala obyvatelům města možnost uplatnění svých schopností a zálib ve fotbalových, basketbalových, házenkářských, atletických, vodáckých či cyklistických a jiných oddílech. S příchodem protektorátu započal ve městě velký úpadek novin¹³⁸, které nahrazoval rozhlas. V politice existovala pouze jedna strana, tzv. Národní souručenství, do jehož řad vstoupilo jen v Pardubicích 99,1 % mužů. Začátkem roku 1942 bylo rozpuštěno i městské zastupitelstvo a do úřadu starosty dosazen německý komisař Julius Stumpf.¹³⁹

Represivní opatření se zaměřovala především na občany židovského původu¹⁴⁰, kterým se nepodařilo zavčas vycestovat do zahraničí, a tudíž na ně dopadala tíha norimberských zákonů. Od 1. října 1939 nemohli navštěvovat divadla, kavárny, restaurace a biografy. Jejich synagoga a hřbitov byly poničeny. Museli také odevzdat radiopřijímače i telefony a ty jim byly stejně odpojeny. Pokud ještě vlastnili nějaký obchod, museli ho řádně označit a sami mohli nakupovat jen v přesně určenou dobu, od 11 do 12 hodin, případně od 17 do 18 hodin.

V druhé polovině roku 1939 už nikdo z židovských obyvatel nebyl zaměstnán ve veřejných institucích jako soudci, soudní znalci, porotci, lékaři, advokáti. To samé platilo

¹³⁶ Dokonce byly vedeny seznamy lidí, kde bylo napsáno, kdo co odevzdal, případně neodevzdal. Viz. *Východočeský kraj, 9. 1. 1942, roč. XXIV., č. 2, s. 1.*

¹³⁷ Tento čas se během války různě měnil.

¹³⁸ Prodej novin klesl ve městě o 70%.

¹³⁹ *SOkA: Příloha ke kronice města Pardubic (koncept zápisu za rok 1939). 45 s.*

¹⁴⁰ K jistým omezením ovšem sahala již Beranova vláda za druhé republiky, která podle dobového tisku pokládala za otázku dne, vyrovnat se spíše s židovskou otázkou než pracovat pro klid ve státě. „Židům se závidí jejich majetek, obchodní schopnost, iniciativa“, či přízpusobivost a pracovitost. Viz. *Bratrství, 19. 1. 1939, roč. XXII., č. 3, nestr.*

o lidech židovského původu, pracujících ve veřejných podnicích a službách. Židovským podnikatelům byl arizován majetek. Jedním příkladem za všechny budiž osud Wertheimerových, významné pardubické podnikatelské rodiny židovského původu, zakladatelů a majitelů místního lihovaru, který byl nacisty arizován, na což celá rodina emigrovala a zpět do republiky se již nikdy nevrátila.

Celkem tzv. 4 prováděcími nařízeními¹⁴¹ byli Židé do jara 1940 definitivně vyřazeni z vlivu na řízení hospodářství a postupem dalších měsíců začíná jejich persekuce. Z Pardubic bylo na přelomu roku 1942/1943 vypraveno celkem 7 železničních transportů s lidmi židovského vyznání z celého Pardubicka¹⁴² do koncentračního tábora Terezín a odtud během let 1943 a 1944 dále na východ, především do Osvětimi-Birkenau. Mezi deportovanými se nacházelo 695 Židů z okresu Pardubice. Z tohoto počtu našlo 563 lidí v koncentračních táborech smrt. Mezi zahynuvšími byl mimo jiné i významný pardubický podnikatel židovského původu, majitel tzv. Winternitzových mlýnů a představený pardubické židovské náboženské obce, Karel Winternitz.¹⁴³

Samotné město se stalo centrem odbojových organizací. Silné postavení měla v Pardubicích vojenská odbojová organizace, sdružující převážně bývalé vojáky československé armády, Obrana národa (ON), jejíž krajské velení ve městě, společně s Hradcem Králové, sídlilo. Pardubice, jako své krajské sídlo, si zvolil i komunistický odboj a Petiční výbor věrni zůstaneme (PVVZ)¹⁴⁴, který ve městě sdružoval především příslušníky socialistických stran, železničáře, odborářské pracovníky, inteligenci nebo zaměstnance pošt, kteří například kontrolovali nebo zadržovali korespondenci určenou pro gestapo a německé úřady, likvidovali řadu udání pardubickému gestapu či sabotovali včasné telefonické spojení.

¹⁴¹ *Internetový portál Holocaust. cz. Protižidovské zákony a opatření. Dostupné online: <<http://www.holocaust.cz/cz2/resources/documents/laws/laws>>. [20. 7. 2011].*

¹⁴² Tzn. Okres Chrudim, Chotěboř, Vysoké Mýto, Ústí nad orlicí, Litomyšl a Polička. Viz. *Dosoudil, F.: Padesát pět let od deportace židovské náboženské komunity z Pardubic do Terezínského ghetta. In: Zprávy klubu přátel Pardubicka. č. 7/8, 1998, s. 222.*

¹⁴³ *Dosoudil, F.: Transporty protektorátních židů z Terezína do Osvětimi v lednu a únoru 1943 ve vztahu k pardubickému okresu. In: Zprávy klubu přátel Pardubic. č. 9/10, 1998, s. 275- 279.*

¹⁴⁴ Do jeho rozbití v roce 1941 byl PVVZ nejrozšířenější odbojovou organizací ve východních Čechách, což bylo logickým vyústěním silných pozic socialistů na Pardubicku za první republiky. Viz. *VČM v Pardubicích, Fond Pozůstalost Zdeňka Bičíka. c. d., Ležáky varují 1942–1967 (Výstava k 25. výročí heydrichiády ve východních Čechách). Nestránkováno.*

Za tuto a jinou odbojářskou činnost ovšem 60¹⁴⁵ z nich zaplatilo za dobu trvání války svým životem. Během války došlo i k několika stávkám v továrnách Telegrafia¹⁴⁶ a Semtín.

Do roku 1941, kdy faktickou moc v protektorátu přebíral zastupující říšský protektor Reinhard Heydrich, ovšem gestapo všechny zmíněné organizace rozkrylo a způsobilo jim těžké ztráty, čímž ústředí československé exilové vlády v Londýně takřka ztratilo spojení s „domovem“. Tak došlo k rozhodnutí vyslání speciálních paradesantních skupin, jež měly spojení s domácím odbojem znovu obnovit. Jedna z těchto skupin, Silver A, operovala v první polovině roku 1942 především v Pardubicích a jejich okolí. Její působnost ovšem přesahovala hranice východních Čech a udržovala spojení s další paradesantními skupinami¹⁴⁷ Anthropoid, která uskutečnila úspěšný atentát na Reinharda Heydricha a skupinou Silver B, jelikož úkoly těchto skupin podléhaly veliteli Silver A, rodáku z Pardubic, nadporučíku Alfredu Bartošovi.

Silver A se skládala z rotmistra Josefa Valčíka, přímého účastníka akce proti Heydrichovi, zahynuvšího spolu s dalšími 6 parašutisty v kostele sv. Cyrila a Metoděje, radiotelegrafisty, četaře Jiřího Potůčka, udržujícím spojení s Londýnem pomocí vysílačky Libuše z lomu Hluboká v Dachově u Ležáků a dalších míst ve východních Čechách, zastřeleného českým četníkem 2. července v lesíku nedaleko Trnové na okraji Pardubic. Třetím členem byl již zmiňovaný Alfred Bartoš, jenž ukončil svůj život 22. června 1942 v bezvýchodné situaci po přestřelce s gestapem v pardubických ulicích.

Kolem Silver A se vytvořila skupina 46 spolupracovníků z Pardubic a okolí, kteří kromě své pomoci měli pro parašutisty několik desítek úkrytů. Mezi nejbližší spolupracovníky patřil například majitel hotelu Veselka Arnošt Košťál, manželé Václav a Hana Krupkovi, či motocyklový závodník a obchodní zástupce firmy Škoda František Hladěna s manželkou nebo učitelky Věra Junková a Ludmila Malá¹⁴⁸. Tyto četné vazby na odboj a výsadkáře se mnohým staly, po zradě parašutisty Karla Čurdy ze skupiny Out

¹⁴⁵ VČM v Pardubicích, *Fond Pozůstalost Zdeňka Bičíka. c. d., Schneider, Antonín: Pietní oslavy pro uctění památky umučených, popravených a padlých poštovních zaměstnanců. Vydalo pořadatelství pietních oslav, Pardubice 28. října 1946, s. 21.*

¹⁴⁶ V září roku 1941 vypukla v pardubické Telegrafii stávka 1651 zaměstnanců proti okupaci, 16 jich bylo zatčeno. Jeden při vyšetřování spáchal sebevraždu, ostatní byli odsouzeni k několikaletým trestům odnětí svobody. Viz. *Dosoudil, F.: Padesát pět let od stávky dělníků a zaměstnanců podniku Telegrafia Pardubice. In: ZKPP, č. 9–10, 1996.*

¹⁴⁷ Všechny tři skupiny byly vysazeny nad protektorátem 28. prosince 1941, každá na jiném místě, ovšem ani jedna z nich na místě určeném.

¹⁴⁸ Válku přežili pouze manželé Krupkovi díky.

Distance, osudnými. Na speciálním popravisti na okraji města, zvaném Zámeček¹⁴⁹, bylo v důsledku těchto událostí ve dnech 3. 6. – 9. 7. 1942, popraveno 194 lidí z východních Čech, včetně 42 Pardubáků. Dalších 29 lidí, včetně Ludmily Malé, spáchalo sebevraždu. Desítky dalších, včetně Václava Krupky, skončili v koncentračních táborech v Říši¹⁵⁰ nebo na východě. Za spolupráci s odbojem byla vypálena osada Ležáky, jejích 34 obyvatel (18 žen a 16 mužů) popraveno. Ze 13 dětí bylo 11 posláno do ghetta v Lodži a odtud do nedalekého koncentračního tábora Chelmno, kde byly zplynovány. Přežily pouze sestry Štulíkovy¹⁵¹, jež byly poslány do Říše na převýchovu a mlynářský učeň Jan Pavliš, který se v den vypálení Ležáků nacházel ve škole v Pardubicích.¹⁵²

V důsledku těchto událostí se ve druhé polovině války organizovala spíše menší odbojová uskupení, sdružující například hasiče, sokoly či dokonce mládež, jako pětičlennou skupinu studentů pardubického reálného gymnázia, která vydávala ilegální letáky a vyráběla výbušniny, až do svého zatčení 13. března 1943. Dva ze studentů byli popraveni, ostatní skončili v koncentračním táboře. Hlavní úlohu hrála ve druhé polovině války odbojová organizace Hnutí za svobodu.

S postupem a blížícím se koncem války, především v dubnu a květnu 1945, sílily sabotáže v továrnách a útoky na sklady a železnice. Ty obstarávaly do roku 1944 převážně zaměstnanci některých podniků a partyzánské skupiny, jako Jan Žižka, Dr. M. Tyrš, Jermak, Jan Kozina, Jan Hus atd., působících na území Pardubického kraje, převážně v Železných horách.¹⁵³

V důsledku průmyslu, sloužícímu k potřebám Třetí říše, se město, od června do prosince roku 1944, stalo celkem třikrát terčem náletů spojeneckého letectva¹⁵⁴, během

¹⁴⁹ Vystavěný v 80. letech 19. století uhlobaronem Larischem – Mönnichem na okraji Pardubic, jako sídlo pro jeho podzimní pobyt ve městě, spojený s Velkou pardubickou a parforsními hony. Poté objekt několikrát změnil majitele a s okupací republiky se sem nastěhoval záložní pluk Schutzpolizei. Viz. Jičínský, K.: *Zámeček (historie národního odboje za Heydrichiády na Pardubicku)*. Pardubice 1989, s. 5-6.

¹⁵⁰ V rakouském koncentračním táboře Mauthausen bylo 24. října 1942 popraveno 252 příbuzných a dalších spolupracovníků parašutistů, včetně 13 nejbližších členů rodiny Josefa Valčíka a 13 členů rodiny Jana Kubiše, přímého aktéra atentátu na R. Heydricha.

¹⁵¹ Válku přežil také jejich dědeček František Pelikán, z okolní vesnice Včelákov, vězněný v koncentračním táboře Buchenwald.

¹⁵² Kyncl, V.: *Akce Ležáky. Obyčejná vesnice. FFJČU, České Bzdějovice 2007, s. 204. (soutěžní práce)*

¹⁵³ VČM v Pardubicích, *Fond Pozůstalost Zdeňka Bičíka. c. d., Frajdl, J.: Národně osvobozenecý boj ve východních Čechách a jejich osvobození sovětskou armádou. Krajské středisko státní památkové péče, Pardubice 1975. Nestránkováno.*

¹⁵⁴ Především amerického letectva. Britské letecké jednotky se účastnily pouze prvního náletu. Více viz. Bičík, Z.: *Letecké nálety na Pardubice v roce 1944 (souhrnný přehled)*. In: *Východočeský sborník historický, 1991, r. 1., s. 187–195.*

kterých spadlo na Pardubice 870 tun bomb. Poškozeno a zničeno bylo přes tisíc obytných, veřejných a průmyslových budov, včetně pardubického nádraží či nedaleko stojícího cukrovaru a rafinerie minerálních olejů (dnešní PARAMO), která byla ze 3/4 zničena. Nálety si vyžádaly 263 mrtvých a 330 zraněných, z čehož 120 těžce.¹⁵⁵

Koncem války trpěly Pardubice a jejich okolí posunem fronty, jakož i tím, že východní Čechy byly bezprostředním týlem německé skupiny armád Střed, pod vedením maršála Ferdinanda Schörnera, čítající na 1 milion vojáků. V důsledku jejich snah dostat se za každou cenu do spojeneckého zajetí docházelo k různým excesům v Pardubicích a jejich okolí, při kterých bylo jen v obci Holice zabito na 50 lidí. Poslední zbytky okupačních jednotek opustily město 9. května, v obavě před sovětskými jednotkami IV. ukrajinského frontu generála Andreje Ivanoviče Jeremenka, které do Pardubic dorazily o den později. Dne 8. května 1945 vystoupil z ilegality revoluční okresní národní výbor v čele s ředitelem reálného gymnázia dr. Antonínem Blahoutem, aby po šesti letech opět převzal moc ve městě do českých rukou.¹⁵⁶

¹⁵⁵ *Tamtéž*, s. 195.

¹⁵⁶ *Zikmunda, V. - Hrubý, V.: Města ČSFR – Pardubice. Nakl. Pressfoto, Praha 1990, s. 29.*

2 Nástin pardubického středního a vyššího odborného školství od přelomu století do roku 1945

Až do počátku 20. století bylo pardubické školství v pozadí sousedního Hradce Králové. Ve městě byla jedinou střední školou c. k. státní vyšší škola reálná, fungující ve městě v různých podobách již od roku 1854¹⁵⁷.

Snahy o vzdělání pardubických dětí na klasickém gymnáziu byly realizovány až ve školním roce 1910-1911, kdy vyšší reálku doplnila hned dvě další gymnázia. Spolkové dívčí reálné gymnázium Boženy Němcové a chlapecké c. k. státní gymnázium. Počet středních škol se tak navýšil na tři.

Jako město, s rozvíjející se industriální základnou a značným populačním růstem, se Pardubice postupem času nemohly obejít bez dalších škol, kterými se doplňovalo základní vzdělání na obecných a měšťanských školách. Byly to školy odborné a živnostenské, náležející do nižšího středního odborného vzdělání. Speciální, odborné školy měly sloužit k výchově kvalifikovaných pracovních sil pro nově vznikající a rozvíjející se průmyslové podniky, jakož i stavební živnostníky.

Mezi tyto ústavy patřila například Vyšší státní průmyslová škola ustanovená v roce 1899, jejíž počátky však sahají do roku 1860, kdy se vyčlenila z nižší reálky, zásluhou některých jejích učitelů. Ve své době byla jedinou školou tohoto typu ve Východních Čechách. Studium trvalo dva roky. Během několika dalších let se z ní vytvořila živnostenská škola pokračovací, která se během první republiky stala jednou z nejlépe organizovaných škol tohoto druhu v Čechách.¹⁵⁸ Po celou dobu sídlila ve stejné budově jako reálka, až s povýšením na státní školu přesídlila do své vlastní budovy. Zastřešovala stavitelské a strojnické obory. S prvními lety 20. století začalo přibývat i nových oborů¹⁵⁹, které škola nabízela, čímž rostl počet žáků. Podíl na tom mělo i lepší se dopravní vlakové a autobusové spojení.¹⁶⁰ Před první světovou válkou jich navštěvovalo školu více než 350.¹⁶¹ V roce 1913 se škola přeměnila na Vyšší školu průmyslovou a obuvnickou. V následujícím školním roce přibyla ještě Vyšší škola strojnická, jakožto čtyřletý obor určený jak pro nejméně čtrnáctileté chlapce, tak dívky

¹⁵⁷ Blíže k ní viz. níže.

¹⁵⁸ *SOka: Pamětní kniha města Pardubice, rok 1934. s. 2.*

¹⁵⁹ Například stolařství, klempířství, zámečnictví, pokrývačství, strojní zámečnictví, či soustružnictví.

¹⁶⁰ *Samostatné směry, 28. 6. 1914, roč. XIV., nestr.*

¹⁶¹ *Rosůlek, F. K. a kol.: Pardubicko, Holicko, Přeloučsko. Díl 2., Lid, jeho kulturní život a práce. Vlastním nákladem, Pardubice 1905, s. 317-328., případně Sakař, J.: c. d., s. 204-206.*

a zakončený maturitou. Samotná státní průmyslová škola se dělila na 7 dalších škol či pokračovacích kursů, jejichž délka a zaměření byly rozdílné.¹⁶²

Do 60. let 19. století, doby kdy se výrazněji začala projevovat potřeba poskytnout dívkám vyšší všestranné vzdělání, spadají taktéž počátky Městské vyšší dívčí školy v Pardubicích, opět stvořené zásluhou některých členů učitelského sboru pardubické reálky. Ovšem roku 1871 byla pro nedostatek prostředků uzavřena.¹⁶³ Za pár let byla nahrazena Průmyslovou pokračovací školou dívčí v Pardubicích, jejíž studium bylo rozděleno do tří let a hlavní náplň spočívala v osvojení si dovednosti šít různé druhy šatů.¹⁶⁴ Její pokračovatelkou byla roku 1909 vzniknuvší Městská průmyslová pokračovací škola Východočeská Vesna.¹⁶⁵ Ta se dále dělila podle zaměření na jednotlivé výukové obory. Jejím úkolem bylo poskytování praktických vědomostí v oboru šití ženských a dětských šatů, domácích prací, ale i poskytování určitého literárního vzdělání.¹⁶⁶

Roku 1882 došlo přímo v budově vyšší reálky, zásluhou Jednoty pardubských obchodníků, k otevření Obchodní školy pokračovací, nabízející dvouleté vzdělání pro chlapce a od počátku 20. století také jednoletý kurs pro dívky, jenž probíhal formou dvou přednášek týdně. Délka studia se měnila, o čemž podává v roce 1912 důkaz pardubické periodikum Samostatné směry, kde se píše o tříletém oboru pro chlapce a jednoletém pro dívky.¹⁶⁷ Ten platil od školního roku 1910-1911.¹⁶⁸ Během 1. světové války přibyl dívkám druhý ročník, ten se v prvních letech první republiky spojil s chlapeckým oborem¹⁶⁹ a pod novým názvem Veřejná obchodní škola města Pardubic konečně získal své vlastní prostory. Škola se usídlila v budově ve Štefánikově ulici, kde coby obchodní akademie funguje dodnes.

Po těžkých letech Velké války a překonání poválečné krize začalo rozrůstající se město toužit po plnohodnotné obchodní akademii, která již v okolních městech, jako Chrudim nebo Hradec Králové byla a řada studentů z Pardubic do nich dojížděla. Status akademie se ovšem obchodní škole podařilo získat až koncem první republiky, v létě 1938. Výuku

¹⁶² *Samostatné směry*, 28. 6. 1914, roč. XIV., nestr.

¹⁶³ *Rosůlek, F. K. a kol.: c. d., s. 293.*

¹⁶⁴ *Tamtéž*, s. 294.

¹⁶⁵ *Sakař, J.: Dějiny Pardubic nad Labem. Díl III., část 2., Školství. Nákladem města Pardubic, Pardubice 1927, s. 208-210.*

¹⁶⁶ *Samostatné směry*, 2. 8. 1912, roč. XII., nestr.

¹⁶⁷ *Tamtéž.*

¹⁶⁸ *Sakař, J.: Dějiny Pardubic nad Labem. Díl III., část 2., Školství. Nákladem města Pardubic, Pardubice 1927, s. 210-212.*

¹⁶⁹ Nutno však dodat, že i před spojením vyučovali jak chlapce, tak dívky stejní učitelé.

školního roku 1938-1939 započal ústav coby čtyřletý studijní obor, zakončený maturitou, jako tzv. Československá obchodní akademie.¹⁷⁰

Těsně před vypuknutím druhé světové války byla do Pardubic přesunuta Střední průmyslová škola potravinářské technologie, jež se podílela na vzdělání mládeže z řad pekařů, mlynářů a cukrářů. V českých zemích fungovala již od roku 1911. Do Pardubic se však dostala až vlivem mezinárodně politických událostí na přelomu let 1938-1939. Škola se usídlila v bývalých kasárnách (dnes obchodní dům Tesco), ale okupací 15. března 1939 musela tyto prostory vyklidit. Za války vystřídala mnoho míst, včetně budovy reálky a gymnázia a její profesorský sbor i žakovské řady postihla nacistická represe formou nuceného nasazení, koncentračních táborů a v jednom případě popravy jednoho ze studentů.¹⁷¹

Ve školním roce 1919-1920 došlo též ke vzniku Dívčí odborné školy rodinné a živnostenské, která navazovala na Vesnu a sloužila pro děvčata z celých Východních Čech. Od roku 1930 cvičila porodní asistentky. Její rozvoj za první republiky, kdy ji navštěvovalo na 300 žaček, přerušila až druhá světová válka.¹⁷² Škola funguje dodnes, coby Střední zdravotnická škola Pardubice.

Velký pokrok a značně složitý strukturální vývoj zaznamenala též Vyšší škola průmyslová a obuvnická, jejíž obuvnická část po válce zanikla, stejně jako stavební oddělení a zůstala pouze část strojírenská. V roce 1921 se škola přejmenovala na Střední průmyslovou školu strojnickou, jež se dále dělila na 3 školy¹⁷³ a pokračovací kurzy, a která za první republiky proslula svými věhlasnými dílnami, které fungovaly přímo jako tovární dílny, v nichž vznikaly například obráběcí stroje na kov.¹⁷⁴ Koncem 30. let měla škola také elektrotechnické dílny a oddělení ke konstrukci letadel, což bylo logickým vyústěním napjaté

¹⁷⁰ Vedle ní stále existovala zmiňovaná Československá veřejná obchodní škola. Viz. *Teplý, J.: Obchodní akademie v Pardubicích v letech 1938-1945 (Pohled do dějin protektorátního školství)*. In: *VSH*. 2007, r. 14, s. 188.

¹⁷¹ *Müller, K.: Střední průmyslová škola potravinářské technologie Pardubice: 75. výročí. SPRP, Pardubice 1994, s. 6.*

¹⁷² *Antl, L.: Dějiny středního školstva v Pardubicích do roku 1945. FFUHK, Hradec Králové 2008, s. 41. (diplomová BC práce)*

¹⁷³ Vyšší strojnická škola na čtyři roky a zakončená maturitou, strojnická mistrovská škola na dva roky a odborná živnostenská pokračovací škola. Viz. *Tamtéž. s. 32.*

¹⁷⁴ *Huňáček, M.: Pardubické školy. KPP, Pardubice 1999, s. 48.*

mezinárodní situace v tomto období. Její rozvoj ovšem přibrzdila 2. světová válka, během které byla mimo jiné zasažena při náletech. Po válce se už letecké oddělení neotevřelo.¹⁷⁵

Zmiňovaná Živnostenská škola pokračovací byla do prvních let 20. století jedinou pokračovací školou tohoto typu ve městě. K jejímu fungování navíc výraznou finanční měrou dopomáhala Občanská záložna. Ta však nebyla jediná. Dívčí gymnázium bylo finančně udržováno spolkem Božena Němcová. Jen v roce 1914 měl spolek pro podporování chudých studujících 195 přispívajících. Mimo nich se na podpoře studujících podílel také okresní výbor, městská rada nebo Městská spořitelna.¹⁷⁶

Počátkem druhého desetiletí 20. století začaly živnostenské pokračovací školy výrazně přibývat. Některé z nich byly přiřazeny ke státní průmyslové škole, některé fungovaly samostatně. Byly určeny například pro budoucí holiče, kadeřníky a vlásenkáře, malíře, mechaniky, elektrotechniky, tesaře, ženské oděvní živnosti, hotelové živnosti atd. Během několika let patřily živnostenské školy k největším ve městě a počet jejich žáků se během první republiky neustále zvyšoval, až přesáhl hranici 1000 studentů ve všech živnostenských školách ve městě. Ve školním roce 1936-1937 bylo ve městě již 15 odborných živnostenských škol pokračovacích. Jejich význam spočíval v přípravě kvalifikovaných pracovních sil pro dané průmyslové odvětví.¹⁷⁷

Obecně se dá meziválečný vývoj středního, odborného a živnostenského školství v Pardubicích charakterizovat jako doba rozvoje, která ovšem měla jeden výrazný problém, nedostatek vyučovacích prostor pro žáky na všech stupních škol, především obecných a měšťanských. Svědčí o tom záznam ze sborníku k 600. výročí založení Pardubic z roku 1940, kde se píše, že od roku 1910 nebyla v Pardubicích postavena jediná obecná škola. Pardubice se přitom po celé období rozrůstaly. Počet obyvatel města se zdvojnásobil.¹⁷⁸ Populační růst však nebyl přímo úměrný se stavebním růstem města.

Jisté odlehčení znamenal například rok 1927 a otevření nové budovy vyšší reálky na Jahnově třídě v roce 1927. Díky tomu našlo všech 14 živnostenských škol útočiště v její

¹⁷⁵ *Historie školy 1910-II. světová válka. Oficiální stránky Střední školy průmyslové strojnické, Technické a vyšší odborné školy Chrudim. Dostupné online:*

<<http://www.sspstchrudim.cz/index.php?nid=3471&lid=CZ&oid=412265>>. [8. 6. 2011].

¹⁷⁶ *Samostatné směry, 25. 6. 1916, roč. XVI., č. 31, nestr.*

¹⁷⁷ *Antl, L.: c. d., s. 39-43. nebo SOKA: Pamětní kniha města Pardubice, rok 1931. s. 716.*

¹⁷⁸ *Stárek, J.: Pardubické školství. In: Pardubice: sborník k 600. povýšení Pardubic na město. Ed. Zdeněk Vavřík, Pardubice 1940, s. 88.*

bývalé budově. O neutěšených poměrech se zmiňují některá čísla pardubických týdeníků. V bratrství se v roce 1931 píše o umístění Drtinovy školy v budově gymnázia. Škola u Kostelíčka byla zase provizorně umístěna do budovy staré reálky.¹⁷⁹ Na novoměstských obecních školách muselo být vyučováno tzv. polodenně kvůli nedostatku míst.¹⁸⁰ Problém se netýkal jen počtu budov škol a jednotlivých vyučovacích místností, nýbrž také jejich vybavení. Budovám často chyběl nábytek, a tak se používal provizorní z Karantény. V řadě škol panovaly špatné hygienické podmínky. U škol chyběla místa na skladování kol žáků. S těmito nedostatky se potýkalo i gymnázium. Stávalo se, že například třídy dívčího gymnázia byly roztroušeny různě po městě. Výjimkou byla reálka. Ta takové nedostatky neměla ve své nové vystavěné budově.¹⁸¹ Ozývaly se kritické hlasy k velkým prostorám bytů ředitelů gymnázia a průmyslové školy, které prahly po jejich odstěhování a využití těchto prostor pro případné další třídy.¹⁸² Situace zašla až tak daleko, že se městská rada na svých zasedáních snažila řešit situaci uvolněním bývalých vojenských objektů pro školy.¹⁸³ Přitom částka z obecního rozpočtu plynoucí do školství převyšovala částky jdoucí do sociálního zabezpečení a zdravotnictví dohromady.¹⁸⁴

Druhá světová válka tuto situaci jen prohloubila, řada škol nemohla vyučovat z důvodů zabránění svých budov německou armádou, v květnu 1945 Rudou armádou. Přednost ve vyučování dostávaly střední školy na úkor ostatních. Na měšťankách se vyučovalo převážně jen 3 dny v týdnu. V zimě, z důvodů nedostatku paliva, docházelo k častým uhelným prázdninám. Budova obchodní akademie dokonce sloužila k odbavování židovských občanů do koncentračních táborů.¹⁸⁵

Řada pardubických studentů a učitelů musela pracovat v pardubických průmyslových závodech nebo odejít na nucené práce přímo do Říše. Někteří byli perzekuováni v koncentračních táborech či popraveni za odbojovou činnost, jako Ludmila Malá¹⁸⁶ a Věra Junková. Ti, co zůstali, se museli potýkat s německou snahou o rozvrácení systému českého školství. Ve školním roce 1944/1945 byla výuka na obchodní akademii v Pardubicích, jakož

¹⁷⁹ *Bratrství*, 27. 8. 1931, roč. XIV., č. 34, nestr., Dokonce nějakou dobu sídlila v autopavilonu v Tyršových sadech. Viz. *Stárek, J.: c. d., s. 91.*

¹⁸⁰ *SOKA: Pamětní kniha města Pardubice, rok 1923. s. 474.*

¹⁸¹ *Bratrství*, 7. 1. 1938, roč. XIV., č. 34, nestr.

¹⁸² *Východočeský kraj*, 4. 8. 1939, roč. XXI., č. 32, s. 5.

¹⁸³ *SOKA: Pamětní kniha města Pardubice, rok 1939. s. 283.*

¹⁸⁴ Jen pro rok 1939 šlo z 36 milionů Kč více jak 2, 5 milionu Kč na školství. Viz. *SOKA: Pamětní kniha města Pardubice, rok 1939. s. 260-261.*

¹⁸⁵ *SOKA: Pamětní kniha města Pardubice, rok 1939. s. 290-291., Teplý, J.: c. d., s. 187-209.*

¹⁸⁶ Otrávil se jedem, aby unikla jistě popravě.

i na všech školách tohoto typu v protektorátu, zrušena. Jen na obchodní akademii se za dobu protektorátu nevyučovalo téměř 2 roky.¹⁸⁷

¹⁸⁷ *Teplý, J.: c. d., s. 196.*

3 Základní vývoj gymnaziální soustavy v českých zemích

Autoři pedagogického slovníku z roku 2009 označují gymnázium¹⁸⁸ jako „*typ výběrové školy poskytující úplné střední všeobecné vzdělávání zakončené maturitou*“¹⁸⁹, jejímž hlavním úkolem je příprava žáků na vysokoškolské studium či jiné formy pomaturitního studia.

Vývoj gymnaziálního vzdělávání má ovšem hlubokou tradici a za téměř pět století, počítáme-li ovšem pouze školy nesoucí název gymnázium¹⁹⁰, prošel složitým vývojem a řadou změn.

Samotný vznik a prvotní rozvoj tohoto typu školy je datován do období počátků konfesionálního soupeření v prvních letech 16. století, které postupem času zachvátilo prakticky celou Evropu. Zároveň však také období, kdy se do stále širšího povědomí začíná dostávat Gutenbergův přelomový vynález knihtisku, jenž umožnil masové rozšíření tištěných a cenově dostupných knih, čímž se následně stal důležitým činitelem pro rozvoj gramotnosti širších vrstev obyvatelstva.¹⁹¹ V dnešním Německu, tehdy ovšem skupině rozdrobených státních útvarů náležejících do Svaté říše římské národa německého, vznikl roku 1528 jednotný organizační a vzdělávací řád, určený pro nově vzniklý typ školy, gymnázium, nazývaného též jako latinská škola, a vytvořený humanistickým učencem a luteránským teologem Philippem Melanctonem. Brzy tento typ školy začíná přebírat i katolická strana a její nově vzniknuvší řády, v čele s jezuitou a piaristy¹⁹², jakožto řada dalších konfesí, pro které se ovšem, v zemích Koruny české, stává osudným následný pobělohorský vývoj a tolerance pouze katolického vyznání, která je uzákoněna v Obnoveném zřízení zemském z roku 1627.¹⁹³

¹⁸⁸ Původně bylo slovo *gymnasium* (řecky *gymnasion*) označením pro cvičiště v klasickém Řecku, na kterém mladí muži provozovali tělesná cvičení. Viz. Kujal, B. a kol.: *Pedagogický slovník: 1. díl A-O. Státní pedagogické nakl., Praha 1965, s. 130.*

¹⁸⁹ Průcha, J. a kol.: *Pedagogický slovník. Nakl. Portál, Praha 2009, s. 86.*

¹⁹⁰ Jelikož systém výuky na gymnáziích nesl prvky raně středověkých klášterních škol. Viz. Kotyk, A.: *Padesátiletá historie holického gymnázia. Nakl. Peska, Holice 2004, s. 5.*

*Půjdeme-li ovšem ještě více do minulosti, dají se najít paralely taktéž s athénskými a helénistickými gymnázii 4.-1. stol. př. n. l, případně římskými gramatickými školami. Viz. Blacha, Vilém – Vávrová, Věra: *Vývoj středního všeobecně vzdělávacího školství v letech 1918-1972. Ústav školských informací, Praha 1993, s. 1.**

¹⁹¹ Novomý, M. a kol.: *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti. Jihočeská univerzita, České Budějovice 2006, s. 33.*

¹⁹² Bratři tovaryšstva Ježíšova vznikají roku 1534. Do českých zemí přicházejí s rokem 1556, kdy v Praze zakládají Klementinum. Počátky Řádu zbožných škol spadají do sklonku 16. století. V českých zemích se piaristé objevují v roce 1631, kdy založili svoji první kolej v Mikulově, v Čechách vznikla první piaristická kolej až o devět let později v Litomyšli. Viz. Pánková, M.: *Odkaz J. A. Komenského-Tradice a výzvy české vzdělanosti Evropě: Malý katalog expozice o dějinách školství. Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze, Praha 2009, s. 26.*

¹⁹³ Řezníčková, K.: *Študáci a kantorů za starého Rakouska (české střední školy v letech 1867-1918). Nakl. Libri, Praha 2007, s. 11-12.*

Prvotní funkce gymnázií ovšem nespočívala v osvojení si obecného vzdělání, nýbrž v dokonalém naučení se klasické latině, namísto latiny středověké. Doplnkem latiny byly základy klasické řečtiny, v některých místech i hebrejšтина a samozřejmě náboženství.¹⁹⁴ Ostatní předměty, za tereziánských reforem vyčleněné, jako dějepis, matematika nebo přírodní vědy, byly do té doby značně v pozadí a seznámení s nimi probíhalo pouze v rámci výše zmíněných předmětů. Jak jezuité, tak piaristé nacházeli ve své výuce prostor i pro národní jazyk. Tomu byl ovšem ze strany státu, dvorním dekretem z roku 1772, prakticky učiněn konec¹⁹⁵, což bylo logickým vyústěním snah o unifikaci jazyka v rámci celé habsburské monarchie¹⁹⁶.

Zmíněný systém výuky, založený převážně na jazykovém drilu, se snažil v 17. století reformovat, jako již značně zkosnatělý, významný pedagogický myslitel a jeden ze zakladatelů novodobé pedagogiky Jan Amos Komenský, který ve svém díle *Velká didaktika* apeloval na rozšíření funkce gymnázií o věcné vzdělání. Jeho názory ale nebyly vyslyšeny.

Jistou širší podobu obecného zaměření tak gymnázia získávají až v 18. století, spojeném s myšlenkovým směrem osvícenství. V roce 1775, v rámci Habsburské monarchie a tzv. tereziánských, následně josefínských reforem, jsou vypracovány obecně závazné gymnaziální osnovy¹⁹⁷ podle návrhu piaristického mnicha Gratiana Marxe, v nichž sice stále ještě převládá latina jako hlavní předmět, avšak do popředí se dostává i Němčina, která byla v prvních dvou třídách stanovena za nový vyučovací jazyk. Vyčleňují se také nové předměty, dějepis, zeměpis, matematika a přírodní vědy¹⁹⁸. Vlivem této a dalších reforem dochází k tzv. laicizaci školství, kdy postupně, po církevních řádech, hlavní slovo přebírá stát. Ten se formou unifikace učebnic a kontrolou ze strany nadřazených školských orgánů snažil o výchování zdatných úředníků či politických činitelů pro svůj správní aparát. Od roku 1784 pobírají učitelé na gymnáziích plat. Do té doby vyučovali bezplatně. Naopak žactvo, do té doby studující bezplatně, muselo za studium platit a pro přijetí na gymnázium muselo splnit podmínky úspěšného vykonání přijímací zkoušky.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Kujal, B. a kol.: *c. d.*, s. 130.

¹⁹⁵ I přes to, že následné dekrety z roku 1776 ztvdily němčinu jako hlavní vyučovací jazyk, existovaly i výjimky, kde český jazyk nadále přetrval.

¹⁹⁶ Tyto snahy byly podmíněny komplexní snahou o posílení jednoty habsburského soustátí.

¹⁹⁷ Řezníčková, K.: *c. d.*, s. 12.

¹⁹⁸ Až do druhé poloviny 19. století však zůstávaly spíše v pozadí latiny.

¹⁹⁹ *Tamtéž*, s. 13., Mihola, J.: *K situaci piaristických kolejí na jižní Moravě v 19. století*. MUNI, Brno 2009, s. 17- 18 (diplomová práce).

I přes další snahu o reformu v roce 1805²⁰⁰ se ovšem stav na gymnáziích v monarchii až do poloviny 19. století k lepšímu nezměnil, ba naopak jejich úroveň klesala a zaostávala za svými konkurenty v německých oblastech a Prusku. To nezůstalo bez povšimnutí a hlasy na výraznou rekonstrukci vyššího školství v monarchii neustále sílily. Skutečností se staly v průběhu revolučního roku 1848 a následných několika měsíců, kdy byla vypracována Exner-Bonitzova reforma²⁰¹, jež ještě více oslabil církvevni vliv na školství ve prospěch státu, který stvrdil Hasnerův²⁰² školský zákon z roku 1869²⁰³, definitivně odstraňující církvevni nadřazenost zastoupenou nově zřízenými zemskými, okresními a místními školními radami, jakožto kontrolními orgány státní moci. Od této doby bylo církvevni na školách organizováno pouze vyučování náboženství.²⁰⁴

Exner-Bonitzova reforma však především výrazně zasáhla, formou dokumentu „*Nástin organizace gymnázií a reálek*“²⁰⁵, do učebních plánů a strukturálního rozvrstvení gymnázií a do té doby součásti nižšího školství, reálek. Základní zásady tohoto dokumentu platily až do zákona z roku 1948. Po celou dobu raného novověku se kolísavá délka studia na gymnáziích, mezi 5-6 lety, nyní změnila na 8 let²⁰⁶, jak tomu v některých v evropských státech nějakou dobu bylo. Následně byla výuka rozdělena do dvou čtyřletých uzavřených cyklů. Nižší stupeň, z něhož bylo možno přestoupit na šesti, později sedmi třídní reálku²⁰⁷, která touto reformou povýšila na střední školu nebo učitelství ústav. Ti, kteří zůstali,

²⁰⁰ V ní se její tvůrce piarista František Inocenc Lang snažil o zavedení odborných učitelů, kteří by vyučovali pouze předmět, na který měli aprobaci, jako např. dějepis, matematiku, zeměpis, přírodní vědy. Tento systém byl však již roku 1818 nahrazen zpět systémem tzv. třídních učitelů, kteří žáky „ve své třídě učili vše a většinou s ní postupovali i do dalších roků“. Viz. Řezníčková, K.: c. d., s. 14.

²⁰¹ Pojmenovaná po svých zakladatelích, profesoru pražské filosofie Franzi Seraphinovi Exnerovi a klasičtém filologovi ze štetínskeho gymnázia Hermannu Bonitzovi. V definitivní platnost vešla ovšem až roku 1854. Viz. Novotný, M. a kol.: c. d., s. 120.

²⁰² Pojmenovaný po tehdejšímu ministru vyučování Arthuru Leopoldu von Hasnerovi. Více viz. Morkes, F.: *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích (Období let 1848-2001)*. Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2001, s. 10-11.

²⁰³ Tento zákon de facto dovršil formování školské soustavy u nás. Stanovil povinnou školní docházku pro všechny děti od 6 do 14 let. Ve své základní ose, která řešila organizaci a řízení školství, platil zákon až do roku 1948. Viz. Morkes, F.: *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946)*. Plzeň 1999, s. 24.

²⁰⁴ Novotný, M. a kol.: c. d., s. 121-122.

²⁰⁵ Text dokumentu viz. Veselá, Z.: *Dokumenty z vývoje české střední školy 1849-1939*. Státní pedagogické nakl., Praha 1973, s. 7-21.

²⁰⁶ Spojením šesti třídního gymnázia a dvouletého oboru filosofie, tzv. lycea, jehož absolvování bylo do této reformy předpokladem pro přijetí na univerzitu.

²⁰⁷ I ty se dělily na nižší (o 4 třídách) a vyšší (o 3 třídách). Od roku 1872 byly zakončeny maturitou. Reálky se ve svém všeobecném vzdělání více zaměřovaly na praktickou přípravu a exaktní vědy, které zabíraly téměř 46 % studijního plánu, jelikož jejich cílem byla především výchova řemeslníků, živnostníků, obchodníků a technických pracovníků následně vzešlých z technických a zemědělských vysokých škol, či hornických a lesnických akademií atd. Viz. Králíková, M. a kol.: *Nástin vývoje všeobecného vzdělání v českých zemích*. Státní pedagog. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1977, s. 34-35.

pokračovali na vyšším stupni, jenž byl po vzoru Pruska zakončen složitou²⁰⁸ státní maturitní zkouškou. Oba stupně mohly fungovat nezávisle na sobě.²⁰⁹

Tvůrci reformy se snažili o vyvážení humanitních oborů (klasické jazyky-latina a řečtina, doplněné o němčinu, dějepis, zeměpis, náboženství a filozofickou propedeutiku, jakožto základy filozofie, psychologie a logiky) s exaktními (matematika, fyzika a přírodopis).²¹⁰ Tyto povinné předměty byly postupně doplňovány nepovinnými, jako například moderními jazyky (zejména francouzštinou), kreslením, zpěvem a tělocvikem. Jazykové vyučování na gymnáziích zabíralo 58 %. V neposlední řadě se reforma týkala i samotného učitelského sboru, který s definitivní platností získal punc odbornosti.²¹¹

Co se týče uplatnění českého jazyka na gymnáziích, byl sice také součástí výuky, avšak jen velice střídmě. Frekvence jeho vyučování a výskytu vůbec kolísala v závislosti na národnostním složení jednotlivých gymnázií v Čechách a na Moravě až do 60. let 19. století, kdy se z důvodů uvolňování politické situace v monarchii, zrušení absolutismu (1860) a prosincové ústavy (1867), začala jazyková otázka na českých školách měnit k lepšímu. Roku 1866²¹² byla na všech obecných a středoškolských ústavech v českých zemích uzákoněna jazyková rovnoprávnost, která, vzhledem k pronikavému odporu německé většiny na Říšském sněmu, vyústěném ve zrušení onoho tzv. Wenzigova²¹³ zákona, vydržela pouze dva roky. Vzniklé potíže se ovšem vyřešily ještě v témže roce 1868. Došlo k rozdělení škol na ústavy, kde se vyučovalo česky a ústavy s němčinou jako hlavním vyučovacím jazykem.²¹⁴ Nutno však dodat, že i přes rozvoj českého středního školství nedosáhly české školy za Rakouska-Uherska rovnoprávného postavení se školami německými.²¹⁵

Studium na středních školách bylo stále doménou především mužského pohlaví. Ženy z chudších vrstev (z bohatších vrstev a šlechtického původu měly možnost domácího vzdělání, či vzdělání na klášterních školách) sice dostaly tereziánským Schulpatentem možnost alespoň základního vzdělání, to ovšem končilo v jejich 12 letech. Ještě několik

²⁰⁸ Mnoha žákům se stala osudnou, když ji ani po několikáté nedokázali úspěšně složit.

²⁰⁹ Novotný, M. a kol.: c. d., s. 120-121.

²¹⁰ Svatoš, M.: *Exner-Bonitzovy školské reformy a jejich důsledky pro gymnaziální školství v habsburské monarchii v 19. století*. In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnaziálního vzdělávání (Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.-25. června 1999 v Jičíně)*. Státní okresní archiv, Semily 2000, s. 44.

²¹¹ Řezníčková, K.: c. d., s. 18.

²¹² První ústupek nastal již v roce 1861, kdy se českého jazyka používalo při hodinách češtiny, náboženství a někdy i dalších předmětů. Viz. *Tamtéž*. s. 21.

²¹³ Český politik a pedagog Josef Wenzig byl hlavním iniciátorem tohoto zákona.

²¹⁴ Řezníčková, K.: c. d., s. 21.

²¹⁵ Veselá, Z.: *Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972, s. 39.

desítek let přetrvávalo přesvědčení, že doménou ženy má být rodina, domácnost a náboženství.

V průběhu 19. století, alespoň v případě některých žen z majetnějších vrstev obyvatelstva, či žen středostavovského původu, se tento postoj začíná měnit. V národně osvobozeneckém programu jsou do jisté míry chápány jako první vychovatelky nové generace Čechů, malých vlastenců. S počátkem druhého desetiletí druhé poloviny 19. století tak dochází ke vzniku prvních českých středních dívčích škol. Na některých z nich, jako vyšších dívčích školách, zřizovaných nikoliv státem, nýbrž z iniciativy spolků a měst, se však platilo poměrně vysoké školné. Proto je navštěvovaly především dívky z lépe situovaných rodin.²¹⁶

Ve stejném období 60. let 19. století začaly vznikat školy pro dívky z chudších vrstev společnosti, jako Průmyslová škola dívčí, která jim umožnila získat základy některé profese, v níž se následně mohly uplatnit²¹⁷. Dále to byly různé pokračovací a hospodyňské školy a kursy. Důležitým činitelem pro jejich vznik byly především ženské spolky.

Převratný význam měl až Hasnerův zákon (1869), jenž umožnil „vznik veřejného dívčího učitelského ústavu končícího maturitou, a také příchod literárních učitelek do veřejných laických škol, včetně škol koedukovaných nebo chlapeckých“²¹⁸. Na první rýze dívčí gymnázium v celém Rakousko-Uhersku si ovšem ženy musely počkat do roku 1890, kdy bylo zásluhou Elišky Krásnohorské založeno dívčí gymnázium spolku Minerva. Další 17 let trvalo, než bylo dívkám z Minervy, nesetkávající se s příliš kladnými ohlasy a bojující se špatnou finanční situací, umožněno maturovat přímo na svém ústavu²¹⁹.²²⁰ Od roku 1901 započalo, opět ze soukromé nebo obecní iniciativy, zřizování šestiletých lyceí, ať již z bývalých vyšších dívčích škol nebo úplně nových.²²¹ Lycea, zakončená maturitou, se orientovala především na studium moderních jazyků, zvláště francouzštiny, a jeho absolventky mohly učit na obecných nebo měšťanských školách či pracovat na poště. Během několika let se ukázalo, že vyšší vzdělání praktického rázu, které lycea měla poskytovat, nebylo z důvodů stále se zvyšujících ambic žaček, pomýšlejících na univerzitní vzdělání, doceněno. A tak od

²¹⁶ Drtina, F.: *Dívčí školství u nás a jinde. Jednota učitelek, Praha 1905, s. 34.*

²¹⁷ Například krejčovství, malba na sklo a porcelán, účetnictví atd. Viz. Řezníčková, K.: *c. d.*, s. 32.

²¹⁸ Lenderová, M.: *Úsilí o vyšší dívčí vzdělání v Čechách 19. století. In: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání (Sborník referátů z konference konané ve dnech 24-25. června 1999 v Jičíně). Státní okresní archiv, Semily 2000, s. 57.*

²¹⁹ Do té doby tak dívky činily na chlapeckých gymnáziích, které však mohly navštěvovat pouze jako privatistky.

²²⁰ *Tamtéž. s. 58.*

²²¹ Neuhöfer, R.: *Deset úvah o středním školství. Česká grafická unie, Praha 1930, s. 36-37.*

konce prvního desetiletí dvacátého století začínají po vzoru Minervy vznikat nová dívčí reálná gymnázia. Lycea fungovala do roku 1922, kdy byla zrušena.²²²

Maturita byla dívkám povolena sice již od roku 1878, ale univerzitní vzdělání zapovězeno do sklonku 19. století, některé jeho obory však až do konce monarchie. Skutečný zlom ve spíše negativním chápání vyššího dívčího vzdělání přinesla až první světová válka²²³ a následný vznik samostatné republiky, kdy bylo dívčí a chlapecké vzdělání zrovnoprávněno nejprve ministerským výnosem z roku 1919 a definitivně výnosem z roku 1921, kdy dívky získaly absolutní volnost ve výběru vzdělávacího zařízení.²²⁴

²²² Kádner, O.: *Vývoj a dnešní soustava školství (díl 1.)*. Nakl. Sfinx, Praha 1929, s. 293.

²²³ Kdy učitelé ve velkém množství odcházeli na frontu, a uprázdněná místa začaly zaplňovat ženy. Během krátké doby jejich stavy stouply na 35%. Viz. Morkes, F.: *Učitelé a školy v proměnách času*. s. 41.

²²⁴ Řezníčková, K.: c. d., s. 32-34., Neuhöfer, R.: c. d., s. 70.

4 Vývoj gymnaziálního vzdělání v Pardubicích do počátku 20. století

V roce 1728 vzniklo v Pardubicích, po několikaletých jednáních mezi magistrátem, českou komorou a zástupci minoritského řádu, první gymnázium, jakožto sedmé a nejmladší²²⁵, do té doby založené gymnázium Východních Čech. Další dvě desetiletí však trvalo, než bylo na minoritském gymnáziu v Pardubicích otevřeno v roce 1739 všech 6 tříd, což se uskutečnilo především zásluhou tehdejšího primátora Václava Fiedlera. Podle zvyklostí tehdejších gymnázií vyučovali na škole, umístěné v budově minoritského kláštera, 3 učitelé, z nichž každý měl na starosti žáky dvou tříd. Pro zvláštní případy byl určen také jeden suplující profesor. Výuka v nižších třídách probíhala v češtině a latině, ve vyšších třídách již pouze v latině.²²⁶ Jako alespoň částečný vyučovací jazyk přestala být čeština na gymnáziích chápána od roku 1772, což ovšem v Pardubicích nečinilo žádné problémy, jelikož zde, jakožto sídlu komorního vrchnostenského panství, byla němčina běžná. Navíc minorité, kteří učili na zdejším gymnáziu, byli Čechy pouze v zemském smyslu.²²⁷

Výuka na gymnáziu probíhala bezplatně, tudíž dovoľovala studovat i méně majetným vrstvám obyvatelstva. Prostředky na chod gymnázia byly získávány pomocí příspěvků z pardubického komorního panství. Dokonce mělo dojít k výstavbě nové budovy gymnázia. Realizace plánu ovšem vzala za své během válek o rakouské dědictví, kdy v roce 1741 Prusové dobyli město a ze stavebního materiálu určeného ke stavbě nové budovy gymnázia, postavily polní pekárny.²²⁸

Navíc měla být na základě dvorského dekretu z května 1777 zlikvidována velká část stávajících gymnázií, čemuž napomohlo i zrušení jezuitského řádu v Čechách roku 1773. Ze 44 gymnázií v Čechách zůstalo pouhých 16. Redukce postihla také Pardubice.²²⁹ Některá ze zrušených gymnázií, včetně pardubického, byla následně přeměněna na nově vzniklé německé c. k. hlavní školy. Dvě její latinské třídy, které stále držely odkaz bývalého gymnázia, ovšem neměly dlouhého trvání a zanikly společně se zrušením řádu minoritů v roce 1786.²³⁰

²²⁵ Nejstarší bylo jezuitské gymnázium v Jičíně založené již roku 1622.

²²⁶ Svátek, J.: *Z dějin gymnasia v Pardubicích*. In: *Časopis společnosti přátel starožitností*, 1962, č. 70, s. 42-43.

²²⁷ Lenderová, M.: *Několik poznámek k dějinám chrudimského a pardubického školství v období národního obrození*. In: *VSH*, č. 4, 1994, s. 145.

²²⁸ Sakař, J.: *Dějiny Pardubic nad Labem. Díl III., část 2., Školství. Nákladem města Pardubic, Pardubice 1927, s. 151-152.*

²²⁹ Lenderová, M.: *c. d.*, s. 143.

²³⁰ Sakař, J.: *c. d.*, s. 153.

Následně až do poloviny 19. století nemělo město školu gymnaziálního typu. Ta přišla až v souvislosti se zmiňovanou Exner-Bonitzovou reformou. V roce 1854 zahájila svoji činnost v Pardubicích dvoutřídní nižší městská škola reálná, jež se vytvořila ze čtvrté třídy německé c. k. hlavní školy a v jejím rámci fungovala devět let, dokud na přelomu let 1863-1864 nedošlo k otevření první samostatné vyšší městské školy reálné na východě Čech²³¹. Jejím prvním ředitelem se stal pardubický rodák, básník, spisovatel a politik Jiljí Vratislav Jahn.²³²

Brzy po svém založení se pardubická podreálka, posléze vyšší reálka, stala jedním z hlavních center kulturního, společenského a politického života ve městě. Její učitelé se zasloužili o vznik řady spolků, od spolku divadelních ochotníků, Literárního spolku Pardubického, po pěvecké spolky Pernštýn a Ludmila, které následně výraznou měrou ovlivňovaly společensko-kulturní rozkvět města. Pardubická reálka, od roku 1867 sídlící ve své vlastní a dle návrhu architekta Františka Schmoranze nově postavené budově, na Komenském náměstí, nese primát v tom, že byla patrně první školou tohoto typu v Čechách, na které se již v roce 1858 začala vyučovat chemie jako samostatný předmět.²³³ Od roku 1861 se na ústavu vyučuje převážně česky z důvodů drtivé převahy česky mluvícího žactva²³⁴. Od školního roku 1866 je čeština již výhradní vyučovací řečí na ústavu. V roce 1880 (oficiálně 1881) přešla z rukou města, které nebylo již schopno dostatečně financovat její provoz a vydržovat kvalitní učitele, pod státní správu. Od tohoto roku nazývaná c. k. státní vyšší reálná škola byla až do počátku 20. století jedinou školou gymnaziálního typu (typickou střední školou) ve městě.²³⁵

²³¹ Zároveň jedna z prvních vyšších reálék v Čechách. Viz. *Teplý, J.: Obchodní akademie v Pardubicích v letech 1938-1945 (Pohled do dějin protektorátního školství). In: VSH, 2007, r. 14, s. 187.*

²³² *Vendl, V. K.: Dějiny státní reálky v Pardubicích. Slavnostní správa vydaná u příležitosti otevření nové budovy státní reálky v Pardubicích. Nákladem vlastním, Pardubice 1929, s. 22-29.*

²³³ Přitom oficiálně s její výukou počítaly, dle Hasnerovy reformy, až osnovy pro rok 1870-1871. Viz. *Lenderová, M.: c. d., s. 152.*

²³⁴ Stejně tomu bylo od roku 1866 na všech pardubických, jakož i například chrudimských školách, s výjimkou jednotřídní židovské školy, vzniklé roku 1867 v Pardubicích. Viz. *Tamtéž, s. 153.*

²³⁵ *Vendl, V. K.: c. d., s. 47-48.*

5 Pardubické gymnázium za posledních let vlády Habsburků

5.1 Situace v českém středním školství od přelomu století do konce monarchie

Na přelomu století byla vnitropolitická situace v Rakousku-Uhersku značně komplikovaná. Docházelo k neustálé radikalizaci národnostních problémů, definitivně nebyla vyřešena ani otázka občanských svobod. Na stranu druhou došlo v kulturní oblasti ke značnému rozkvětu, který se projevoval ve vědě, literatuře i umění.²³⁶ Vzhledem k neustálému rozvoji životní úrovně české společnosti, k němuž mělo dopomáhat i kvalitní vzdělání, se s koncem století poukazuje v pedagogických kruzích na zastaralost a zkosnatělost školství, k jehož rozvoji již třicet a více let staré reformy nepostačovaly. Zmíněná stagnace, jež školství postihla „jak po stránce obsahové, tak organizační“²³⁷ byla zpočátku řešena více méně v teoretické rovině, neboť se poslední léta 19. století vyznačovala především závodem s Němci o to, kdo založí více středních škol. Tyto diskuse o možných reformách se zaměřovaly především na snahu o odstranění jednostranného zaměření školy na intelekt a paměť a naopak ji více přiblížit skutečnému životu.²³⁸ Vzdělání konce století se totiž vyznačovalo přílišným intelektualismem a pasivitou žáků. Rozvíjející se česká společnost však potřebovala opak.²³⁹

Jedním z problémů, který se měl dle části odborné veřejnosti vyřešit, byla změna v gymnaziálním školství. Veřejnost nebyla spokojená s tradiční orientací gymnázia na klasické jazyky. I přes snahu úměrně skloubit tyto jazyky s jazyky moderními a dalšími předměty, od humanitních po exaktní obory, stále převládal typ klasických gymnázií s více jak 50% frekvencí výuky klasických jazyků. Již od 90. let docházelo ke snahám situaci řešit. Do diskuze se zapojila řada významných osobností tehdejšího veřejného života, včetně Tomáše G. Masaryka. Objevovaly se dokonce hlasy po jednotné škole, které se však ukázaly jako liché a vídeňskou vládou byly rezolutně zamítnuty.²⁴⁰

²³⁶ Kofa, J.: *Učitelé v českých zemích na cestě k profesionalizaci. In: Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století. Nakl. Karolinum, Praha 1996, s. 90-91.*

²³⁷ Veselá, Z.: *Vývoj českého školství. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1988, s. 55.*

²³⁸ Řezníčková, K.: *c. d., s. 25*

²³⁹ Veselá, Z.: *Vývoj českého školství, s. 56.*

²⁴⁰ Klímová, J.: *Reforma středního školství v roce 1908. In: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání (Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.-25. června 1999 v Jičíně). Státní okresní archiv, Semily 2000, s. 74.*

Přestože se od roku 1851 do roku 1910 téměř zpětinásobil počet gymnázií a reálků v českých zemích²⁴¹, tak ještě v roce 1900 procházelo českými gymnázii stále zanedbatelné číslo mladých lidí, které činilo 1,64%. Od té doby však jejich počet stále rostl a v roce 1910 to bylo již 2,04%²⁴².

Gymnázia, v období přelomu století zakládaná a z velké míry financovaná především z iniciativ obecních samospráv²⁴³, byla taktéž důležitým činitelem přispívajícím k demokratizaci života. Mimo jiné tím, že umožňovala studium lidí z širokých vrstev společnosti, neboť školné na nich nebylo vysoké a hlavně při prospěchu s vyznamenáním byli studenti od školného osvobozeni.²⁴⁴

Co se týče reálné školy, zaznamenávaly v tomto období posun z téměř odborného ústavu na všeobecně vzdělávací zařízení, kdy se stále více přikláněly k moderním jazykům²⁴⁵ a všeobecně vzdělávacím tendencím, s důrazem na matematické a přírodovědné obory. To vše činilo nutnost tento důležitý činitel vzdělání reformovat.

V roce 1908, dva roky před vznikem pardubického gymnázia, slavila aktivita některých pedagogů úspěch. Pod vlivem změn v německém školství došlo i v Rakousku-Uhersku k tzv. Marchetově reformě^{246.247}. Ta rozbila monopolní postavení latiny na gymnáziích. Hlavně však vytvořila nový typ gymnázia, tzv. reálné gymnázium²⁴⁸. To praktikovalo výuku kombinací předmětů reálků a gymnázií, přičemž se přibližovalo především klasickému gymnázium, s jehož vzdělávacím obsahem se v mnoha předmětech

²⁴¹ Z 39 na 191. Viz. *Tamtéž*, s. 63. V samotných Čechách bylo k roku 1914: 21 gymnázií, 23 reálných gymnázií a 30 reálků s českým vyučovacím jazykem. Viz. *Fojtík, P.: Stoletá historie nymburského gymnázia s přihlédnutím k širším souvislostem českého středního školství (1903-2003). Gymnázium Nymburk, Nymburk 2003, s. 18.*

²⁴² Ještě na počátku 60. let 19. století to bylo pouhých 0,73%. Viz. *Havránek, J.: Role gymnázií při vytváření kulturní elity českého národa ve 2. polovině 19. století. In: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání (Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.-25. června 1999 v Jičíně). Státní okresní archiv, Semily 2000, s. 63.*

²⁴³ Ty školy zakládaly a velkou měrou financovaly, dokud se nepodařilo přemístit je do rukou státu. Viz. *Fojtík, P.: c. d., s. 20.*

²⁴⁴ *Havránek, J.: c. d., s. 69.*

²⁴⁵ Především francouzštiny, angličtiny a němčiny. Angličtina byla ovšem spíše na německých gymnáziích, na českých převládala s francouzštinou němčina, která se na českých ústavech stávala relativně povinnou. Čeština na ústavech německých povinná samozřejmě nebyla. Viz. *Tamtéž*, s. 79.

²⁴⁶ Pojmenované podle tehdejšího ministra kultu a vyučování dr. Gustava Marcheta. Viz. *Morkes, F.: Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích (Období let 1848-2001). s. 21.*

²⁴⁷ Řada zásad prezentovaných Nástinem organizace gymnasií a reálků byla ovšem v platnosti až do roku 1948. Viz. *Morkes, F.: Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946). s. 21.*

²⁴⁸ Nutno dodat, že zárodky reálných gymnázií spadají již do 60. let 19. století, kdy v některých městech vznikaly školy podobného zaměření. První taková vznikla v Táboře již roku 1862, v Praze 1865. Tato gymnázia byla však vládou pouze trpěna. Viz. *Veselá, Z.: Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972, s. 28-29, 33-34.*

shodoval, včetně latiny. Řečtina však v osnovách pro reálná gymnázia chyběla²⁴⁹. Byla nahrazena jedním moderním živým jazykem, povětšinou francouzštinou. Od klasického se reformní gymnázium lišilo především v tom, že na něm významnější podíl zabírala výuka přírodovědných oborů. Větší změny se projeví i ve výuce zeměpisu a dějepisu. Dotace počtu hodin u jednotlivých předmětů měla na obou ústavech taktéž jisté odchylky.²⁵⁰ Nově bylo na všech gymnáziích bez rozdílu zavedeno kreslení, v primě krasopis a ve všech třídách tělocvik.²⁵¹

K těmto gymnáziím, označovaným jako „A“ a majícím blíže ke klasickým gymnáziím, přibyla tzv. reformní reálná gymnázia, označovaná jako typ „B“, která měla naopak blíže k reálce. Lišila se od sebe dotací jednotlivých předmětů. Hlavním rozdílem byla ovšem jejich oblíbenost a rozšíření. Zatímco gymnázia typu A si rychle našla své obdivovatele, tak reformní reálná gymnázia se až do počátku samostatné Československé republiky nevžila a vznikla pouze dvě, obě s německým vyučovacím jazykem. V letech 1909-1910 byla reforma dovršena úpravou učebních osnov samotných reálek a klasických gymnázií, na kterých byly taktéž zkráceny hodiny latiny.²⁵²

V souvislosti s Pardubicemi je třeba uvést jeden zvláštní typ gymnázia, jehož vznik byl taktéž součástí reformy. Jednalo se o tzv. valašsko-meziříčský typ gymnázia²⁵³, který se uplatnil v rámci dívčího vzdělání, a v roce 1910 bylo založeno dívčí gymnázium tohoto typu v Pardubicích.²⁵⁴

Reforma měla za následek stále rostoucí oblibu reálných gymnázií, kterých přibývalo a ve školním roce 1917-1918 téměř vyrovnaly počet gymnázií klasických²⁵⁵, jejichž obliba naopak před první světovou válkou klesala.

Jeden z hlavních významů této reformy, která mimo jiné umožnila studium na univerzitě také maturantům z reálných škol a reálných gymnázií, čímž maturity na těchto

²⁴⁹ Té se tak vyučovalo pouze na klasickém gymnáziu.

²⁵⁰ Veselá, Z.: *Vývoj českého školství*. s. 63.; *Podrobněji k reformě viz. Kádner, O.: Vývoj a dnešní soustava školství. Díl I. Nakl. Sfinx, Praha 1929, s. 242-253, 272-289.*

²⁵¹ Kádner, O.: *c. d.*, s. 248.

²⁵² Veselá, Z.: *Vývoj českého školství*. s. 63-64.

²⁵³ Jedním z jeho hlavních autorů byl významný pedagog, politik a univerzitní profesor František Drtina, jehož tvorba je jedním z hlavních pramenů pro poznání této problematiky. Více viz. např.: *Drtina, F.: Reforma školství: soubor statí. Vydav. Jan Laichter, Praha 1931, s. 475-512., Kádner, Otakar: c. d., s. 250.*

²⁵⁴ Klímová, J.: s. 76. *Dále byly jen ve Valašském Meziříčí a Brně. Viz. Veselá, Z.: Vývoj českého školství*. s. 67. *Organizační nástin dívčího gymnázia dle dr. Františka Drtiny viz. SOkA Pardubice, fond Archiv města Pardubice (dále jen AM Pardubice), sign. 2013, inv. č. M XIII, kart. 142.*

²⁵⁵ *V roce 1918 již 38 gymnázií, 35 reálných gymnázií a 43 reálek. Viz. Veselá, Z.: Vývoj českého školství*. s. 69.

typech škol de facto zrovnoprávnila, spočíval ve zjednodušení úrovně maturitní zkoušky. V té se nadále mělo opustit od podrobností a orientovat se především na porozumění studenta látce.²⁵⁶ Byla zredukována její obsáhlost. Navíc došlo k zavedení týdenního volna před maturitní zkouškou, které přetrvalo dodnes.

Písemná zkouška se konala z českého jazyka, překladu z latiny a řečtiny (pouze v případě klasického gymnázia) za pomoci slovníku. Reálná a reformní reálná gymnázia měla místo řečtiny jeden z živých jazyků, nejčastěji francouzštinu. Dále to byla ústní zkouška z matematiky. Písemná byla zrušena, stejně jako překlad z češtiny do latiny. Všechny tyto předměty byly povinné.

Taktéž tomu bylo u ústní zkoušky, u které však češtinu doplňoval pouze jeden z klasických jazyků, o jehož zvolení rozhodovala lepší známka z jednoho či druhého předmětu. Výjimka byla jen tehdy, když oba napsal dotyčný žák nedostatečně, v takovém případě se oba předměty objevily i v ústní části maturity. Dále to byla matematika a vlastivěda vytvořená spojením dějepisu se zeměpisem.

Zajímavé je, že abiturienti nebyli klasifikováni známkami, nýbrž se hlasovalo zkušební komisí o tom, zda maturant vyhověl či nikoliv. Prospěť tak mohl i ten, kdo nevyhověl z jednoho předmětu. Toto opatření se však setkal spíše se záporným ohlasem.²⁵⁷

Uplatnění abiturientů na univerzitě spočívalo na druhu gymnázia, ze kterého vyšli. Z klasických a reálných gymnázií měli oprávnění k návštěvě všech univerzitních fakult, včetně vysoké školy zemědělské a báňské. Při zájmu o studium na vysoké škole technické museli žáci klasických gymnázií prokazovat dostačující znalosti z deskriptivní geometrie a kreslení. V případě studentů z reálných a reálných gymnázií, kteří chtěli navštěvovat humanitní obory nebo filozofickou, právnickou a lékařskou fakultu, museli nejpozději do dvou let od absolvování maturity složit zkoušku z řečtiny. Přístup na vysokou školu zemědělskou a báňskou měli stejný jako u klasických gymnázií. Studenti reformního reálného gymnázia museli v případě zájmu o techniku složit dodatečně zkoušky z deskriptivní geometrie.²⁵⁸

²⁵⁶ Morkes, F.: *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946)*. Plzeň 1999, s. 39.

²⁵⁷ Morkes, F.: *Historický přehled postavení maturitní zkoušky a analýza jejich funkcí*. UIV-Cermat, Praha 2003, s. 14-15. Text některých částí zákona. Viz. Veselá, Z.: *Dokumenty z vývoje české střední školy 1849-1939*. Státní pedagogické nakl., Praha 1973, s. 36-46.

²⁵⁸ Veselá, Z.: *Vývoj českého školství*. s. 65-66.

V případě škol reálných nebyl problém studia na technické univerzitě, pokud ale chtěli zkoušet štěstí na některém z humanitních oborů, museli složit doplňovací zkoušku z latiny, řečtiny a filozofické propedeutiky (u ostatních předmětů stačila latina a filozofická propedeutika).²⁵⁹ Mimo jiné reforma poprvé zavedla tělocvik jako povinný předmět. Postupně se začínají prosazovat modernější metody, jež kladly důraz na samostatnost žáků. Tradiční mechanické učení se nazpaměť však ještě dlouhou dobu, první republiku nevyjímaje, převažovalo. Navíc se stále utužoval disciplinární řád.²⁶⁰

Reforma tak znamenala úspěch, který zapříčinilo zvyšující se počty studující mládeže. Přesto docházelo s pravidelností k národnostním sporům, týkající se obtížnějšího zřízení českých škol. Ty byly zřizovány značně obtížněji než německé.²⁶¹

I přes svůj nesporný úspěch však reforma nevyužila všech nabízených podnětů. Její nevýhoda spočívala především v zachování konstantního stavu v rámci reálků, kterým ponechala jen 7 tříd, čímž výrazně zatížila a diskriminovala jejich studenty v následných snahách o univerzitní vzdělání humanitního typu.²⁶²

Dalším důležitým jevem přelomu století je cesta k laicizaci a profesionalizaci učitelského sboru, který ve svých počátcích na začátku druhé poloviny 19. století vykonával výuku především bezplatně a žil z darů rodičů žáků, případně ze svého hospodářství. Do té doby převažovali řádoví učitelé.

Zásadní změnu v jejich odměňování přinesl říšský zákon z roku 1869. Díky němu se již učitelé mohli plně soustředit pouze na výkon svého povolání. Navíc jim bylo přislíbeno, že se jejich platy budou paušálně zvyšovat. Středoškolští učitelé byli řazeni mezi státní úředníky, od čehož se také odvíjel jejich plat, totožný se státním úřednictvem a značně vyšší než u učitelů obecných škol. Na počátku 20. století již platy učitelů činily dvojnásobek jejich platů z počátku 2. poloviny 19. století, přibližně 14000 zlatých (2800 Kč).²⁶³ Učitelství se tudíž

²⁵⁹ *Tamtéž*, s. 66

²⁶⁰ *Řezníčková, K.: c. d., s. 173.*

²⁶¹ *Klímová, J.: c. d., s. 78.*

²⁶² Více viz. *Tamtéž*, s. 65.

²⁶³ *Řezníčková, K.: c. d., s. 158.*

stalo relativně dobře placeným povoláním, které zajišťovalo jeho vykonavatelům existenční jistotu.²⁶⁴

Navíc mezi obyvatelstvem požívali značné vážnosti. Jak říká Kateřina Řezníčková, patřili do „vybrané společnosti“. To však sebou neslo úskalí velkých nároků ze strany okolí, protože v očích veřejnosti představovali učitelé jakési pracovitě, charakterově vytříbené osoby se snahou zapojovat se do veřejného a spolkového života města. To také byla ve většině případů pravda, neboť se řada z nich zapojovala do intelektuálního života a věnovala se vědeckému bádání.²⁶⁵

Co se týče světské učitelské praxe k výuce na střední škole, nebylo až do poloviny století přesně stanoveno, jaké vzdělání má mít žadatel o post středoškolského profesora. Situace se zlepšila až s Exner-Bonitzovou reformou, která podmínky středoškolské učitelské kvalifikace upravila. Ta se odehrávala ve třech letech na filosofických fakultách, které byly reformou zrovnoprávněny s ostatními. Církevní učitelé se vzdělávali na teologické fakultě. Závěrečná zkouška byla značně obtížná. Navíc se za ní musel platit poměrně vysoký poplatek, který se po přičtení dalších nezbytných výdajů vyšplhal na cenu přesahující 100. Nebylo tedy výjimkou, že se řada budoucích učitelů ke zkoušce vůbec neodhodlala.²⁶⁶ Složitý byl taktéž jejich přerod ze suplenta²⁶⁷ na učitele. Trval v některých případech i více jak 10 let než se stali skutečnými²⁶⁸ učiteli z hlediska zákonného. Aby získali statut profesora, museli ovšem tyto tzv. skuteční učitelé strávit na ústavu další 3 roky. Teprve potom získali definitivní status profesora.

Na středoškolských ústavech dále působili náměstní či provizorní učitelé. Ti dočasně zaskakovali za stálé členy sboru a byli o něco výše postaveni než zmiňovaní suplenti. Nepovinné předměty měli na starosti tzv. vedlejší učitelé, kteří z daného předmětu nemuseli mít aprobaci. Postupem času se však vyžadovala i od nich.

²⁶⁴ Morkes, F.: *Učitelské platy, evergreen několika století*. In: *Učitelské noviny*, č. 22, 2005. Dostupné online: <<http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv&clanek=2743&PHPSESSID=052819b807f3fe4bb33ca2be68541904>> [27. 7. 2011].

²⁶⁵ Řezníčková, K.: *c. d.*, s. 154, 175.

²⁶⁶ Tato situace je znázorněna ve slavném českém filmu *Cesta do hlubin študákovy duše a profesorem přírodopisu Matulkou*. Viz. Řezníčková, K.: *c. d.*, s. 145-147.

²⁶⁷ Fungovali jako náhrada za nemocné nebo předčasně zemřelé profesory a zároveň byli nejnižší postavenými členy sboru. Viz. *Tamtéž*, s. 149.

²⁶⁸ Nebo též definitivními. Viz. Žižka, V.: *Sociální postavení učitelů a jejich odměňování v období let 1918-1945*. In: *Řízení ve školství*, r. 7, č. 2, 1999, s. 50.

První světová válka od svého počátku znamenala rapidní zásah do českého školství, který znamenal výraznou diskriminaci a posléze dokonce i třetinovou redukci českých škol, těžkosti způsobené válečnou situací, jež znamenaly, že se z řady škol staly lazarety či jinak sloužily armádě. Navíc nastal nedostatek učitelů, kteří museli odcházet na frontu, stejně jako někteří z žáků vyšších ročníků. Ti, co nenarukovali, museli s postupujícím trváním války stále častěji pracovat na polích a jinde ve prospěch válečného hospodářství, jakož i na pomoc monarchii pořádat četné sbírky všeho, co se dalo dále využít ve prospěch vojenské mašinerie. Například ovocné pecky a listy, oblečení všeho druhu a kovy. K tomu se přidával katastrofální nedostatek uhlí, který v zimě způsoboval problémy. Ti, kteří učili za ně, často neměli dostatečnou aprobaci. Vyučování se tudíž krátilo a často na několik měsíců úplně zastavilo.²⁶⁹

Situace se s postupem války a neúspěchy armád Trojspolku neustále radikalizovala. Na školách docházelo k vynucování loajálnosti s monarchií. Všechny protiněmecké projevy byly přísně trestány. Perzekuce s tím spojená postihla všechny vrstvy obyvatel. Známy je především příklad českých politiků a účastníků prvního odboje Aloise Rašína a Karla Kramáře, kteří na poslední chvíli obdrželi milost od nově nastoupivšího Karla I. a unikli tak trestu smrti. Při revizích knihoven na školách byla nevhodná a příliš vlastenecká, či jistým způsobem protirakouská literatura, odstraňována nebo některé pasáže v ní „vhodně“ upraveny. Tělesná výchova byla využívána jako jakási příprava na vojenskou službu, navíc vyučovaná v německém jazyce. Říkalo se jí junobrana.²⁷⁰ Co se týče válečných maturit, ty se staly fraškou.²⁷¹

5.1.1 Počátky pardubického gymnázia

V době výše uvedených změn ve školství v rámci posledních let habsburské monarchie vzniklo v předvečer první světové války, v roce 1910, v Pardubicích nové gymnázium, o jehož založení usilovali pardubičtí radní již od roku 1906²⁷². Tato událost byla jedním z důsledků značných změn, jimiž město během druhé poloviny 19. století prošlo. S rozvojem města, který šel ruku v ruce s potřebou inteligence a vzdělaných lidí, sílily mezi radními

²⁶⁹ Veselá, Z.: *Vývoj českého školství*. s. 69-70.

²⁷⁰ Více o jeho náplni viz. *NA v Praze (dále jen NA), fond Ministerstvo kultu a vyučování (dále jen MKV/R), sign. 10 A 1 Böhmen, inv. č. 177, kart. 370, Hlavní správa výroční o stavu gymnásií a reálných gymnásií s českou řečí vyučovací v Čechách v roce 1915/1916, s. 33-36.*

²⁷¹ Řezníčková, K.: *c. d.*, s. 27-31.; Veselá, Z.: *Vývoj českého školství*. s. 69-71.

²⁷² Počátky snah o založení dívčího gymnázia v Pardubicích byly ještě o několik let starší. Více viz. *Výroční správa dívčího reálného gymnasia spolku „Božena Němcová“ v Pardubicích za školní rok 1910-1911. Nákladem spolku Božena Němcová, Pardubice 1911, s. 3-6.*

a samotnými občany města hlasy volající po založení vlastního gymnázia. Pardubické děti, které chtěly na gymnáziu studovat, musely do té doby za studiem dojíždět do okolních měst, jako například Chrudimi, Hradce Králové či vzdálenějšího Jičína a Vysokého Mýta. Již v roce 1902 upozorňoval na nutnost rozšíření středního školství v Pardubicích, především mužského státního gymnázia, člen profesorského sboru pardubické reálky Emanuel Hlavatý.²⁷³

Jeho návrh se o pár let později chytil místní Klub národní strany svobodomyšlné, podporovaný Klubem c. k. státních úředníků²⁷⁴, z jejichž podnětu byl návrh na sklonku roku 1906 projednán a schválen jak městskou radou, tak obecním zastupitelstvem. Na propagaci plánu se také podílel zemský poslanec JUDr. Vojtěch Horák²⁷⁵. Plán se zamlouval i výborům okolních obcí. Nyní zbývalo přesvědčit nadřazené orgány. První delegace²⁷⁶, vyslaná do Vídně k ministerstvu věcí duchovních a vyučování²⁷⁷, ještě v témže roce z důvodu negativního postoje zemské školní rady neuspěla, ale o rok později se však situace začala obracet k lepšímu.²⁷⁸ Konečný úspěch znamenalo léto 1909, kdy poslanecká sněmovna schválila rezoluci k založení ústavu. Tím ale potíže nekončily. Městská rada se musela zavázat, že do roku 1913 vystaví ve městě ústavu vlastní budovu i se vším potřebným příslušenstvím od nábytku po hygienická zařízení a učební pomůcky. V ústavu se měla nacházet sborovna, nejméně 12 tříd, byt pro ředitele a školníka, jakož i prostorná tělocvična a hřiště.²⁷⁹ Poté již nic nebránilo tomu, aby 26. srpna 1910 císař otevření nového gymnázia schválil.²⁸⁰

²⁷³ Ichová, Z. – Snášelová, L. – Dosoudil, F. a kol.: *Šedesát let gymnasia v Pardubicích 1910-1970. Sdružení rodičů a přátel školy, Pardubice 1970, s. 7.*

²⁷⁴ Jejich důvody byly značně prozaické. Svým činem se chtěli zapsat do historie jakožto jedni z hlavních strůjců úspěchu v zakládání nového gymnázia v Pardubicích, jak vyplývá ze stížnosti klubu na článek v novinách, ve kterém se o jejich zásluhách nikdo nezmínil. Viz. *SOKA Pardubice, fond Archiv města Pardubice (dále jen AM Pardubice), sign. 2013, inv. č. M XIIc, kart. 142*

²⁷⁵ Ten byl také společně se starostou Františkem Kuchynkou a profesorem Emanuelem Hlavatým v delegaci, která odjela do Vídně žádat u ministerstva kultu a vyučování o zřízení gymnázia. Viz. *Druhá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 5.*

²⁷⁶ Jedním z jejich členů byl budoucí ministerský předseda ČSR František Udržal. Viz. *Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia. DTP studio, Pardubice 2010, s. 80.*

²⁷⁷ Tehdejší název dnešního ministerstva školství. Viz. *Ichová, Z. – Snášelová, L. – Dosoudil, F. a kol.: c. d., s. 7.*

²⁷⁸ *Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. J. Otto & Růžička, Pardubice 1928, s. 8.* K maturitě se jich ovšem dostalo jen 25 a jedna hospitantka. Viz. *Nohejlová - Prátová, E.: Poslední... In: ZKPP, č. 3-4, 1993, s. 82.*

²⁷⁹ *Sakař, J.: Dějiny Pardubic nad Labem. Díl III., část 2., Školství. c. d., s. 199.; NA, fond Ministerstva školství a národní osvěty (dále jen MŠ), sign. 10 Rg Pce, inv. č. 933, kart. 350.; SOKA Pardubice, fond Archiv města Pardubice (dále jen AM Pardubice), sign. 2013, inv. č. M XIIc, kart. 142, Opis smlouvy týkající se zřízení státního gymnasia s českou řečí vyučovací v Pardubicích.*

²⁸⁰ *Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 8-9.*

Ve smlouvě je doslova napsáno, „*Jeho c. a k. Apoštolské Veličenstvo ráčil nejvyšším rozhodnutím ze dne 26. srpna 1910 s výhradou ústavního schválení potřebných prostředků zřízení státního gymnasia s českou řečí vyučovací v Pardubicích nejmilostivěji povoliti*“.²⁸¹

Jen o dva týdny později vzniklo v Pardubicích další gymnázium, tentokrát dívčí reálné gymnázium spolku Božena Němcová²⁸², jehož ředitelem byl zvolen bývalý profesor reálky Jan Roubal²⁸³.

Chtěl-li ovšem nově vzniklý ústav zahájit výuku ještě ve školním roce 1910-1911, musel zařídit řadu potřebných věcí. Především zajistit provizorní budovu, v níž se bude vyučování určitou dobu konat. Ta byla nalezena na rohu Smilovy ulice v budově č. 704. V neposlední řadě muselo dojít k náboru nových žáků do první třídy. Příjímací zkouška se uskutečnila ve dnech 4. a 5. července 1910 v budově reálky.²⁸⁴ Následný zápis proběhl taktéž v budově reálky počátkem druhého zářijového týdne.²⁸⁵ V září se konaly ještě dodatečné přijímací zkoušky. To se následně dodržovalo po další roky. Velkou zásluhu na jejich zorganizování a vykonání měla část profesorského sboru pardubické reálky včele s jejím novým ředitelem Františkem Bartošem.²⁸⁶ Celkem nastoupilo při oficiálním zahájení výuky 21. září 1910 do první třídy 34 chlapců.²⁸⁷ Pro zajímavost bylo na dívčím gymnáziu přijato 42 dívek.²⁸⁸

V prvních týdnech fungování neměl ústav řádného ředitele, nýbrž tzv. zatímního správce, kterým byl zmíněný František Bartoš. Aby se však mohl plně soustředit na své hlavní poslání na reálné škole, byl brzy vystřídán profesorem gymnázia dr. Otakarem Vodrážkou. I ten ve funkci zatímního správce nevydržel dlouho. Dne 1. prosince 1910 se stal prvním ředitelem gymnázia rodák z Poděbrad a svého času okresní školní inspektor v Českých Budějovicích Josef Durych.²⁸⁹ Ten byl s řízením gymnázia následně spojen dlouhých 15 let, než jej ve školním roce 1924-1925 vystřídal Jan Roubal, tehdy již dlouholetý ředitel

²⁸¹ *SOkA Pardubice, fond Archiv města Pardubice (dále jen AM Pardubice), sign. 2013, inv. č. M XIIc, kart. 142, Opis smlouvy týkající se zřízení státního gymnasia s českou řečí vyučovací v Pardubicích.*

²⁸² Ten byl založen čistě za účelem finančně vydržovat nově zřízené gymnázium. Viz. *Ichová, Z. – Snášelová, L. – Dosoudil, F. a kol.: c. d., s. 8-9.*

²⁸³ *Řeháček, J.: Války výrazně zasáhly do vývoje pardubického gymnázia. In: Vlastivědné listy Pardubického kraje. č. 1, 2006, s. 10.*

²⁸⁴ *Samostatné směry, 2. 7. 1910, roč. X., č. 32, nestr.*

²⁸⁵ *Samostatné směry, 30. 7. 1910, roč. X., č. 35, nestr.*

²⁸⁶ *Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 9.*

²⁸⁷ Jeden ovšem opustil ústav ještě před klasifikací. Viz. *SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 1, Hlavní katalog třídy I. 1910-1911.*

²⁸⁸ *Výroční správa dívčího reálného gymnasia spolku „Božena Němcová“ v Pardubicích za školní rok 1910-1911. Nákladem spolku Božena Němcová, Pardubice 1911, s. 6.*

²⁸⁹ *První výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1919-1920. Pardubice 1928, s. 5.*

spolkového dívčího reálného gymnázia a vůbec člověk, který se o jeho zřízení v Pardubicích významnou měrou zasloužil. V době, kdy Josef Durych opouštěl ústav, mu bylo již 71 let.²⁹⁰

V roce 1911 ústav změnil místo svého působení. Tentokrát našly jeho dvě třídy o 68 žácích²⁹¹ azyl v přízemí a části prvního patra budovy dvou novoměstských měšťanských škol u kostela sv. Jana Křtitele (dnes ZŠ Bratranců Veverků).²⁹² Tato poměrně velká budova však pro tolik škol nepostačovala a gymnázium se tu značně tísnilo. Scházela mu zde řada potřebných učeben, jako kreslárna, posluchárna fyziky, chemie, přírodopisu a o využívání tělocvičny vedlo „boj“ s měšťanskými školami. Situace se s každým rokem a přibývající třídou zhoršovala.²⁹³

V porovnání s reálkou tedy působilo nově zřízené gymnázium značně nepatrným dojmem. To pravděpodobně přimělo pardubickou obec k přehodnocení svých plánů na výstavbu budovy pro gymnázium a místo toho začala usilovat o stavbu nové budovy pro reálnou školu. Protesty ředitelství nic nepomohly a v roce 1912 byla stavba nové budovy změněna ve prospěch reálky. Nakonec se ale nedočkala ani ta. Ministerstvo veřejných prací totiž rozhodlo, že v tak žalostném stavu budova rozhodně není. Tím se dobré vztahy mezi oběma ústavami poměrně zhoršily. Následný válečný vývoj všechny další snahy o novou budovu přebil a obě školy musely čekat do poloviny 20. let na obrát k lepšímu.²⁹⁴

Jak bylo tehdy zvykem, došlo na podzim roku 1911 při c. k. státním chlapeckém gymnáziu ke zřízení spolku k podpoře nemajetných studujících. Přispěl do něj sbor profesorů pardubické reálky, kteří darovali největší částku, celkem 200 K²⁹⁵. Dále přispěla školní rada, pardubické okresní zastupitelství a městská záložna. Výbor spolku také apeloval na veřejnost, aby i ona finančními obnosy podpořila nově založený ústav, či aby se někteří stali členy spolku.²⁹⁶

V dubnu a červnu roku 1912 došlo k první inspekci, jež měla zhodnotit, jak si nově založený ústav vede. Vykonal ji c. k. zemský školní inspektor, dvorní rada Dr. František Krsek, který neseznal žádných závad, naopak uznal „svědomitost a opravdovost s jakou

²⁹⁰ Ichová, Z. – Snášelová, L. – Dosoudil, F. a kol.: c. d., s. 8.

²⁹¹ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 2, Hlavní katalog třídy I, II. 1911-1912.

²⁹² Samostatné směry, 1. 7. 1911, roč. XI., č. 32, nestr.

²⁹³ Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 9-10.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 9.

²⁹⁵ To byla částka, kterou obdržely za pomoc při přípravě, organizaci a řádném vykonání zmiňovaného prvního přijímacího řízení na gymnázium. Viz. Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia. DTP studio, Pardubice 2010, s. 81.

²⁹⁶ Samostatné směry, 2. 12. 1911, roč. XI., č. 48, nestr.

*ředitelství a členové sboru učitelského jakožto zástupci předmětů humanitních o zdar vyučování a prospěch mládeže se starají*²⁹⁷.

5.1.2 První světová válka

První světová válka poměry na gymnáziu ještě ztížila. Avšak nejen tam, nýbrž i v celém školství, společnosti, ve všech oblastech lidské činnosti, platíce globálně na všechny země koruny české. Bohužel k samotnému gymnáziu se žádné významnější prameny z tohoto období nedochovaly, proto jsem odkázán na publikaci Františka Váchy z konce 30. let, jež popisuje život města Pardubic za Velké války, a ve které se mimo jiné věnuje i pardubickému školství a mládeži školou povinnou.

Obrázek školství v Pardubicích by se dal obecně přirovnat k výše nastíněnému globálnímu shrnutí doteku války na české školství.²⁹⁸ Školy začaly sloužit ku prospěchu armády, ať již jako různé kanceláře, byty vojenských hodnostářů, sklady nebo dokonce lazarety pro raněné a nemocné vojáky, a to i přes to, že ve městě byla největší vojenská nemocnice v Evropě. Celkem bylo obsazeno osm školních budov.²⁹⁹ Dívčí reálné gymnázium mezi nimi ovšem nebylo, neboť sídlilo v činžovním domě a válkou nebylo tak postiženo, jako ostatní školy.³⁰⁰ Nutno ale dodat, že s jejím dokončením na jaře 1915 došlo po půl roce alespoň k částečnému zlepšení poměrů v pardubickém školství.

Do budovy novoměstských měšťanských škol se tudíž z katastrofálního nedostatku míst pro jednotlivé školy ve městě natlačily další tři měšťanské školy, které čítaly celkem 15 tříd. Výuku zde konaly také odborné školy. Z tohoto důvodu muselo dojít k vyučování na směny, při kterém samozřejmě měly přednost školy střední, jak reálka, jež v budově za války taktéž našla azyl³⁰¹, tak gymnázium, které zde působilo již tři roky. Jejich výuka probíhala od rána. Končila však vždy nejdéle ve 13 hodin, jelikož to byl čas pro odpolední směnu, ve které vyučovaly všechny školy měšťanské, působící v té době na ústavě. Jejich vyučování

²⁹⁷ NA, MKV/R, sign. 10 A 1 Böhmen, inv. č. 177, kart. 368, *Zpráva o inspekci ústavu ve školním roce 1911/1912.*

²⁹⁸ Jen v Hradci Králové a Chrudimi byly tamní gymnaziální ústavy obsazeny armádou ještě v roce 1915-1916. Viz. NA, MKV/R, sign. 10 A 1 Böhmen, inv. č. 177, kart. 368, *Hlavní zpráva výroční o stavu gymnasií a reálných gymnasií s českou řečí vyučovací v Čechách v roce 1915/1916, s. 3.*

²⁹⁹ *Východočeský republikán, 10. 4. 1925, roč. VII., č. 15, nestr.*

³⁰⁰ Řeháček, J.: c. d., s. 10., *Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 22.*

³⁰¹ NA, MKV/R, sign. 10 A 1 Böhmen, inv. č. 177, kart. 369, *Umístění reálek a způsob vyučování ve školním roce 1915/1916.*

končilo v 17:15.³⁰² Navíc byla délka vyučovací hodiny zkrácena na tehdy ještě nezvyklou dobu 45 minut.³⁰³ Učitelé tak s vypětím všech sil museli alespoň částečně naplnit učební osnovy. Jejich snaha však se zimními měsíci přicházela opět v niveč, jelikož byl značný nedostatek uhlí, který se s přibývajícím délkou války neustále zvyšoval. Ve školách panovala taková zima, že *učitelé i žáci sedí v zimnicích, pokud je mají*.³⁰⁴ Od 24. února do 10. března 1917 se dokonce nevyučovalo vůbec.³⁰⁵ Ta samá situace se opakovala následující zimu, kdy se původní konec vánočních prázdnin posunul z 6. 1. na 13. 1.³⁰⁶ a až do dubna se střídala období vyučování několika týdenními uhelnými prázdninami a když se vyučovalo, tak pouze ob den, aby se mohli ve třídách vystřídat žáci gymnázia a reálky.³⁰⁷ Stísněné prostory, nepravidelnost ve vyučování a zima, to vše doplněné o špatné vyživovací a hospodářské poměry, celkově neprospívaly kázni žactva ve školách, což také nebývale ztěžovalo kvalitní průběh výuky. Nedostatečná výchova doma, z důvodů množství otců na frontách. Matky se snažily pracovat, aby zajistily rodinu. Docházelo tak během války k množení stížností na prohřešky dětí, například drobných krádeží.³⁰⁸

Přeplněné školy a jiné těžkosti válečného života ve městě nestěžovaly život jen členům profesorského sboru a žákům, ale i dalším lidem, jež se podílely na školním procesu, například školníkům, jak je vidět z tklivé prosby školníka budovy novoměstských měšťanských škol, kde sídlilo taktéž chlapecké gymnázium, Františka Vildy, který si ztěžoval na svůj nízký plat. Ten prý neodpovídá jeho vykonané práci, kdy musí každý den čistit 12 místností školy a její chodby a schody, nepočítaje další práce, které s jeho povoláním na škole souvisí. A to vše za pouhých 50 haléřů na den. Pan Vilda požadoval alespoň dvojnásobek, tedy nejméně 1 korunu na den. Městská rada mu ale vstříc nevyšla a on se vytouženého zvýšení platu nedočkal.³⁰⁹ I kdyby se ho přeci jen dočkal, moc by si ho neužil, protože krátce na to musel narukovat do rakouské armády. V jejich řadách strávil prakticky celou válku. Tu ale přežil a po válce se na svůj post školníka vrátil.³¹⁰

³⁰² Vácha, F.: c. d., s. 57.

³⁰³ Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 13.

³⁰⁴ Vácha, F.: c. d., s. 41.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 61.

³⁰⁶ SOkA Pardubice, Pamětní kniha města Pardubice, č. 1, rok 1918, s. 364.

³⁰⁷ Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia. c. d., s. 84.

³⁰⁸ Vácha, F.: c. d., s. 64.

³⁰⁹ SOkA Pardubice, fond AM Pardubice, sign. 2013, inv. č. M XIIc, kart. 142.

³¹⁰ Školníka Vildu (ředitelem Durychem psáno Wilda) si nemůžeme představit jen jako člověka humoristický obraz školníka z filmů nebo našich osobních zkušeností, ale jako člověka, který měl i hudební nadání. V roce 1924 se účastnil s dalšími profesory sboru hudební akademie v den výročí v den narozenin skladatele B. Smetany a předvedli úryvek jeho opery „Hubička“. Viz. SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-

Mimo vyučování museli navíc všichni co nejnenergičtěji pomáhat válečnému úsilí monarchie. Pokud nebyli učitelé a starší studenti povoláni a posláni na frontu, museli se účastnit všemožných loajálních akcí s monarchií. Učitelé taktéž vypomáhali s psaním úředních poukazů rodinám branců, jiní prováděli po jednotlivých domech soupisy životních zásob.³¹¹ Studenti zase sbírali kaučuk, novinový papír, kovy, kaštiny, kosti, šípkové listí, lesní plodiny, léčivé byliny atd.³¹² Noviny z tohoto období jsou taktéž plné zpráv o sbírkách ve prospěch rakouského Červeného kříže, sirotcích po padlých vojínech nebo samotné válečné invalidy atd. Často se do těchto snah zapojovalo také studentstvo formou hudebních či divadelních představení.³¹³ Pardubické chlapecké gymnázium vybralo ve prospěch Červeného kříže 792 K, na jiné pomocné účely dalších 1 402 K.³¹⁴

Německá nacionální kritika vinila české obyvatelstvo z nedostatečného válečného nadšení. A tak docházelo k častému potvrzování a kontrolování loajality. Na jaře 1916 se na školách v Pardubicích objevila inspekce, která zkoumala především loajalitu učitelského sboru s monarchií. Docházelo až k takovým absurdnostem, že úkoly a písemné testy žáků nesměly být opravovány červenou a modrou tužkou.³¹⁵

Válka samotnému gymnáziu stěžovala činnost, jelikož se za krátké čtyři roky svého trvání nedokázalo ještě úplně zkonsolidovat a řádně doplnit stavy učitelského sboru, což první světová válka ještě zdramatizovala odvody některých učitelů do armády. Profesor Jaroslav Havlůj³¹⁶ musel narukovat již koncem srpna 1914, stejně jako Jaroslav Fousek³¹⁷. S postupující válkou narůstal i počet odvodů z řad profesorského sboru i samotných žáků vyšších ročníků. V roce 1915 byl povolán František Prchlík³¹⁸, následující rok došlo již na tři členy učitelského sboru, Václava Maternu, Bedřicha Šofra a Viktora Štěpánka. Z dívčího

1960, inv. č. 646, *Kronika císař. král. státního gymnázia v Pardubicích, rok 1917-1918.*, SOKA Pardubice, fond *Gymnasium PARDUBICE 1910-1960*, inv. č. 646, *Kronika císař. král. státního gymnázia v Pardubicích, rok 1919-1920.*

³¹¹ *Tamtéž*, s. 56-57.

³¹² Jednotlivé množství viz. *Tamtéž*, s. 58.

³¹³ Například uspořádání první hudební a pěvecké akademie dívčím gymnáziem ve prospěch vdov a sirotků po místních padlých vojínech. Viz. *Samostatné směry*, 14. 5. 1916, roč. XVI., č. 25, nestr.; SOKA Pardubice, *Pamětní kniha města Pardubice, č. 1, rok 1917*, s. 354.; Nohejlová - Prátová, E.: c. d., s. 84.

³¹⁴ Dívčí gymnázium bylo jediné, u kterého chyběl záznam. Viz. NA, MKV/R, sign. 10 A 1 Böhmen, inv. č. 177, kart. 52, *Účast českých gymnasií a reálných gymnasií na pomocné péči válečné.*

³¹⁵ Vácha, F.: c. d., s. 60.

³¹⁶ NA, MKV/R, sign. 10 A 1 Böhmen, inv. č. 177, kart. 369, *Hlavní správa výroční o stavu gymnasií a reálných gymnasií s českou řečí vyučovací v Čechách v roce 1915/1916*, s. 15.

³¹⁷ *Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928.* c. d., s. 12.

³¹⁸ *Tamtéž.*

gymnázia narukovali v roce 1915 Norbert Havel, Jaroslav Knob a Václav Vosyka.³¹⁹ Ze studentů odcházeli v roce 1915-1916 již dva sextáni³²⁰. Následující rok se počet odvedených sextánů a septimánů vyšplhal na sedm. V roce 1917-1918 se však jejich počet vyšplhal na 20 ze třech nejvyšších ročníků.³²¹ O velkém dopadu války na školství svědčí fakt, že například na nymburském gymnáziu zahynulo na frontách první světové války 35 studentů.³²² Počty zahynuvších na pardubickém gymnáziu nejsou přesně známi. Vlivem válečných událostí se do Pardubic dostali někteří uprchlíci z Polska. Pro jejich děti zde byla následně vytvořena škola a sedm z nich se dokonce objevilo na gymnáziu.³²³

Podle článku z pardubického týdeníku *Samostatné směry*, nemělo však gymnázium ve svých prvních osmi letech příliš na různých ustláno. Profesor Josef Durych je zde označován jako výborný pedagog s citem pro porozumění dětské duši. Jeden z tehdejších studentů ústavu PhDr. Josef Tichý³²⁴ vzpomíná na ředitele Durycha jako sice přísného, ale dobrého a spravedlivého člověka, který u žáků gymnázia pobíral vyšší míru obliby než úředně vážný a žákům poměrně vzdálený ředitel Jan Roubal.³²⁵ O relativnosti takovýchto svědectví svědčí v duchu pořekadla „sto lidí, sto chutí“, taktéž výpověď již zmiňovaného suplujícího profesora Bedřicha Šofra, jež ředitele přirovnal k „největšímu Rakušákovi“, kterého kdy viděl. To mělo pravděpodobně svoji příčinu v tom, že Durych apeloval na učitelský sbor, aby se o nedělních účastnil bohoslužeb a zpíval rakouskou hymnu. Významnou roli v jeho názoru sehrál taktéž incident, kdy ředitel nařídil, aby v den návštěvy školy císařským místodržitelem Caudenhovem přišli členové profesorského sboru v uniformách, ostatní v černém. Šofr však dorazil v modrém a tak ho ředitel zavřel do ředitelny, dokud akce nepominula.³²⁶ Je ovšem důležité si uvědomit, že správné počínání škol a jejich představitelů ve válečné době bylo z vyšších míst velice důsledně kontrolováno, o čemž svědčí fakt, že mohlo v důsledku různých prohřešků dojít až k uzavření gymnázia, jako se stalo roku 1915 v Kyjově.³²⁷ Navíc

³¹⁹ Smutný rekord za první dvě léta války držela z českých gymnázií Plzeň, kde narukovalo 12 členů učitelského sboru. Celkové číslo na všech českých gymnáziích a reálných gymnáziích činilo 185 mužů. Viz. *NA, MKV/R, sign. 10 A I Böhmen, inv. č. 177, kart. 369, Hlavní správa výroční o stavu gymnázií a reálných gymnázií s českou řečí vyučovací v Čechách v roce 1915/1916, s. 13-18.*

³²⁰ V té době však nejstarší studenti ústavu.

³²¹ *Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia. DTP studio, Pardubice 2010, s. 83-84.*

³²² *Fojtík, P.: c. d., s. 83.*

³²³ *Vácha, F.: c. d., s. 64.; Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia. c. d., s. 83.*

³²⁴ Na gymnáziu v letech 1920-1928. V té době působil na ústavu také jeho otec, profesor dějepisu a zeměpisu. Viz. *Ichová, Z. – Snášelová, L. – Dosoudil, F. a kol.: c. d., s. 26.*

³²⁵ *Ichová, Z. – Snášelová, L. – Dosoudil, F. a kol.: c. d., s. 26.*

³²⁶ *Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia. c. d., s. 83.*

³²⁷ *Šedivý, I.: Češi, české země a velká válka 1914-1918. Nakl. Lidové noviny, Praha 2001, s. 285.*

bylo povinností každého člena učitelského sboru vlastnit uniformu, a to již od roku 1814. Ta se lišila dle hodnostních tříd a musel si jí pořídit každý bez rozdílu.³²⁸

Nebyl to však jediný „incident“ tohoto typu týkající se osoby pana ředitele Durycha. V roce 1925, v den 75. narozenin prezidenta Masaryka se žáci na jeho gymnáziu nevěnovali řádným oslavám tohoto jubilea. Aby neobtěžoval přespolní žáky, nařídil Durych, aby se krátce na pana prezidenta vzpomnělo v jiný den. To však poněkud popudilo dopisovatele z Východočeského republikánu, kteří si následně na ředitelovo „nerepublikánské“ chování stěžovali u zemské školní rady.³²⁹

Ať již ředitel Durych opravdu byl či nebyl zapáleným „Rakušákem“, byl především významnou aktivistickou složkou při stabilizaci ústavu. O jeho povaze hovoří výstižně jeho oblíbený výrok „*Ty musíš, je to tvá povinnost*“³³⁰. Osobně vykonával nejen funkci ředitele, ale také vyučoval a působil jako inspektor. Byl po něm dokonce pojmenován spolek na udržování nemajetných studentů z ústavu, který v roce 1911 založil a jehož byl také předsedou. Při jeho odchodu z ústavu činilo jmění spolku téměř 33 000.³³¹ I po jeho smrti fungoval spolek dále³³². Při jubilejních setkáních bývalých absolventů byl vždy štědře dotován. Jen u příležitosti oslav k 25 letům založení ústavu byl fond obohacen o 1000 Kč.³³³ Nutno však dodat, že nebyla ve městě zdaleka jediná, a za první republiky vznikaly nové. Ve školním roce 1936-1937 mohl být nemajetný žák pardubického gymnázia udržován pomocí stipendia manželů Rainbergových³³⁴, pokud prokázal nadání, a stipendiem manželů Hořeňovských³³⁵. Čistě jen pro studující dívky byla stipendia manželů Václava a Marie Morávkových, stipendium spolku Ludmila a stipendium Marie Libické.³³⁶

I přes vysilující snahu stárnoucího ředitele Durycha o co nejkvalitnější vnitřní fungování ústavu, nezískalo gymnázium za osm let trvání svou vlastní budovu a muselo se tak

³²⁸ Řezníčková, K.: c. d., s. 155.

³²⁹ NA, fond MŠ, sign. 10 Rg Pce, inv. č. 933, kart. 350.

³³⁰ Osmá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1926-1927. c. d., s. 4.

³³¹ Tamtéž, s. 4.

³³² Přispívali na něj ať již jednorázově jednotlivé osoby, jako například manželé Bártovy v roce 1922-1923 poté co zemřel jejich syn, absolvent ústavu, tak různí lékaři, živnostníci, politici, bankovní instituce

³³³ SOKA Pardubice, Pamětní kniha města Pardubice, inv. č. 1, rok 1935, s. 67.

³³⁴ Ta se poprvé objevuje až ve výroční zprávě k roku 1923-1924. Viz. Pátá výroční zpráva státního vyššího gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1923-1924. c. d., s. 11.

³³⁵ Ten se koncem 30. Let vypracoval na nejmajetnější spolek. Dotyčnému žákovi mohl ročně přispět až 495 Kč. Viz. XIX. výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1937-1938. c. d., s. 15.

³³⁶ XVIII. výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1936-1937. c. d., s. 11. O jejich přidělení ovšem shodně rozhodoval profesorský sbor gymnázia.

„*uchylovat pod cizí střechy*“³³⁷. Poté, co nějakou dobu bylo v soukromém domě, muselo přesídlit, jak je zmíněno výše, do budovy novoměstské měšťanské školy, kde mu bylo vyhrazeno jedno křídlo, které absolutně nepostačovalo potřebám takového ústavu. Paradox je, že ač byla jednou z podmínek založení ústavu výstavba samostatné budovy školy do tří let, na čemž trval i první ředitel ústavu Josef Durych, tak v následujících letech byla za výše zmíněných skutečností přehodnocena.³³⁸

Jak píše autor Dějin Pardubic Josef Sakař, ústav během prvních let nenašel u občanů Pardubic a okolí náležitého ohodnocení a strádal pod menším přílivem žactva. Toho si všimlo i ministerstvo osvěty, které vážně uvažovalo o jeho zrušení.³³⁹ Nakonec se tak naštěstí nestalo a ústav mohl pokračovat i v letech nově vznikuvší Československé republiky.

5.2 Léta rozvoje (Pardubické gymnázium za první republiky)

5.2.1 Střední školství v samostatném Československu

Vznik samostatného státu sebou nesl nesčetné množství problémů, které vláda v čele s prezidentem nové republiky musela řešit. Proto byl Národním výborem jako první přijat zákon, tzv. recepční norma, kterou nově vzniklá republika přejímala správní systém Rakouska-Uherska a jeho právní řád.³⁴⁰ S postupem času a stabilizováním situace bylo třeba správu, jakož i právní řád některých sektorů zcela změnit nebo upravit podle potřeb nového státního uspořádání. Jiné oblasti si postačily, ať již dobrovolně nebo z důvodů řady vnitřních i vnějších vlivů, jen s jistými úpravami a navázáním na svou podstatu a fungování z dob Rakouska-Uherska. Mezi tyto sektory, které si i přes některé úpravy zachovaly svoji tvář z dob minulých, patřilo také střední školství.

Školství sice první světová válka zasáhla svými mocnými chapadly, jejichž účinky byly navíc znásobeny značnou diskriminací a centristickými tendencemi ze strany státu, avšak „německému živlu“ se po válce vrátily jako bumerang redukcí německého školství ve prospěch českých a obecných škol³⁴¹, což byl především obrázek „znázorňující“ národnostně smíšené oblasti.³⁴² Tam dosud české školy povětšinou chyběly. Mezi tato města

³³⁷ *Samostatné směry*, 23. 6. 1918, roč. XVIII., č. 30, nestr.

³³⁸ *Samostatné směry*, 23. 6. 1918, roč. XVIII., č. 30, nestr.

³³⁹ Sakař, J.: *Dějiny Pardubic nad Labem. Díl III., část 2., Školství. c. d.*, s. 200.

³⁴⁰ Morkes, F.: *Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích (Období let 1848-2001). Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2001*, s. 23.

³⁴¹ Nutno ovšem dodat, že přestavba školského systému ČSR byla „pročeská, ne však protiněmecká“. Viz. Kárník, Z.: *České země v éře první republiky (1918-1938), díl první. Nakl. Libri, Praha 2000*, s. 188.

³⁴² Novotný, M. a kol.: *c. d.*, s. 126.

patřila Olomouc, Liberec, Jihlava, Polička, Litoměřice, Znojmo, Šumperk atd.³⁴³ Těmito kroky se stát snažil o vyrovnání stavu školství na celém území republiky. Ve středním školství naopak panovaly vyvážené podmínky. V Československu byl podíl českých klasických gymnázií 53,3%, německých pak 46,6%, českých reálek 63% a německých 37%, což jsou poměrně vysoká čísla, vezmeme-li v úvahu, že podíl německého obyvatelstva v českých zemích čítal málo přes 30% (v celém Československu 23%). Ideální rozložení se blížilo akorát u reálných gymnázií, jejichž poměr byl 67% proti 33%.³⁴⁴

Centralizace ve školství byla cestou, jak uspíšit válečné problémy.³⁴⁵ K tomuto posílení role státu ve školství došlo zákonem z roku 1920. Ten zajišťoval větší pravomoci nově vzniklému ministerstvu školství a národní osvěty, jež nahradilo ministerstvo kultu a vyučování.³⁴⁶ Ministerstvo školství se dále dělilo podle zemského principu na zemské školní rady, které byly česká a moravská, obě se následně dělily na moravskou a německou sekci. Na Slovensku byl název Zemské školní rady „Školský referát“. Do kompetencí zemských školských rad spadalo řízení středních škol, především gymnázií všech typů a reálek, ale také učitelských ústavů a odborných škol. Zemědělské školy byly spravovány ministerstvem zemědělství. Dále to byly okresní a místní školní rady, taktéž diferenciované na české a německé. Ty se řídily novým školním zákonem. Zemská školní rada se ovšem stále řídila zákony rakouskými.³⁴⁷

K posilování role státu taktéž sloužilo postátňování středních škol³⁴⁸, což byl paradoxně opačný vývoj, než se děl v západní Evropě. Nestátních středních škol, jakožto pozůstatků Rakousko-Uherské monarchie bylo poměrně velké množství, až 29%.³⁴⁹

Významným způsobem stát zasáhl do vlivu církve na školství, jejíž vliv zde značně minimalizoval. Nejprve došlo k úpravám na obecných a měšťanských školách, kde se již žáci nemuseli povinně účastnit náboženských úkonů. Náboženství sice zůstalo povinným předmětem, avšak v případě obecních a měšťanských škol (zásluhou tzv. malého školského

³⁴³ Veselá, Z.: *Vývoj českého školství*. s. 72.

³⁴⁴ Kárník, Z.: *c. d.*, s. 188.

³⁴⁵ Veselá, Z.: *Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972, s. 56.

³⁴⁶ *Tamtéž*, s. 55-56.

³⁴⁷ Neuhöfer, R.: *Střední školství v Československu*. Státní nakladatelství, Praha 1931, s. 14-15.

³⁴⁸ Za jedenáct let stihl stát převzít vedení nad 41 středoškolskými ústavů různých typů. Viz. Neuhöfer, R.: *Střední školství v Československu*. s. 10.

³⁴⁹ Veselá, Z.: *Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války*. s. 56.

zákona) s právem rodičů rozhodnout se, zda bude či nebude jejich dítě do hodin náboženství posílat. Odhlášení z předmětu bylo však poměrně těžkým byrokratickým problémem.³⁵⁰

V roce 1919 došlo k zredukování počtu hodin výuky náboženství v osnovách středních škol. To ve své ztenčené podobě figurovalo na rozvrhu osmi třídních klasických gymnázií do kvinty (5. ročníku)³⁵¹. Od sexty (6. ročníku) bylo náboženství nezávazné pro všechny konfese. Celkem ubylo oproti rakouským osnovám 8 hodin náboženství³⁵². Na reálných školách a reálných gymnáziích se snížil počet hodin náboženství stejným způsobem jako na gymnáziích klasických. Na reformních reálných gymnáziích došlo celkem k šestihodinovému úbytku náboženské výuky.³⁵³

Z hlediska ženské emancipace došlo taktéž k důležitým změnám. Stát zrušil celibát učitelek.³⁵⁴ A dívky byly od této doby přijímány jako řádné žákyně středních škol. Prvně sice s jistými omezeními, od roku 1921 však bez jakýchkoliv omezení.³⁵⁵ Během první republiky rostl počet dívek na středoškolských ústavech z 19% v roce 1920 na 34, 9% v roce 1937-1938.

Po celé období první republiky dochází k prohlubování trendu začínajícího již v posledních letech Rakouska-Uherska, který se projevil ve stagnaci klasických gymnázií na úkor neustálého rozvoje gymnázií reálných. Na něž byla klasická gymnázia často přeměněna. Přeměna se nevyhnula ani pardubickému gymnáziu. Od školního roku 1913-1914 do počátku 30. let klesl počet klasických gymnázií ze 112 na pouhých 32. Za tu samou časovou periodu se navýšil počet reálných gymnázií ze 49 na 144.³⁵⁶ Obliba reálných gymnázií byla dána dobovou mentalitou, která více vyhovovala praktičtějšímu zaměření školy.³⁵⁷

Rozvíjela se taktéž reformní reálná gymnázia, jejichž počet stoupal z pouhých dvou na 59. Pohoršily si reálky, z 85 ústavů na 60.³⁵⁸ Jejich vývoj však po několika letech začal stagnovat vlivem řady okolností, především organizačního rázu.

³⁵⁰ Výnos zemské školní rady viz. Kovaříček, V.: *Prameny k dějinám školství I. Olomouc 1984, s. 108.*

³⁵¹ Příčemž v kvartě (4. ročníku) a zmiňované kvintě byla jeho výuka již omezena. Viz. Veselá, Z.: *Vývoj českého školství, s. 88.*

³⁵² Pro reálky a reformní reálná gymnázia to bylo o 5 respektive o 6 hodin méně. Viz. *Tamtéž, s. 88.*

³⁵³ Kádner, O.: *Vývoj a dnešní soustava školství. Díl II. Nakl. Sfinx, Praha 1931, s. 90-91, 97.*

³⁵⁴ Kovaříček, V.: *Prameny k dějinám školství I. Olomouc 1984, s. 111.*

³⁵⁵ Do té doby na chlapeckých školách mohly být pouze jako privatistky. Takzvaně hospitovat při výuce bez možnosti aktivního zapojení do vyučovacího procesu. Více viz. Veselá, Z.: *Vývoj českého školství, s. 87.*

³⁵⁶ Neuhöfer, R.: *Střední školství v Československu. s. 8-9.*

³⁵⁷ Veselá, Z.: *Vývoj českého školství, s. 89.*

³⁵⁸ Neuhöfer, R.: *Střední školství v Československu. s. 8-9.*

Problém byl však ten, že v letech první republiky byla gymnázia a reálky školami, které zůstaly až na některé níže nastíněné změny spíše v konstantní podobě. Za dobu svého trvání pro ně republika, ač přes aktivní snahu z řady míst, žádné zákony nepřijala.³⁵⁹

Zákon byl přijat pouze pro obecné a měšťanské školy, v roce 1922 formou tzv. malého školského zákona. Ten však byl z hlediska snah některých pedagogických kruhů³⁶⁰ o reformu školství spíše krokem zpět. Učitelské noviny ho dokonce označily za zmetek koalice, protože se netýkal struktury školství a jeho přijetí znemožňovalo uskutečnění jednotné střední školy.³⁶¹ První takovéto pokusy začaly již úpravou osnov v roce 1919. Již zmiňované redukční změny v počtu hodin náboženství byly taktéž jejich součástí. Tato dílčí reforma si dále kladla za cíl zjednodušit dosavadní školský systém a přiblížit ho závěrečnému sjednocení všech typů středních škol. V osnovách dochází především k rozšiřování přírodovědných oborů a posilování mateřského jazyka.³⁶² Proti tomu ubylo i latiny (celkem o 2 hodiny) a druhému jinému jazyku³⁶³ taktéž 2 hodiny. Naopak přibyly českému³⁶⁴ (vyučovacímu) jazyku 3 hodiny, zeměpisu 1 a od roku 1921 dokonce 4 hodiny. Matematika dostala navíc 1 hodinu a přírodní vědy dokonce 3, přičemž došlo k osamostatnění chemie, která se do této doby vyučovala společně s fyzikou.

Na reálných gymnáziích se snížil počet hodin náboženství stejným způsobem jako na gymnáziích klasických. Naopak stejně přibyl počet hodin vyučovacího jazyka. Navíc přibýlo 2 hodin dějepisu. O 2 hodiny se taktéž navýšila výuka chemie a němčiny. Po 1 hodině navíc získala propedeutika, matematika a deskriptiva. Těmito změnami se reálné gymnázium stalo prakticky totožným s gymnáziem klasickým. Hlavní rozdíl spočíval v tom, že na reálném gymnáziu zcela chyběla výuka řečtiny, jejíž 28 hodin v osnovách bylo nahrazeno 23 hodinami francouzštiny a 5 hodinami deskriptivy. Na reformních reálných gymnáziích byla nově zavedena chemie a deskriptiva.³⁶⁵

³⁵⁹ Pokud nepočítáme zákon z roku 1923, který zaváděl československý jazyk jako povinný na všech středních školách, kde ještě povinný nebyl, tzn. převážně německých. Zároveň s ním se na všech ústavech zaváděl jako povinný jazyk německý. Viz. *Morkes, F.: Gymnázia v letech předmnichovské republiky. In: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání. s. 81.*

³⁶⁰ Za tímto účelem došlo také v roce 1919 při ministerstvu školství k založení Pedagogického ústavu Jana Ámose Komenského, jakožto střediska reformních a výchovných snah.

³⁶¹ *Somr, M.: Dějiny školství a pedagogiky. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1987, s. 219.*

³⁶² *Veselá, Z.: Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války. s. 58.*

³⁶³ Tím byla nejčastěji němčina, mohla to však taktéž být angličtina, francouzština, italština nebo některý ze slovanských jazyků jako ruština, srbochorvatština nebo polština. Viz. *Východočeský republikán, 8. 6. 1923, roč. V., č. 24, nestr.*

³⁶⁴ Byla v něm zahrnuta taktéž slovenština. Viz. *Kádner, O.: c. d., s. 88.*

³⁶⁵ *Tamtéž, s. 90.*

Nedošlo jen k vnější změně osnov, týkající se počtu jednotlivých vyučovacích hodin v rozvrhu gymnázií a reálků, ale také ke změnám jejich vnitřních osnov, které Otakar Kádner nastiňuje ve svém díle „*Vývoj a dnešní soustava školství*“. Vypíchnu jen jeden, pro práci historika důležitý dějepis, jehož osnovy reflektují vždy především ta období a události, jež jsou důležitá a vhodná pro daný vládnoucí režim. Osnovy dějepisu za první republiky logicky reflektovaly především dějiny bývalých zemí Koruny české.³⁶⁶ V období Rakouska-Uherska se preferovaly především dějiny habsburské monarchie a v době protektorátu zase dějiny a geografie Německa a následné Třetí říše, jak později ukáží na přehledu některých témat maturitních okruhů z vlastivědy³⁶⁷ na pardubickém gymnáziu.

V roce 1927 došlo, pod vlivem stále nezvětšujících snah o absolutní sjednocení všech typů gymnázií, k tzv. malé středoškolské reformě, jež spočívala v posunu jazyků až do vyšších tříd. Konkrétně byla na gymnáziích a reálných gymnáziích latina přesunuta do třetí třídy a řečtina s francouzštinou až do páté. V případě reálků a reformních reálných gymnázií se ve třetí třídě začínalo s výukou francouzštiny.³⁶⁸ Tímto krokem došlo na jedné straně k sjednocení klasického a reálného gymnázia na jejich čtyřtřídním nižším stupni. Na straně druhé bylo v prvních čtyřech třídách sjednoceno reformní reálné gymnázium s reálkou³⁶⁹. S příliš kladným ohlasem se však změna nesetkala, neboť velkou měrou navyšovala počty hodin jazyků ve vyšších třídách. Především citelné tomu bylo na reformních reálných gymnáziích.³⁷⁰

Nejvýznamnější úpravy, které se o něco více přiblížily k myšlence jednotné střední školy, nastolil až ministr Ivan Dérer za pomoci komise, v jejímž čele stál, jako již poněkolkáté za první republiky profesor matematiky Bydžovský. Dokázali vytvořit společný dvouletý základ všech typů středních škol a tím je přiblížit měšťanským školám, protože se rozumně mělo za to, že 10-11 leté děti se ještě nedokáží objektivně rozhodnout, kterou ze středních škol zvolit.³⁷¹ S jednou výjimkou byl ovšem tento základ totožný až do kvinty. V dalších dvou třídách nižšího stupně se totiž osnovy lišily pouze rozdílnými jazyky. Na gymnáziích a reálných gymnáziích mělo dojít k přesunutí latinského jazyka z prvního do třetího ročníku a na reálkách a reformních reálných gymnáziích zase francouzského jazyka.

³⁶⁶ *Tamtéž*, s. 87, 89.

³⁶⁷ Ta obsahovala tři okruhy. Dějepis, zeměpis a občanskou nauku.

³⁶⁸ Jediný jazyk společný všem typům gymnázií byla němčina. Viz. *Kádner, O.: c. d.*, s. 102.

³⁶⁹ Tomu však již bylo delší dobu.

³⁷⁰ *Morkes, F.: Gymnázia v letech předmnichovské republiky. In: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání.* s. 81.

³⁷¹ *Kádner, O.: c. d.*, s. 100-101.; *Veselá, Z.: Vývoj českého školství*, s. 99.

Rozhodnutí studenta, zda chce pokračovat v přírodovědné, matematické nebo tzv. duchovědné větvi, bylo oddáleno do posledního ročníku.³⁷²

Tato reforma znamenala mezník, kterým se československé střední školství po více jak desetiletém období do značné míry vyvázalo z osidel rakousko-uherského školství. Jak píše Zdeňka Veselá, všechny do té doby provedené změny byly jen dílčí a výuka stále „*probíhala podle upravených osnov i mnohých předpisů rakouských*“.³⁷³ Což byla poměrně rarita, neboť všechny nástupnické státy po rakousko-uherské monarchii si vytvořily své vlastní národní zákony i pro oblast středního školství.³⁷⁴

Tyto, na jednu stranu poměrně živé snahy o reformu střední školy během první republiky, se však dlouhou dobu nemohly přetavit v úspěch. Důvod těchto neúspěchů spočíval především v častém střídání ministrů na postu ministra školství. Jen v letech 1918-1930 se vystřídalo celkem 8 ministrů školství. Navíc panovaly v odborných kruzích značně rozdílné názory mezi konzervativním a aktivistickým proudem o to, kterou cestou se při reformě ubírat. Až právě s Ivanem Déresem a jeho pětiletým funkčním obdobím v letech 1929-1934 došlo k úspěchu.³⁷⁵ Následné další snahy zaměřené na úpravu vyššího stupně středních škol však zmařila válka.

K přiblížení situace ve školství bych neměl opomenout ani krátký nástin těch, kteří formují žactvo při jeho cestě školou, učitelů, ale i procesu maturitní zkoušky, případně přijímací zkoušky, kterou žáci museli pro přijetí na daný ústav složit, a která probíhala ve dvou kolech, rozdělená na písemnou a ústní část.

Co se týče procesu přijímacího řízení na středoškolské ústavy, tak doznal oproti dřívějšímu režimu změnu, která se týkala odstranění náboženství. Navíc se oproti Rakousku-Uhersku konaly přijímací zkoušky jen před prázdninami. Samozřejmě existovaly jisté výjimky, které povolovaly zkoušky i po prázdninách, mezi ně patřila zvláštní žádost rodičů dítěte. Mělo-li dítě nejlepší známku z vyučovacího jazyka a počtů (matematiky), neskládalo písemnou přijímací zkoušku, ale podrobovalo se rovnou jakési ústní zkoušce před čtyřčlennou komisí, skládající se z ředitele a čtyř profesorů. Žáci s horším prospěchem skládali zkoušku

³⁷² Fojtík, P.: c. d., s. 47.; Veselá, Z.: *Vývoj českého školství*, s. 96-100.

³⁷³ Veselá, Z.: *Vývoj českého školství*, s. 100.

³⁷⁴ Morkes, F.: *Gymnázia v letech předmnichovské republiky*. In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání*. s. 81.

³⁷⁵ Fojtík, P.: c. d., s. 47.

jak písemnou, tak ústní. Ač to tedy byla spíše informační zkouška, muselo se teprve desetileté dítě cítit značně nervózně.³⁷⁶

Nedošlo pouze ke změnám v přijímacích zkouškách, nýbrž také ke změnám týkajících se maturitních zkoušek. Od letního termínu roku 1922 se její ústní část skládala ze tří povinných předmětů. Jazyka vyučovacího, vlastivědy a matematiky. Tyto předměty byly společné pro všechny typy gymnázií. Čtvrtý předmět byl zastoupen na klasickém gymnáziu latinou nebo řečtinou, na reálných gymnáziích z latiny nebo živého jazyka. Žáci reálek si mohli vybrat mezi fyzikou a živým jazykem. Přičemž došlo k rozšíření zkušebních osnov, například v českém a německém jazyce.³⁷⁷

V roce 1931 však došlo ke změnám, které výrazněji měnily zažitý model přetrvávající z dob Rakouska-Uherska. Písemná část až v půli května a ústní mezi 10. a 29. červnem. Nebyly totiž žádné přijímací zkoušky na univerzity.³⁷⁸ Její ústní část se skládala z vyučovacího jazyka, což bylo pro všechny gymnázia stejné a u reálek byla navíc deskriptivní geometrie. Další písemné práce se lišily podle typu školy latina, matematika, řečtina a některý z moderních jazyků.³⁷⁹ Na ústavech s jiným vyučovacím jazykem byla povinná písemná práce z něho. Na reálných a reformních reálných gymnáziích to byl překlad z latiny do vyučovacího jazyka a práce z francouzského nebo anglického jazyka. Na reálkách ke zmiňovanému vyučovacím jazyku a geometrii přibyla matematika a moderní jazyk. Na gymnáziu se překládala do češtiny řečtina a latina. Na všech školách bylo dovoleno používání slovníků.

U následné ústní zkoušky byly celkem 4 skupiny: a, b, c, d. V každé z nich 2 předměty, z nichž jeden studentovy případl. Z první skupiny, do které spadal vyučovací jazyk a vlastivěda, se volila vlastivěda. Podmínkou bylo, aby žák splnil písemnou zkoušku z jazyka alespoň dostatečně. Pokud se tak nestalo, skládal zkoušku z obou předmětů. To bylo společné všem gymnáziím.

V další skupině už výčet předmětů záležel na druhu gymnázia. Klasická měla pouze latinu. Na reálných a reformních reálných se rozhodovalo mezi latinou a matematikou, respektive mezi matematikou a francouzštinou. Jejich výběr záležel na známce z písemné

³⁷⁶ Kádner, O.: *Vývoj a dnešní soustava školství*. s. 121-122.

³⁷⁷ *Tamtéž*, s. 123.

³⁷⁸ Morkes, F.: *Historický přehled postavení maturitní zkoušky a analýza jejích funkcí*. s. 29.

³⁷⁹ *Tamtéž*, s. 29.

části. Pokud z jednoho z předmětů žák obdržel nedostatečnou, pak mu byl zvolen i na ústní zkoušku. Jinak mu byl zvolen ten, ve kterém dosáhl v pololetí lepšího prospěchu. Reálky měly pouze matematiku.

Ve třetí skupině se nacházely dva jazyky. Pro klasická gymnázia řečtina a němčina, pro reálná gymnázia angličtina, francouzština a němčina. Reformní reálná gymnázia měla latinu a němčinu. Reálky francouzštinu a němčinu. Pro zajímavost bych uvedl, že na německých středoškolských ústavech patřil do této skupiny taktéž jazyk československý. Pokud opět žák napsal jednu nedostatečně, musel být vyzkoušen ústně z obou dvou předmětů. Čtvrtá skupina byla již o poznání svobodnější, to když si žák volil předmět sám.³⁸⁰

Za první republiky došlo taktéž k úpravě začátku a konce školního roku, jak známe dnes. Prázdniny začínaly 1. červencem a končily 31. srpnem. Taktéž se nekonalý přijímací zkoušky na univerzity.³⁸¹

Jedním ze znaků tehdejších škol bylo placení školného. Jeho výše se odvíjela od výše příjmů rodičů studenta. Ale jen určitou dobu, neboť se tento způsob nesetkal u veřejnosti s příznivými ohlasy. Tak bylo rozhodnuto pro stanovení fixní částky 200 Kčs za jeden semestr. Ta mohla být v jistých případech snížena na polovinu nebo od ní mohl být dotyčný žák úplně osvobozen. Tento případ byl nadále u nemajetných žáků³⁸² a v druhém případě mohli být osvobozeni ti, jež z povinných předmětů neměli žádnou nedostatečnou a z chování alespoň dobrou známku. Školné se platilo za celý rok najednou.³⁸³ Nutno dodat, že jak za přijímací zkoušky, tak i za maturity, se platily poměrně vysoké taxy. Maturitní zkouška byla ohodnocena částkou 100 Kčs pro stálé studenty, pro privatisty dokonce dvojnásobnou sumou. Za přijímací zkoušky bylo požadováno 25 Kčs³⁸⁴, chudé rodiny mohly podat speciální žádost o snížení taxi na 17,50 Kčs.³⁸⁵ Platilo se taktéž za různé přestupné zkoušky z jiných ústavů nebo zkoušky mimořádné. V takových případech se taxa také pohybovala kolem 200 Kčs.³⁸⁶

³⁸⁰ *Tamtéž*, s. 29-30.

³⁸¹ *Kádner, O.: Vývoj a dnešní soustava školství. s. 124.*

³⁸² Musel ale každý rok dokládat vysvědčení o nemajetnosti, které vystavoval obecní úřad obce.

³⁸³ *Neuhöfer, R.: Střední školství v prvních deseti letech Československé republiky po strážce organizační. Státní nakladatelství, Praha 1928, s. 117.*

³⁸⁴ Tyto částky nebyly fixní. Na Pardubickém gymnáziu byla v roce 1929-1930 taxa za přijímací zkoušku 150 Kč. Viz. *Desátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1928-1929. c. d., s. 34.*

³⁸⁵ Tato částka se platila v roce 1926 na pardubickém gymnáziu. Viz. *Východočeský republikán, 11. 6. 1926, roč. VIII., č. 24, nestr.*

³⁸⁶ *Kovaříček, V.: Prameny k dějinám školství I. Olomouc 1984, s. 120-122.; Kádner, O.: Vývoj a dnešní soustava školství. s. 125.; Neuhöfer, R.: Střední školství v Československu. s. 27-28.*

Budoucí učitelé obecních a měšťanských škol se na své povolání připravovali na čtyřletých učitelských ústavech, kterých bylo kolem šedesáti. Ty se řadily mezi střední školy a dále se dělily na ryze chlapecké nebo dívčí ústavy. Samotná maturita jim k provozování této činnosti nestačila, museli složit odbornou zkoušku učitelské způsobilosti pro měšťanské školy. Od začátku třicátých let začínaly vznikat pedagogické akademie³⁸⁷. Existovaly celkem tři. V Praze, Brně a Bratislavě. Výuka na nich trvala rok a na rozdíl od učitelských ústavů zde byla smíšená výuka, tzv. koedukovaná. Při snaze dostat se na ně musel posluchač předložit nejen maturitní vysvědčení, ale i průkaz tělesné způsobilosti.³⁸⁸ Jenže se nesetkaly s přívětivými ohlasy³⁸⁹ (postupně totiž začal sílit požadavek vysokoškolského vzdělání i pro tyto učitele) a byly na počátku okupace nadobro zrušeny.³⁹⁰ V roce 1929 vznikla Československá pedagogická fakulta, která se snažila o co nejtěsnější spojení s řádnými vysokými školami.³⁹¹

Chtěl-li se dotyčný stát středoškolským profesorem, tak i nadále platilo, že podmínkou pro to je vysokoškolské vzdělání na filosofické či přírodovědecké fakultě. Po úspěšném absolvování fakulty museli ještě žadatelé o učitelský post složit zkoušky učitelské způsobilosti. Ty se konaly v Praze, Brně a Bratislavě. V Praze byly dokonce dvě. Učitelé tělocviku museli z důvodů neexistence fakult tělesné kultury absolvovat učitelský kurs pro učitele tělocviku na středních školách. K tomu si museli zvolit druhý, již aprobační předmět. Kandidátů však bylo mnoho a řada z nich musela čekat, přičemž působili na měšťanských nebo jako suplující profesori na středních školách.³⁹² K tomu, aby byli přijati na některý z ústavů, museli uspět na konkursu, který byl jedinou podmínkou možnosti jejich přijetí.³⁹³ Pokud byl podíl hlásících se žadatelů o nová místa u jednotlivých předmětů značně rozdílný, stávalo se, že při některé aprobaci byla možnost přijetí skrze konkurs značně ztížená. Jen v Pardubicích, na tamní reálce, se hlásilo na volné místo profesora dějepisu a zeměpisu, po Josefu Sakařovi, autorovi publikace *Dějiny města Pardubic*, 25 nástupců.³⁹⁴

³⁸⁷ Na začátku 20. let založila učitelská obec Školu vysokých pedagogických studií v Praze a Brně. Těm se ale nikdy nedostalo oficiálního uznání. Viz. *Kofa, J.: c. d., s. 97-98.*

³⁸⁸ *Morkes, F.: Postavení učitele v předmnichovském Československu. Ústav pro informace a vzdělávání, Praha, 1994, s. 5.*

³⁸⁹ Často byli mezi učiteli obecních a měšťanských škol a středoškolskými profesory propastné rozdíly.

³⁹⁰ *Kofa, J.: c. d., s. 98.*

³⁹¹ *Morkes, F.: Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946). s. 51.*

³⁹² *Morkes, F.: Postavení učitele v předmnichovském Československu. s. 6-7.*

³⁹³ *Morkes, F.: Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946). s. 46.*

³⁹⁴ *Východočeský republikán, 6. 5. 1927, roč. IX., č. 19, nestr.*

Jejich platy, jakožto platy státních úředníků, byly vypočítávány podle stejných principů jako za Rakouska-Uherska. Podle předem daných tabulek rozhodovala jejich služební kvalifikace, služební stáří a v neposlední řadě i kvalita ústavu, na kterém profesor působil.³⁹⁵

Rozdíly mezi středoškolskými učiteli a učiteli obecních škol byli markantní, o učitelích z univerzit ani nemluvě. Jen pro porovnání činil plat středoškolského učitele v maximálním tarifu 3900 Kčs, u učitele z měšťanské školy 3090 Kčs a z obecné školy jen 2700 Kčs³⁹⁶. K řádným platům pobírali učitelé tzv. požitky. V případě středoškolských profesorů to byla, kromě požitků na železnici nebo stěhování, také možnost bydlení ve 4 pokojovém bytě. Taktéž to byly různé příplatky a odměny za přespočetné hodiny. Právní nárok na penzi získávali učitelé s dovršením šedesátého roku věku nebo po dovršení čtyřicetiletého působení ve funkci učitele³⁹⁷.³⁹⁸

Samozřejmostí je, že v případě ekonomických krizí, byli příslušníci státního sektoru výrazně poznamenáni. Například v letech 1921-1923, kdy byla republika postižena poválečnou hospodářskou krizí, muselo dojít k řadě úsporných opatření, kterých nebylo ušetřeno ani učitelstvo.³⁹⁹

5.2.2 Do sloučení s dívčím reálným gymnáziem v roce 1927

Monarchie byla sice v Pardubicích symbolicky pohřbena. Její insignie se proměnily v prach nebo rezly na dně Chrudimky. Jenže ani konec první světové války a rozpad Rakouska-Uherska nepřinesl do ulic města zlepšení poměrů a konec strádání jeho obyvatel nenastal. Hospodářská situace byla špatná. Jídlo bylo stále na příděly, nedostávalo se uhlí, všudypřítomná drahota.

Zákonitě tak nemohlo dojít ke zlepšení situace ani na poli školství, které limitoval především nedostatek uhlí, díky čemuž se musel opakovat scénář z předešlé zimy v podobě

³⁹⁵ Morkes, F.: *Učitelské platy, evergreen několika století*. In: *Učitelské noviny*, č. 22, 2005. Dostupné online: <<http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv&clanek=2743&PHPSESSID=052819b807f3fe4bb33ca2be68541904>> [27. 7. 2011].; Morkes, F.: *Postavení učitele v předmnichovském Československu*. s. 15-18.

³⁹⁶ U vysokoškolského učitele v předdůchodovém věku činila tato částka 6600 Kčs. Viz. *Tamtéž*.

³⁹⁷ To však mohl dokázat jedině tehdy, byl-li přijatý do funkce učitele před dovršením svého 18 roku života. K tomu ale potřeboval souhlas ministerstva, které jedině bylo oprávněno v takovýchto případech vydávat rozhodnutí. Viz. Morkes, F.: *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946)*. s. 47.

³⁹⁸ *Tamtéž*, s. 46-47.

³⁹⁹ *Kofa, J.: c. d., s. 95.*

uhelných prázdnin⁴⁰⁰ Více nebezpečná byla celosvětová epidemie španělské chřipky, která se v říjnu 1918 nevyhnula ani Pardubicím s jejich ohromnou válečnou nemocnicí, nyní již karanténou.⁴⁰¹ S končícím školním rokem 1918-1919 se situace začala postupně optimalizovat.

Konec první světové války symbolicky zakončoval taktéž první období fungování gymnázia, kdy na konci jara 1918 ukončili své působení na gymnáziu jeho první absolventi. Maturitní ročník ovšem výrazně poznamenala válka. Takže se řádné maturity na konci školního roku účastnilo pouze 12 studentů⁴⁰², jejichž malý počet jakoby symbolizoval jen pozvolné rozrůstání se ústavu a značně prořídil profesorský sbor. Počet abiturientů se nezlepšil ani následující rok. Stoprocentní úspěšnost však mělo všech 13 zkoušených.⁴⁰³

Prořídle řady abiturientů měla na svědomí válka. Její hrůzy okusilo na 20 řádných studentů gymnázia⁴⁰⁴. Mezi nimi byl i Karel Krpata, budoucí právník a známý dramatik, divadelní ochotník a režisér, v Pardubicích známý především svou hrou *Mistr ostrého meče*, jež byla inspirována historií města a hrála se k šestisetletému výročí povýšení Pardubic na město.⁴⁰⁵

Neklidné a nestálé období po konci války, způsobené nejen hospodářskou nestabilitou nově vzniklého státu, ale také mezinárodními spory se svými polskými a slovenskými „sousedy“, se plnou měrou projevilo ještě na podzim roku 1921, kdy vlivem mobilizace proti Maďarsku musely být vyklizeny školní budovy ve prospěch armády. Na následujících několik týdnů našlo gymnázium azyl v útrobách reálky.⁴⁰⁶

Situace se definitivně stabilizovala, nepočítáme-li onu epizodu s mobilizací, až rokem 1920, kdy tradice posledních let, špatná zásobovací situace a uhelné prázdniny, postupně vzala za své, což bylo především zásluhou městské rady, která se snažila ústavu dostatečně

⁴⁰⁰ Jak dokládá druhý dochovaný ročník kroniky gymnázia. Viz. *SOka Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1918-1919.*

⁴⁰¹ *Tamtéž.*

⁴⁰² Další 4 skládali tzv. válečnou maturitu. Viz. *SOka Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1917-1918.*

⁴⁰³ Následující rok se toto číslo vyšplhalo již na 26 žáků. Viz. *SOka Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1919-1920., Druhá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1920-1921. c. d., s. 5.*

⁴⁰⁴ Na frontě taktéž bylo dalších 12 jeho bývalých studentů

⁴⁰⁵ 1900-1972. Narukovat musel na počátku roku 1918. Maturitu tak skládal až o rok dříve, v létě 1919. Poté studoval na právnické fakultě, kde roku 1924 promoval. Zmiňovaná hra *Mistr ostrého meče* byla převedena i na stříbrné plátno pod názvem *Počestné paní pardubické*. Více viz. *VČM v Pardubicích, fond Slavín, Krpata, Karel, JUDr., sign. Sl-01/13, kart. č. 3,6,7/61.*

⁴⁰⁶ *Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia. s. 84.*

množství uhlí v předstihu dodávat.⁴⁰⁷ Postupně se začal stabilizovat také učitelský sbor gymnázia, čímž se stávala stále kvalitnější i výuka. Některé kostlivce ve skříni však gymnázium mělo stále. Těmi byly stále nedostačující prostory budovy a navíc rapidně klesající obliba pardubického gymnázia. Ta, stejně jako obliba klasických gymnázií v celé zemi, již od posledních let Rakousko-Uherska klesala na úkor gymnázií reálných, přičemž se tato tendence po celou periodu první republiky sílila. Ani pardubické gymnázium se tomuto trendu nevyhnulo a řady jeho studentů spíše než narůstaly, řídly.

Pod vlivem těchto, ve zkratce nastíněných, okolností nebylo vůbec divu, že vedení ústavu zažádalo, také z důvodů sílících hlasů z řad rodičů a pardubické veřejnosti, o změnu na reálné gymnázium.

Nejprve byly zařízeny potřebné formality, kterým předcházelo samotné odsouhlasení tohoto kroku z řad rodičů. Těm byly zaslány dotazníky, aby se k situaci vyjádřili. Rodiče se v drtivé většině vyjádřili pro přeměnu.⁴⁰⁸ Nyní, dne 18. dubna 1921, mohl zasednout třináctičlenný profesorský sbor a v poměru 8:5 odhlasovat zaslání doporučení na změnu ústavu na ministerstvo školství a národní osvěty⁴⁰⁹. To však 21. června 1921 dalo za pravdu té části profesorů, která hlasovala proti, a návrh na přeměnu ústavu v reálně-gymnaziální typ zamítlo. Odůvodnění tohoto kroku byly důvody jak „místní, tak všeobecné“⁴¹⁰. Na další tři roky se plán dostal k ledu a učitelstvo v důsledku řady jiných problémů postupně na tento problém zapomnělo. O to více bylo vedení ústavu překvapeno, když roku 1924 přišlo z ministerstva školství usnesení o přeměně ústavu.

Ministr Rudolf Bechyně svým výnosem z 8. 4. 1924 vyhověl 3 roky staré žádosti ústavu a svolil s přeměnou ústavu na reálné gymnázium typu A s platností od 1. září 1924. Celá věc však měla jeden háček, jelikož bylo zároveň nařízeno, aby se ke stejnému datu sloučilo chlapecké gymnázium s jeho dívčím protějškem, které se potýkalo s finančními problémy⁴¹¹, jež umocňovalo navíc to, že to byl ústav soukromý, závislý na finanční pomoci

⁴⁰⁷ *První výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1919-1920. c. d., s. 5.*

⁴⁰⁸ Celkem 144 ze 175 z nich hlasovalo pro přeměnu ústavu. Viz. *Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 10.*

⁴⁰⁹ Ze dvou hlavních důvodů. Hlavním byla malá frekvence ústavu a druhým byla snaha zároveň odlehčit pardubické reálce, která byla postižena velkým návalem nových studentů. Viz. *NA, fond MŠ, sign. 10 Rg Pce, inv. č. 933, kart. 350.*

⁴¹⁰ *Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 10.*

⁴¹¹ Dívčí gymnázium bylo ještě před svým sloučením s chlapeckým diferenciováno do dvou budov. Jedna část byla na smetanově náměstí č. 828, druhá část je přes ulici. Obě části jsou v obecních domech. Spolek Božena Němcová již v roce 1922 žádal samotného prezidenta Masaryka při jeho návštěvě Pardubic, aby se za ně postavil a zařídil, aby gymnázium nebylo zrušeno, což nasvědčuje tomu, že finanční situace na gymnáziu nebyla už

ze strany zakládajícího spolku Božena Němcová. Následně měly být oba spojené ústavy přesunuty do budovy staré reálky na dnešním Komenského náměstí, kde budou sídlit do té doby, než pro ně nebude ve městě vystavěna nová školní budova.⁴¹² Musí dojít ke sloučení chlapeckého gymnázia s jeho dívčím protějškem.

To se však pranic nezamlouvalo spolku Boženy Němcové, který se nechtěl tak snadno vzdát „svého“ gymnázia a upozornil na to zemskou školní radu, jak jde vidět z dopisu, který ji spolek zaslal.⁴¹³ Účinek to mělo pouze takový, že od vydání dalšího ministerského výnosu z 21. června 1924 hrozilo „nebezpečí, že bude zrušeno gymnázium chlapecké“⁴¹⁴.

Nyní zakročila městská rada. Ta si svým apelem na ministra Rudolfa Bechyně vymohla změnu. Dalším výnosem z 25. června 1924 bylo s definitivní platností nařízeno, aby se v následujícím školním roce začalo v prvních třech třídách gymnázia s výukou podle osnov gymnázií typu „A“ a zároveň v postupném slučování obou gymnázií⁴¹⁵, což byla jedna ze dvou hlavních podmínek, které ministerstvo ultimátně požadovalo. Druhá podmínka byla na městskou radu, která měla převzít všechny své závazky na chlapecké gymnázium z dob jeho založení.⁴¹⁶ Vše záleželo na městské radě, zda odstoupí od svých závazků a ponechá ve městě jen dívčí gymnázium nebo naopak převezme své staré závazky vůči chlapeckému gymnázium a zajistí tak jeho sloučení s dívčím gymnaziálním ústavem. Obec se i přes protest a odmítavá stanoviska spolku Božena Němcová rozhodla pro druhou možnost, a tak dnem 1. září 1924 vzniklo Státní reálné gymnázium v Pardubicích.⁴¹⁷ Jak se můžeme dočíst v týdeníku Východočeský republikán z roku 1925, spokojenost se sloučením obou ústavů panovala i na straně veřejnosti.⁴¹⁸ Nutno ještě dodat, že dívčí gymnázium se učilo podle osnov pro reálná gymnázia již od roku 1919-1920. Do roku 1919 se v sedmé třídě měla výuka dělit na klasickou a reálnou, s větším zaměřením na přírodovědné předměty⁴¹⁹

Ředitelem nově ustanoveného gymnázia byl i nadále ředitel Jan Durych. Jeho věk se blížil sedmdesáti letům a tak mohl odejít do výslužby. On však na vlastní žádost zůstal další

nějakou dobu přivětivá. Viz. *SOkA Pardubice, Pamětní kniha města Pardubice, inv. č. 1, rok 1935, s. 86., Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 26.*

⁴¹² *Tamtéž, s. 10.*

⁴¹³ *NA, fond MŠ, sign. 10 Rg Pce, inv. č. 933, kart. 350.*

⁴¹⁴ *Ichová, Z. – Snášelová, L. – Dosoudil, F. a kol.: c. d., s. 9.*

⁴¹⁵ A to tím způsobem, že se třetí ročník dívčího gymnázia se spojí se stejným ročníkem gymnázia chlapeckého.

⁴¹⁶ *Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 11.*

⁴¹⁷ *Tamtéž.*

⁴¹⁸ *Východočeský republikán, 4. 9. 1925, roč. VII., č. 36, nestr.*

⁴¹⁹ Třídy na dívčím gymnázium byly otvírány každý druhý rok. Viz. *Sakař, J.: Dějiny Pardubic nad Labem. Díl III., část 2., Školství. Nákladem města Pardubic, Pardubice 1927, s. 202.*

rok. Před školním rokem 1925-1926 odchází na zasloužený odpočinek, kterému se ovšem netěší ani rok a umírá.⁴²⁰ Nedožil se tak přenesení gymnázia do budovy ve Štefánikově ulici.⁴²¹

Durychovým nástupcem se stává Jan Roubal. Ten, ač působil včele gymnázia od počátku školního roku 1925-1926, tak se stal ředitelem až od jara 1928. Důvody byly prosté. Stále byl oficiálním ředitelem dívčího gymnázia. Na post ředitele nastoupil bez konkursu na návrh zemské školní rady.⁴²²

Nový ředitel Jan Roubal byl plnohodnotnou náhradou za obětavého Jana Durycha. Ve městě byl znám již svým příkladným a obětavým vedením dívčího gymnázia. Působil v řadě dalších organizací a společích, jako dalších 10 jeho kolegů z profesorského sboru.⁴²³ Byl místopředsedou muzejního spolku, zasedal v městské školské komisi, ve správní radě spolku Božena Němcová a taktéž byl předsedou knihovnické rady města Pardubic.⁴²⁴ Věrný odkazu svého předchůdce pokračoval v hledání lepších prostor pro ústav. To se v následujících letech ukázalo v Pardubicích, trpících bytovou krizí a vůbec nedostatkem prostor všeho druhu, jako rozhodující záporná příčina jeho neúspěchu.⁴²⁵

Situace v roce 1926 ovšem nevypadala pro ústav tak černě. Městská rada mu vyšla vstříc a od podzimu 1926 začala s přestavbou a adaptací budovy novoměstských měšťanských škol ve Štefánikově ulici. V létě 1927 se tak ústav opět stěhoval, to již jako úplně sloučený, protože dívčí gymnázium koncem června 1927 definitivně zaniklo.

Prohlídku „nové“ budovy pardubického gymnázia vykonal 10. září 1927 ministerský rada Rudolf Neuhöfer⁴²⁶. Ten při své návštěvě pronesl, aby byly všechny zchátralé, pořezané a špinavé lavice z učeben odstraněny. Jeho urgence nebyla bez odůvodnění, a není se čemu divit, když velké množství vybavení tříd bylo mezi lety 1910-1923 sehnáno po půdách všech druhů škol z celých Pardubic. Problémy se navíc znásobily oním přičleněním dívčího gymnázia, jež bylo dříve soukromým subjektem a nyní, když bylo vloženo do státního gymnázia bez dřívějšího vybavení, mohlo to pro gymnázium, které už tak mělo svých potřeb

⁴²⁰ *Osmá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1926-1927. c. d., s. 3.*

⁴²¹ *Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia. s. 87.*

⁴²² *NA, fond MŠ, sign. 10 Rg Pce, inv. č. 933, kart. 350.*

⁴²³ *Desátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1928-1929. c. d., s. 13.*

⁴²⁴ *Osmá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1926-1927. c. d., s. 13.*

⁴²⁵ *Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 11.*

⁴²⁶ Autor některých v práci citovaných publikací. Viz. *Východočeský republikán, 16. 9. 1938, roč. IX., č. 38, nestr.*

značně poskrovnu, znamenat další nepříjemné potíže. Jestliže chtěli získat vybavení dívčího gymnázia, muselo ředitelství jednat o finančním odškodnění pro spolek Boženy Němcové. Případně žádat o zapůjčení věcí.⁴²⁷ V tom mu spolek Boženy Němcové, ač značně rozladěný ze zrušení čtrnáct let jím vydržovaného ústavu, nakonec solidárně vyšel vstříc a zapůjčil do užívání všechno vybavení tříd, jakož i knihovnu.⁴²⁸

Tento rok je zajímavý ještě jednou událostí. Na gymnáziu maturoval budoucí vynikající český herec a dabér, rodák z Přelouče František Filipovský⁴²⁹, který však nepatřil mezi premianty třídy, jako si ho řada lidí pamatuje z filmů Martina Friče⁴³⁰ Cesta do hlubin Študákovy duše a Škola základ života, kde hrál zákeřného premianta třídy Krhounka. Ve skutečnosti měl ze všech předmětů dostatečnou, s výjimkou tělocviku a mravů, ve kterých byl ohodnocen známkou dobrou a matematiky, ze které získal nedostatečnou. Tak musel o prázdninách skládat reparát. U zářijového termínu maturity byl již úspěšný a češtinu, řečtinu, vlastivědu a jeho neoblíbenou matematiku zvládl a většinou hlasů byl uznán dospělým.⁴³¹

V posledních letech 20. let se pohyboval počet profesorského sboru na hranici 20 lidí. Jejich navýšení bylo logickým vyústěním sjednocení chlapeckého a dívčího gymnázia. Z toho bylo 7 jeho členů přetaženo na chlapecké gymnázium. Z nich se 6 nemuselo následně účastnit žádného konkursu. Byli to tito učitelé: Jan Štork (aprobace čeština, němčina), Ladislav Hesoun (latina, řečtina, čeština), Zbořilová–Jand’ourková (dějepis, zeměpis), Josef Pavlíček (matematika, fyzika), Jana Mecheldová (francouzština, němčina) a Josef Volí (latina, francouzština). Na sedmé volné místo měl být vypsán konkurs. Z důvodu velkého počtu profesorských míst na ústavě byl Jan Roubal zproštěn povinnosti vyučovat.⁴³²

Již jednou citovaný Josef Tichý, jehož výpověď je pro mne jedna z mála autentických svědectví o této době na gymnáziu, vykládá o svých vzpomínkách na profesorský sbor. Například učitele přírodopisu a zeměpisu pana profesora Ladislava Horáka, který, jakožto válečný veterán poznamenaný nejspíše posttraumatickým syndromem, si nedokázal získat u žáků autoritu. Dále vzpomíná na svá působení s řadou svých kamarádů ze školy,

⁴²⁷ SOKA Pardubice, fond AM Pardubice, sign. 2013, inv. č. M XIIc, kart. 142.

⁴²⁸ Kotyk, A.: *Stoletá historie pardubického gymnázia*. s. 84.

⁴²⁹ Na pardubickém gymnáziu studoval od roku 1922-1923. Před tím navštěvoval gymnázium v Hradci Králové.

⁴³⁰ Podle fejetonové předlohy Jaroslava Žáka. Viz. SOKA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 438, *Zkoušky z dospělosti 1918-1928*.

⁴³¹ Viz. Příloha. SOKA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 17, *Hlavní katalog třídy 1926-1927.*, SOKA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 438, *Zkoušky z dospělosti 1918-1928*.

⁴³² NA, fond MŠ, sign. 10 Rg Pce, inv. č. 933, kart. 350.

ale i „gymnasi spolku“ Božena Němcová nebo reálky, ve Studentském kroužku Máj (sám Josef Tichý působil jako jeho pokladník), kde mnozí z nich „získávali ostruhy pro svou pozdější veřejnou činnost“⁴³³. Úsměvně působí jeho vzpomínka na střety se žáky, kteří se domnívali, že když na ústavu učí jeho otec, může mladý Tichý vědět „o jejich známkách na konferenci jim určených“⁴³⁴. Zoufalý Josef tak vyřešil tyto situace s dávkou nonšalantnosti a kamarádům oznamoval známky „podle největšího možného počtu pravděpodobnosti“⁴³⁵, což mu, jak říká, většinou vycházelo a tak si udržel autoritu.

Olga Melounová-Freiberková z maturitního ročníku 1932 zase vzpomíná na své přijímací zkoušky, na ještě samostatném dívčím gymnáziu, na profesorský sbor, který se zaujetím vyučoval své svěřenky. Především na „Evženku“, jak dívky říkaly své oblíbené paní profesorce, která je učila tělocviku Evženie Černé. Protože se budova školy nacházela v činžovním domě za divadlem, musely dívky chodit společně s žáky reálky do tělocvičny u klášterního kostela (dnešní Komenského náměstí). Taktéž na to, že se hlavní budově gymnázia říkalo ve studentském žargonu „bouda“. Třída, do níž paní Olga chodila, zůstala nakonec jedinou ryze dívčí na celém ústavu. Zbylé byly koedukovány.⁴³⁶

Početní navýšení ústavu po jeho sloučení sebou samozřejmě neslo také větší nároky na jeho umístění a prostornost nové budovy. Ta, ve Štefánikově ulici, se měla brzy ukázat jako hrubě nedostačující pro téměř 500 žáků ústavu, kteří zde navíc sídlili nejen s Drtinovou měšťanskou školou, ale také se školou obecnou. Ta však v roce 1928 byla přesunuta na jiné místo a gymnázium si mohlo alespoň částečně vydechnout. Získalo navíc první a druhé poschodí a došlo k částečné rekonstrukci částí budovy, například jednoduchých oken na chodbách, která byla vyměněna za dvojítá.⁴³⁷ Stále však nebyla situace optimální a s každým nově započatým školním rokem ředitele Roubala tížila víc.

Vrásky na čele mu v roce 1928 ovšem přidělali také žáci z řad jeho ústavu. Oldřich Novák, coby žák IV. B. (kvarty), a František Bénesi⁴³⁸, jakožto student pátého ročníku (kvinty). Oba napsali a publikovali lechtivou báseň „Julinčiny smyslné chvíle“ o své spolužačce Julii Těšíkové. Fantazie obou neznala hranic a písemné zobrazení jejich „díla“

⁴³³ Ichová, Z. – Snášelová, L. – Dosoudil, F. a kol.: c. d., s. 27.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 27.

⁴³⁵ Tamtéž, s. 27.

⁴³⁶ Almanach k 90. výročí založení gymnázia Pardubice 1910-2000. Sdružení přátel gymnázia Pardubice, Pardubice 2000, s. 82.

⁴³⁷ Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia. s. 87.

⁴³⁸ Začínal jako student gymnázia ve Vídni. Během svých studií v Pardubicích jednou opakoval třídu.

čítalo 14 slok. To pak následně o přestávce recitovali před třídou. Když se o události dozvěděl trochu konzervativní ředitel Roubal, který i biograf a operetu považoval za bezcennou frašku⁴³⁹, zuřil. Byla svolána schůze a vytvořen protokol s předmětovým názvem „Vyšetřování o původu a rozšiřování oplzlého skládání: Julinčiny smyslné chvíle“⁴⁴⁰. Oba žáci byli vyslechnuti a nijak nezapírali. I přes to, že se po jejich výslechu nakonec ukázalo, že text neskládali, pouze ho opsali od kamaráda z obchodní školy Rudolfa Köhlera⁴⁴¹ a díky vhodnému pojmenování použili na svou spolužačku Julii Těšíkovou, byli za souhlasného hlasování všech členů profesorského sboru z ústavu vyloučeni⁴⁴². Oba žáci tak nakonec doplatili na svou mladickou nerozvážnost. I když je na místě podotknout, že nikoliv poprvé, protože Oldřich Novák obdržel již před touto událostí dvě důtky⁴⁴³. Oba navíc propadali z několika předmětů, dohromady zameškali téměř 400 hodin a stížnosti z úst některých profesorů se na ně jen hrnuly. Například profesor Richter Nováka líčí jako „hocha nepořádného, nedbalého a nakloněného k podvádění“. Ředitel Roubal byl zemskou školní radou, která schválila rozhodnutí profesorského sboru o vyloučení žáků, pokárán a upozorněn na to, aby se mravní výchově žactva věnovala napříště větší pozornost.⁴⁴⁴

Vnitřní delikty na ústavu Jan Roubal vyřešil a rázným řešením problému dal příklad případným budoucím vítězníkům, ale s vnějšími problémy ústavu, jejichž vyřešení ovlivňovala celá řada dalších činitelů, si stále poradit nedokázal. I přes částečné úpravy, jako byla zmiňovaná výměna oken, byly poměry pro rozrůstající se gymnázium ve Štefánikově ulici stále špatné. V některých třídách se muselo svítit celý den, čímž někteří žáci začali trpět očními vadami. Nábytek v řadě učeben byl starý a zchátralý, proto dochází k tomu, že se odváží i ten z bývalé Karantény. Problémy s místem, které umocňovalo spolupůsobení Drtinovy měšťanské školy v budově, se řešily kolikrát takovými radikálnostmi jako přepažení místnosti další příčkou a z jedné, neprostorné místnosti se tak vytvořily dvě.⁴⁴⁵ Takovéto problémy však nejsou jen otázkou gymnázia. Jedinou školou s celkově dobrým vybavením a moderní budovou zůstává ve městě stále reálka.⁴⁴⁶ Nutno však ještě dodat, že situace nebyla

⁴³⁹ *Desátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1928-1929. c. d., s. 11.*

⁴⁴⁰ *SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 454, Korespondence 1928, kart. VII., 168/1928.*

⁴⁴¹ Který byl dle profesora Aloise Mazánka (latina, řečtina) také pěkné kvítko a byl tím, kdo Nováka svedl. Viz. *Tamtéž.*

⁴⁴² Podle lit. b, d, e paragrafu 32 školského řádu. Viz. *Tamtéž.*

⁴⁴³ Mladý Oldřich Novák si totiž sám podepisoval omluvenky a podle profesorů byl „značně nezbedný“.

⁴⁴⁴ *SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 454, Korespondence 1928, kart. VII., 168/1928.*

⁴⁴⁵ *Devátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1927-1928. c. d., s. 9.*

⁴⁴⁶ *Samostatné směry, 7. 1. 1938, roč. XXI., č. 2, nestr.*

pouze černobílá. K jistým pokrokům docházelo, o čemž svědčí modernější vybavení kabinetů a sborovny, které obdržely nový nábytek v roce 1926.⁴⁴⁷ Byla to však řešení dílčí a nesystematická. Situace s nedostatkem učeben, ba vůbec celých budov pro jednotlivé školy a jejich sociální a materiální vybavení, totiž k nelibosti Jana Roubala zůstávala konstantní.

Dalších několik let se tedy ředitel Roubal snažil tuto tíživou situaci změnit a bojovat za to, aby v budově sídlil pouze jeho ústav. Na začátku července 1932 reagoval na stále konstantní a neřešenou situaci svého ústavu další svojí písemnou urgencí u městského úřadu, kde výrazně na městský úřad apeluje, aby splnil výnosy ministerstva školství a národní osvěty, které nařizovaly městskému úřadu vyklidit všechny místnosti budovy č. 448 ve Štefánikově ulici, ve kterých doteď sídlila měšťanská Drtinova škola. Poukazuje na to, že je tomu už přes dvě desítky let, co byla ústavu slíbena vlastní budova a další dva roky od doby, kdy zástupci obce na jednání rozhodly o uvolnění budovy pouze pro gymnázium. Poukazuje na to, že města jako Jičín nebo Hradec Králové mají pro všechny střední školy své vlastní budovy. O to ostudnější prý situace je, když pardubické reálné gymnázium stále rozšiřuje řady svých studentů a k roku 1933 je jich zapsaných na ústavě již 635. Dále se snaží poukázat na neřešené hygienické podmínky gymnázia, kdy na 310 dívek ústavu připadají 3 toalety a na 325 chlapců 2 záchody o deseti sedadlech.

Jeho apelu ovšem vyslyšeno nebylo. Za deset dní dostává zprávu, ve které městský úřad rezignovaně píše, že tak prostě v současné době nelze učinit, protože nemají jediné místo, kde by mohli žákům z obecní školy poskytnout azyl. Důvod k tomu byl prostý, nedostatek financí, který ještě umocňoval vrchol světové hospodářské krize u nás. Obec by v dané době nebyla schopna hradit případné půjčky z vlastního rozpočtu. Tím de facto celý problém odkázala na vyšší místa státní správy, konkrétně na ministerstvo školství a národní osvěty, které nechalo bez povšimnutí žádosti města o subvence. Světová hospodářská krize se viditelně projevila i v Pardubicích.⁴⁴⁸ Jistou roli sehrálo taktéž to, že bylo v zastupitelstvu města mnoho zástupců rozdílných stran, což nedávalo dobré vyhlídky na dohody, ke stavbě různých budov nevyjímaje.⁴⁴⁹

⁴⁴⁷ SOkA Pardubice, fond AM Pardubice, sign. 2013, inv. č. M XIIc, kart. 142.

⁴⁴⁸ SOkA Pardubice, fond AM Pardubice, sign. 2013, inv. č. M XIIc, kart. 142.

⁴⁴⁹ Mašovská, E.: *Proměny města Pardubice v meziválečném období (Městská zastupitelstva a jejich politika)*. FFUP, Olomouc 2005, s. 44 (diplomová práce).

Špatné prostorové podmínky vedly v průběhu několika let až k takovým absurdnostem, že ač žáci, hlásící se na ústav řádně, úspěšně vykonaly přijímací zkoušky, nemohli být přijati z důvodu nedostatku místa, jako v roce 1934.⁴⁵⁰

Reforma středních škol z počátku 30. let, ve zkratce nastíněná v exkursu k československému střednímu školství za první republiky, se projevila i na gymnáziu, kterému bylo nabídnuto, že si žáci ve svých dvou nejvyšších ročnících mohou volit některé předměty sami. Od školního roku 1930-1931. Konkrétně v německé a francouzské konverzaci a laboratorním cvičením. K tomu však byly potřeba učebny, které nedostávali. A k uvolnění těch obsazených Drtinovou měšťankou školou stále nemohlo dojít.

Pomalu se z této situace začíná stávat evergreen. Se vznikem rodičovského sdružení na počátku 30. let, začaly snahy o zlepšení stavu ústavu a upozorňování na nedostatek míst vycházet i od samotných rodičů⁴⁵¹. Snažení ředitele Jana Roubala a posléze i rodičovského sdružení přineslo své ovoce až roku 1933-1934, kdy se přeci jen podařilo najít pro Drtinovu školu místo. Azyl našla v tehdejší průmyslovém muzeu u hotelu Grand.⁴⁵²

Hospodaření ústavu v roce 1934 bylo v normě, žádný schodek, zůstatek málo přes 9500 Kč. Při příjmu 24 000 Kč⁴⁵³ a výdajích 14 500 Kč, přičemž se nejvíce finančních prostředků vkládalo do fondu na učební pomůcky něco přes 12000 Kč. Dále 4000 Kč na herní fond, 2000 na režijní zálohy a zbylé nepatrné částky na drobná vydání všeho druhu.⁴⁵⁴

Po definitivním se osamostatnění v budově ve Štefánikově ulici v roce 1933-1934 proběhla na ústavu po dlouhých dvaadvaceti letech všeobecná inspekce. Provedl ji školní inspektor Ladislav Seitel ve dnech 28. listopadu 1933 a poté ještě na jaře 1934 po několik dní

⁴⁵⁰ NA, fond MŠ, sign. 10 Rg Pce, inv. č. 933, kart. 350.

⁴⁵¹ XIV. výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1932-1933. c. d., s. 13.

V roce 1930 bylo doporučeno, aby byla při školách zakládána rodičovská sdružení. Zřizováno bylo za účelem lepší spolupráce mezi rodiči a školou, například v otázce dopravy žactva, jejich finančního vydržování, finanční pomoci škole atd. Více viz. Neuöfer, R.: *Střední školství: soustavný svod předpisů pro střední školy a učitelské ústavy*. Státní nakladatelství, Praha 1935, s. 279-280.

⁴⁵² SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císař. státního gymnázia v Pardubicích, rok 1933-1934.

⁴⁵³ S přibližně stejným rozpočtem hospodařilo ředitelství gymnázia prakticky po celou první republiku (i když by se v některých letech našli výrazně nižší čísla, například 1922-1924). Pro porovnání činil rozpočet gymnázia na školní rok 1919-1920 zaokrouhleně (dolů) 22 000 Kč. Výdaje se však výrazně lišily, v návaznosti na potřeby ústavu. V roce 1919-1920 byly například pouhé 2000 Kč (taktéž po zaokrouhlení dolů). Viz. SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císař. státního gymnázia v Pardubicích, rok 1918-1919.

⁴⁵⁴ NA, fond ZŠR, sign. II 6b/14, inv. č. 541, kart. 172/173., Zpráva o inspekci všeobecné na st. čsl. reál. Gymnasiu.

v dubnu a květnu⁴⁵⁵. Každá inspekce se konala na jiné předměty. Někdy všeobecná, jindy zaměřená pouze na určitý okruh předmětů nebo tzv. odborná. Poslední větší inspekce proběhla v roce 1931 z realistických předmětů za účasti zemského školního inspektora Ladislava Červenky. Další, zaměřená na kreslení, se uskutečnila jen několik týdnů před touto všeobecnou inspekcí, v dubnu 1934.⁴⁵⁶ Její protokol nám dokládá, že vůbec první a zároveň poslední všeobecná inspekce na ústavu se uskutečnila již v roce 1912. Nebylo to však nic zvláštního. Například v Novém Bydžově poslední všeobecná inspekce proběhla v roce 1905, což jde vidět ze zprávy o inspekci v humanistických a realistických předmětech v roce 1924. V Hradci Králové na tamním městském československém dívčím reálném gymnáziu se konala 1922 a pak až 1939. V Pelhřimově 1903 (k roku 1924).⁴⁵⁷

Všeobecná inspekce je dle mého názoru jedním z nejlepších pramenů pro poznání fungování a stavu ústavu v daném období. Předkládá nám údaje o počtu žáků v jednotlivých třídách, učitelů a jejich odborném zaměření, případně učitelských schopnostech a způsobu výuky, o stavu sbírek, knihoven ústavu, jak učitelské, tak žakovské, jakož i celkový vnější i vnitřní stav budovy. Může taktéž potvrdit oprávněnost neustálých snah ředitelství gymnázia o zvětšení a zmodernizování především vnitřních prostor budovy.

To se z celé zprávy potvrzuje. Ukazuje na řádné a svědomité vedení ústavu po všech stránkách, kdy knihovny jsou řádně inventarizovány, ale nacházejí se v tmavých a studených místnostech, žakovská zase v úzkém pokoji o jednom okně.

Na ústavu se v roce konání inspekce nacházelo 23 definitivních profesorů, 3 prozatímní profesori, 4 výpomocní, 1 vedlejší učitel konající aprobaci a 6 profesorů tzv. ad personam.

U třiceti z nich se nachází cenné informace k tomu, jak přibližně vedli hodinu, jaký systém výuky zvolili, případně jakou byli osobností. Více méně všichni profesori ústavu byli inspektorem Seitelem hodnoceni velmi kladně. Jedno z nejlepších hodnocení získal profesor

⁴⁵⁵ Konkrétně 16.-18. dubna, 26.-28. dubna, 2.-4. A 25. května 1934.

⁴⁵⁶ O další inspekci nám podává první dochovaný ročník kroniky ústavu, kde se píše, že v polovině dubna 1918 navštívil ústav zemský školní inspektor společně s biskupským komisařem, aby zhlédli výuku v některých třídách. Taktéž tomu bylo v roce 1921-1922 a 1922-1923, 1928-1929, 1929-1930 inspekce tělocviku a náboženství, 1931-1932 inspekce ve dvou chlapeckých třídách v hodinách náboženství, to samé se opakovalo za účasti stejného inspektora Th. Dr. Františka Reyla následující rok. V roce 1934-35 navštívila ústav další dílčí inspekce. Viz. *SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1917-1918, 1921-1922, 1922-1923, 28-29, 29-30, 31-32*

⁴⁵⁷ *NA, fond ZŠR, sign. II 6b/14, inv. č. 541, kart. 172/173., Zpráva o inspekci všeobecné na st. čsl. reál. Gymnasiu.*

zeměpisu a dějepisu Jaroslav Hrabák, kterého Seitel ve svém posudku označil za učitele, jež svůj výklad dokáže podat zajímavým způsobem a „U žáků je hodně oblíben“. Opačně si vedl profesor matematiky a francouzštiny Bohdan Kulík, který v parafrázi inspektorových vět budí svým breptáním u žáků smích. Pravděpodobně to bylo způsobeno jeho nedostatečnou praxí, kterou měl před tím pouze na měšťanské škole a odkud si však podle Seitela nepřinesl vůbec nic. Druhým takovým vítěčníkem byla Ladislava Saidlová, která dle něj „nemá příliš valného zájmu o školu“. U dalších udává zase místa jejich předchozích působišť, protože se s nimi již znal, jako například učitelem matematiky a rýsování Adolfem Škopem, jenž dříve působil na gymnáziu v Chotěboři. Nebo učitel dějepisu, zeměpisu a tělesné kultury Josef Tichý, u kterého si Seitel poznamenal uštěpačnou poznámku, že nemá rád administrativu, ale přesto se chce stát ředitelem. Jinak je jeho posudek hodnocen vcelku kladně. Celkově hodnotí sbor ústavu neutrální větou, že je zdejší sbor „svým složením potřebám ústavu plně vyhovující“⁴⁵⁸. Zvláště vyzdvihá profesory Ladislava Hesouna (latina, řečtina), Ladislava Seiferta (čeština, němčina), Adolfa Škopa (matematika, rýsování), Václava Vosyku (přírodopis, fyzika, matematika, těsnopis) a Josefa Šrámka (těsnopis). Nespokojenost vyjádřil pouze se zmíněnou paní Škopovou.

O zázemí pro učitele, které jsem nastínil výše, se zpráva negativně nezmiňuje, neboť ho považuje za dostačující. Právě to, že profesorský sbor již delší dobu užíval poměrně vhodných prostor, zatímco žáci seděli na shnilých lavicích, se ve zdejších novinách poměrně často kritizovalo, a to ještě koncem 30. let. Například týdeník Východočeský kraj poukazoval na velké služební byty ředitelů přímo v útrokách školy, což shledával nepatřičným a zbytečným. Radikálně navrhoval, aby byly byty přeměněny v modernější učebny, že na to svojí velikostí budou plně postačovat.⁴⁵⁹

Právě ona část pro studenty byla tím, nad čím se inspektor ve zprávě pozastavil. Žádná zahrada, některé místnosti studené a tmavé. Nábytek se sice obměňuje, takže je zčásti novější, ale zčásti starý a již vůbec nevyhovuje. Naopak tělocvičnu shledává vyhovující, prostornou a dobře vybavenou. Ale učebny pro fyziku, chemii⁴⁶⁰ a přírodopis už se mu tolik nezamlouvají. Taktéž poukazuje na nedostatek záchodů, „pro tak velký ústav je jich málo“⁴⁶¹.

⁴⁵⁸ NA, fond ZŠR, sign. II 6b/14, inv. č. 541, kart. 172/173., Zpráva o inspekci všeobecné na st. čsl. reál. Gymnasiu.

⁴⁵⁹ Východočeský kraj, 25. 4. 1939, roč. XXL., č. 32, s.5.

⁴⁶⁰ Jejich prostory označil inspektor Seitel za velice chudé, nevyhovující a potřebující doplnění. Přesto byla chemie na ústavu poměrně oblíbená a vyučovala se také jako nepovinný (mimořádný) předmět, ve formě tzv. praktických chemických cvičení, společně s praktickým fyzikálním cvičením a těsnopisem, který byl u žáků

Avšak podobné poměry nebyly výjimkou ani v jiných městech. Například v Hradci Králové na tamním dívčím gymnáziu se zase potýkali se špatnou tělocvičnou a některými nevyhovujícími místnostmi, kde skladovaly knižní sbírky. Inspektor František Křenek to poznamenal ve svých poznámkách, že jinak zdárný vývoj ústavu brzdí jeho vadné, a po bezpečnostní a hygienické stránce špatné umístění ústavu. Apeluje na to, aby byl ústav v příštím roce vhodněji umístěn.⁴⁶²

To samé na Československém městském ústavu v Kolíně pro vzdělávání učitelek domácích nauk ve školním roce 1935-1936.⁴⁶³

Celkově ale proběhla všeobecná inspekce na gymnáziu bez větších problémů. „Po stránce administrativní je ústav v naprostém pořádku“⁴⁶⁴.

V době návštěvy komisaře Seitela na ústavu již neúřadoval ředitel Jan Roubal, který krátce před tím gymnáziem opustil. Odešel na trvalý odpočinek. Tomuto rodákovi z Ruprechtic v Čechách, následnému žákovi gymnázia v Jičíně a univerzit v Praze, Lipsku a Berlíně, kde absolvoval aprobaci z českého a německého jazyka, bylo v době odchodu 61 let. Na postu dívčího a následně spojeného reálného gymnázia v Pardubicích vydržel 24 let.

Po Janu Roubalovi zůstal post do konce školního roku volný a správu ústavu tak prozatímně, od 1. října 1933, vedl profesor Ferdinand Sládek. Se začátkem školního roku 1934-1935 se Roubalovým oficiálním nástupcem stává, podle dekretu prezidenta republiky, Václav Opatrný, jakožto bývalý ředitel časlavského reálného gymnázia.⁴⁶⁵ Václav Opatrný je spjat s pardubickým reálným gymnáziem následujících 5 let. Ústav opouští v roce 1939. Jeho nástupce, Dr. Antonína Blahouta, nečeká lehký úkol, ale jak se později ukáže, vypořádá se s ním na výbornou.

Nástup Václava Opatrného do funkce ředitele ústavu provázely potíže a rozhodně se nenalézal v lehké situaci, ostatně jako dozvuky hospodářské krize byly stále cítit. Ústav

ústavu nejvíce populární. Vyučovalo se po celou dobu první republiky. Mezi další nepovinné předměty mohla patřit například francouzština. Viz. NA, fond ZŠR, sign. II 6b/14, inv. č. 541, kart. 172/173., Zpráva o inspekci všeobecné na st. čsl. reál. Gymnasii.

⁴⁶¹ Tamtéž.

⁴⁶² NA, fond ZŠR, sign. III 9b/14, inv. č. 551, kart. 193., Zpráva o inspekci všeobecné na měts. čsl. dívčím reál. gymnasiu v Hradci Králové.

⁴⁶³ NA, fond ZŠR, sign. III 9b/14, inv. č. 551, kart. 193.

⁴⁶⁴ NA, fond ZŠR, sign. II 6b/14, inv. č. 541, kart. 172/173., Zpráva o inspekci všeobecné na st. čsl. reál. Gymnasii.

⁴⁶⁵ XVI. výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1934-1935. c. d., s. 4.

převzal po vnitřní stránce sice rozkvétající a stále se rozrůstající, avšak s finančními problémy násobenými spory s obcí o vykonání jejich závazků vůči gymnáziu. Slíbené vybavení nedostal, osobně si musel nechat vymalovat svůj vlastní byt. Navíc se ve škole přestávalo topit již v dopoledních hodinách a ve dnech volna se netopilo vůbec. Což muselo v chladnějších dnech přinášet řediteli, jehož služební byt se ve škole nacházel, také nemalé potíže.⁴⁶⁶ Potíže s tím spojené dokládá dopis anonymně zaslaný řediteli jedním z rodičů ústavu, jehož dcera je z chladu ve škole často nemocná a zbytečně tak zameškává školu. Začátek dopisu výstižně zní „v dětech je národ věčný a proto šetřete raději děti než uhlí“⁴⁶⁷. Ředitel Opatrný hned apeloval na městskou radu, aby do zimy situaci vyřešila.⁴⁶⁸

I v letech hospodářské krize přelomu 20. a 30. let se na gymnáziu nezapomínalo na ty, kteří potřebují pomoc. Nebylo výjimkou, že žáci pořádali finanční a materiální sbírky na pomoc chudým studentům z oblastí nejvíce zasažených krizí. Sbírala se obuv, různé nepotřebné oděvy, knihy, prostě vše, co by mohlo lidem alespoň nějakým způsobem pomoci v jejich nelehké situaci.⁴⁶⁹ Tyto akce byly běžné i po válce na pomoc Slovensku.⁴⁷⁰

Na počátku 30. let mělo vzniknout dle pokynů z ministerstva školství při ústavu rodičovské sdružení. Podobné sdružení však již nějakou dobu při gymnáziu fungovalo. Byl to Spolek pro podporování nemajetných studujících, založený prvním ředitelem Durychem. Zúčastnění se tedy dohodli, že zatím rodičovské sdružení založeno nebude. V roce 1932-1933 spolek změnil název na Spolek přátel reálného gymnázia a o několik let později již funguje, coby rodičovské sdružení.⁴⁷¹

Co se týče aktivit studentů v rámci školy i mimo ni, byly za první republiky srovnatelné s těmi dnešními, samozřejmě v intencích doby. Školy navštěvovaly hromadně divadelní představení, biografy, pořádaly exkurze na nejrůznější místa, oplývající přírodními krásami, týkající se českých dějin, ale i do různých průmyslových podniků nebo dokonce kasáren. Tyto exkurze se bohužel stávaly, s koncem 30. let a zhoršující se mezinárodní situací, stále častější, jak ještě níže krátce nastíním. Slavila se řada svátků formou

⁴⁶⁶ Kotyk, A.: *Stoletá historie pardubického gymnázia*. s. 89.

⁴⁶⁷ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 457, *Kronika cí. Korespondence 1937*, kart. VII., 669/1937.

⁴⁶⁸ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 457, *Kronika cí. Korespondence 1937*, kart. VII., 671/1937, *Vytápění třídy měšťanské školy v budově státního gymnázia v Pardubicích*.

⁴⁶⁹ *Tamtéž*, 88.

⁴⁷⁰ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 465, *Korespondence 1945*, kart. XII., 382/1945.

⁴⁷¹ Kotyk, A.: *Stoletá historie pardubického gymnázia*. s. 89.

nejrůznějších besídek a akademií. Velice se dbalo také na oslavy narozenin prezidenta Masaryka, jak jsem zmínil výše, v souvislosti s ředitelem Durychem.

Paradoxní ovšem je, že v prvním roce úřadování ředitele Opatrného mělo gymnázium slavit 25 let své existence. U této příležitosti, jak bylo a stále je zvykem, mělo dojít ke sjezdu bývalých absolventů ústavu. Začaly ovšem chodit anonymní dopisy, ve kterých stálo, že nikdo po akademii netouží. Nakonec se opravdu žádné setkání nekonalo a dodnes se neví, jaké byly skutečné příčiny této kuriózní a zároveň trochu smutné události. Samozřejmě to vedlo k dohadům, jaké asi na ústavu panovaly podmínky mezi žáky. Vysvětlení se nabízí hned několik, jak dosvědčuje článek v novinách, jejichž výstřižek se dodnes dochoval v kronice gymnázia. Jeden ze studentů tvrdí, že za tím mohlo být to, že je nekontaktoval i někdo z přímých kamarádů, jak to bývá ve zvyku, ale obdrželi pouze „suché“ pozvání, které „sotva vzbudí touhu zúčastnit se sjezdu“⁴⁷². Další ze studentů zase vzpomíná na ústav jen v dobrém. Říká, že i když byli přísní, „naučili nás a o maturitě jsme jim to vděčně uznali. A pro naše mimoškolní zájmy-nebyl to sport-měli naprosté pochopení“. Pravděpodobně zatím mohlo stát ono čistě úřední neosobní pozvání⁴⁷³, než antipatie většiny žáků v ústavu. Jak na závěr dodává anonymní absolvent, „málo, jen málo bylo by těch, kteří by nezatoužili sejít se se svou klasou. Vždyť v ní je vlastně zachováno mládí, které dnes se už vzdaluje“⁴⁷⁴.

Mezi další aktivity, které studenti v hojném počtu provozovali, patřil sport. Vždyť jen ve školním roce 1935-1936 cvičilo v Sokole na 180 žáků gymnázia. Dalších 10 v Orlu, v DTJ 10 a dalších 63 žáků v jiných sportovních spolcích.⁴⁷⁵

V Pardubicích, jakožto ve městě sportu, to nebylo nic zvláštního. Některá jejich sportovní snažení, stejně jako hojně pořádané kulturní akce, dokreslují stránky kroniky ústavu, případně stránky výročních zpráv, kde se píše o jejich četných sportovních úspěších.

Již se začátky gymnázia jsou spojeny snahy studentů o sportovní život a klání, přinejmenším na místní úrovni. Nejčastěji pak se svými největšími rivaly z reálné školy. Existují zprávy, že již před první světovou válkou založili zdejší studenti vlastní hokejový

⁴⁷² *SOKA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1934-1935.*

⁴⁷³ To bylo způsobeno pravděpodobně tím, že nový ředitel neměl dostatek času, aby se sám úkolu ujmul a nikdo jiný z profesorského sboru ho nezastoupil. Na vině je tedy spíše špatná organizace a komunikace mezi samotným profesorským sborem. Viz. *SOKA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1935-1936.*

⁴⁷⁴ *SOKA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1934-1935.*

⁴⁷⁵ *XVII. výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1935-1936. c. d., s. 9.*

tým. K jeho škodě však musím dodat, že neměl příliš dlouhého trvání.⁴⁷⁶ Přeci jen byl ještě hokej ve svých počátcích, nejen v Pardubicích, ale v celé republice.⁴⁷⁷

Během první republiky se sportovní aktivity žáků, ale i celých škol dále rozvíjejí. V ledním hokeji vzniká národní hokejová liga, v rámci tzv. sportovních klubů, majících tradici ještě z dob Rakouska-Uherska se rozvíjí zejména atletika a fotbal. K soutěžení dochází i v rámci jednotlivých škol na úrovni měst, okresů, krajů nebo na celorepublikové úrovni. Výčet sportovních úspěchů žáků gymnázia jen za několik let by byl dlouhý a sám o sobě velice zajímavý. Omezím se však jen na pár krátkých zmínek.

Ve školním roce 1928-1929 se družstvo, složené z žáků gymnázia, účastnilo závodů ve štafetovém běhu a z 31 družstev skončilo třetí.⁴⁷⁸ Na stupni nejvyšším stanulo gymnaziální družstvo při středoškolských závodech v košíkové během sokolského dne 15. května 1938.⁴⁷⁹ Další úspěchy zaznamenávali sportovně nadaní jedinci ústavu na pravidelně konaných lehkootletických závodech, kde především pravidelně exceloval skokan do výšky, případně skokan o tyči Helcelet, jenž se opakovaně umísťoval na stupních vítězů. V hodů oštěpem a koulí exceloval další z mladíků pardubického gymnázia, žák Víšo.⁴⁸⁰ V zimě se pravidelně utkávali žáci gymnázia s místní reálkou v hokejových bitvách na kluzišti LTC.⁴⁸¹ Po celý rok se mezi oběma školami konaly také bitvy v basketbalu.⁴⁸² Ke smůle žáků reálky se často stávalo, že vítězili jejich rivalové. Ve školním roce 1934-35 obsadili žáci gymnázia v mistrovství východočeského kraje v ledním hokeji první místo, když porazili reálku Jaroměř po tuhém boji 2:1 a zopakovali si triumf z předchozího roku. Nezaostávali ani v celorepublikových kláních, ve kterých se probojovali do pražského finále IV. středoškolských her v lehké atletice.⁴⁸³ V roce 1931, kdy došlo v Pardubicích k významné události, celostátní výstavě sportu a tělesné výchovy, se zase žáci gymnázia, společně s dalšími pardubickými školami, účastnili jejího slavnostního zahájení na nově vystavěném multifunkčním stadionu.⁴⁸⁴

⁴⁷⁶ Černický, M.: *Encyklopedie pardubického hokeje: aby se na ně nezapomnělo (1. vydání)*. Nakl. Helios, Pardubice 2007, s. 14.

⁴⁷⁷ Více viz. Gut, K. – Prchal, J.: *Český hokej (2. vydání)*. Nakl. Olympia, Praha 2004, 160 s.

⁴⁷⁸ *Desátá výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1928-1929. c. d., s. 9.*

⁴⁷⁹ *SOkA Pardubice, Pamětní kniha města Pardubice, inv. č. 1, rok 1938, s. 245.*

⁴⁸⁰ *XIV. výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1932-1933. c. d., s. 19.*

⁴⁸¹ *Tamtéž.*

⁴⁸² *XV. výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1933-1934. c. d., s. 9-10.*

⁴⁸³ *XIX. výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1937-1938. c. d., s. 10.*

⁴⁸⁴ *Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia. s. 89.*

Bez zajímavosti není ani to, že ač od počátku vzniku republiky se škola vyčlenila z vlivu církve, ještě ve 30. letech pořádal budoucí ředitel gymnázia dr. Antonín Blahout, společně s profesory Jaroslavem Hrabákem a Miroslavem Pantůčkem, zdarma kursy laické morálky pro žactvo bez vyznání, které v průběhu trvání samostatné republiky neustále přibývalo⁴⁸⁵. V kursech se vyučovalo etice, dějinám náboženství a základním náboženským pojmům a aktualitám. Kursy trvaly půl roku a byly pořádány v nové budově reálky. Z celkového počtu 160 dětí bez vyznání na obou ústavěch se ho účastnila přesně polovina.⁴⁸⁶ Tato událost následně inspirovala spolek Pokrokové souručenství, který začal pořádat kursy pro žáky obecných a měšťanských škol.⁴⁸⁷

Složitá mezinárodní situace konce 30. let a růst moci nacistického Německa se projevovala na školách zesíleným národním cítěním, posilováním národního sebevědomí a postupem času i brannou výchovou. Výjimkou nebylo ani pardubické gymnázium. Po žácích byla vyžadována znalost Morseovy abecedy. Vyšší ročníky dokonce pořádaly pochodová cvičení. Za tímto účelem byly studentům opatřeny buzoly a imitace granátů. Učitelé se účastnili informačních kursů branné výchovy, pořádaných v součinnosti ministerstva školství a národní osvěty s ministerstvem obrany, jak dokládá věstník zemské školní rady v Praze ze školního roku 1936-1937.⁴⁸⁸ Kursů o kapacitě 80 lidí se učitelé všech typů středních škol mohli účastnit v Praze, Brně nebo Bánské Bystřici.

V Pardubicích byly pořádány propagační přednášky pro školy z Pardubic a jejich okolí, kde se žáci měli seznamovat s životem vojáků v kasárnách, doplněným ukázkami vojenského výcviku železničního, jezdeckého a protiletadlového dělostřeleckého pluku v Pardubicích.⁴⁸⁹ Taktéž se množily akademie, jejichž výtěžky měly sloužit na obranu státu. V roce 1937 se účastnili smutečního průvodu k pomníku zesnulého Tomáš G. Masaryka na náměstí Československých legií. Gymnázium, jakožto nejelitnější škola ve městě, při těchto snahách nemohlo chybět. Ve stále se zhoršující mezinárodní situaci se někteří z žáků oktávy pardubického gymnázia rozhodli dobrovolně narukovat do armády. Mobilizováni byli i někteří profesori.⁴⁹⁰ Druhá světová válka se nezadržitelně blížila.

⁴⁸⁵ Přesto stále byla velká převaha římskokatolického vyznání.

⁴⁸⁶ *SOka Pardubice, Pamětní kniha města Pardubice, inv. č. 1, rok 1935, s. 86.*

⁴⁸⁷ *SOka Pardubice, Pamětní kniha města Pardubice, inv. č. 1, rok 1936, s. 125.*

⁴⁸⁸ *SOka Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 457, Kronika čís. Korespondence 1937, kart. VII., 210/1937.*

⁴⁸⁹ *XIX. výroční zpráva státního reálného gymnázia v Pardubicích. Za školní rok 1937-1938. c. d., s. 11.*

⁴⁹⁰ *SOka Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 458, Kronika čís. Korespondence 1938, kart. VII., 610/1938.*

5.3 Pardubické gymnázium v letech 1938 - 1945

5.3.1 Školství za druhé republiky a v Protektorátu Čechy a Morava (1938-1945)

Jak výstižně píše Jan Kuklík na úvod svého pojednání o školství za autoritativní demokracie, „žádná jiná sféra vnitropolitického života nebyla pomnichovskou vnitropolitickou krizí tak hluboce zasažena a ve svých reakcích tak nesmiřitelně diferencována jako sféra kulturní, duchovní a v neposlední řadě i školská“⁴⁹¹.

Mnichovská dohoda a odtržení pohraničí našeho státu znamenala velký přísun uprchlíků z pohraničí směrem do vnitrozemí, jelikož Němci na obsazených územích české školy rušili, a pokud tak radikálně neučinili, alespoň různě diskriminovali. V pohraničí by přesný předobraz toho, co se mělo za pár měsíců roznést i do zbytků republiky. V každé budově zmizely obrazy prezidenta a nahradily je nové, s Adolfem Hitlerem. Děti je následně museli vždy řádně zdravít zdviženou pravicí a hlasitým „Heil Hitler“.⁴⁹²

V již tak složité době a poměrech bylo potřeba najít pro desetitisíce uprchnuvších lidí ubytování a pro ty školou povinné i nové školní ústavy všech stupňů.⁴⁹³ Celkem se tato situace dotkla 3300 studentů, čímž jen na středních školách ve zbytku okleštěné republiky vzrostl počet studentů o 15%.⁴⁹⁴ Počet žáků v jedné třídě se na řadě škol pohyboval kolem 40 osob. Výjimkou nebylo ani pardubické gymnázium, na kterém byly ve školním roce 1938-1939 tři třídy. První A. o 57 chlapcích, první B., která byla smíšená a čítala 23 chlapců a 24 dívek. První C. navštěvovalo 53 dívek.⁴⁹⁵ Tento trend je však typický pouze pro tento rok. Od okupace se počty studentů radikálně snižují, pokud nejsou zrušeny přímo celé školy, a jsou určována přesná (maximální) čísla, která se nesmí překročit. Na pardubickém gymnáziu se jejich počet pohybuje na 40.⁴⁹⁶

Ti, co zůstali v pohraničí, se museli smířit s novými školami tzv. Sprachschule, ve kterých se vyučovalo pouze německy. Malé zlepšení podmínek v pohraničních oblastech

⁴⁹¹ Kuklík, J.: *Lámání ducha. Školství v „autoritativní demokracii“*. In: *Dějiny a současnost*, r. XXXI, č. 3, 2009, s. 30.

⁴⁹² Morkes, F.: *České školy v okupačních letech 1939-1945*. In: *Učitelství listy*, r. 102, 1999, č. 19, s. 15.

⁴⁹³ *Tamtéž*, s. 15.

⁴⁹⁴ Kuklík, J.: *Lámání ducha. Školství v „autoritativní demokracii“*. In: *Dějiny a současnost*, r. XXXI, č. 3, 2009, s. 31.

⁴⁹⁵ SOkA Pardubice, fond *Gymnasium PARDUBICE 1910-1960*, inv. č. 41, *Hlavní katalog třídy 1938-1939*.

⁴⁹⁶ SOkA Pardubice, fond *Gymnasium PARDUBICE 1910-1960*, inv. č. 42-49, *Hlavní katalog třídy 1942-1945*.

nastalo s počátkem roku 1939, kdy mohli Češi navštěvovat české pětitřídní školy, kde se prolínala čeština s němčinou. V roce 1942 se však již v pohraničí nenacházela jediná česká měšťanská škola.⁴⁹⁷ Odliv českých studentských a učitelských sil však zaznamenalo i Slovensko s vládnoucím klerofašistickým režimem Josefa Tisa, který byl vůči nim značně nepřátelský, protože odmítal pouhé hromadění informací (s čímž si právě české školství spojoval) bez toho aniž by pro něj v řadě případů byly prospěšné. Školský systém na jaře 1939 nově vzniklého Slovenského státu se naopak orientoval na silný nacionalismus a náboženské cítění.⁴⁹⁸ Žactvo ze středních škol přicházející do města z odtrženého pohraničí bylo osvobozeno od příspěvků na učební pomůcky, které jinak muselo platit. Studenti z pohraničních oblastí taktéž nikde neplatili žádné školné.⁴⁹⁹

Pouhý jeden den po 15. březnu 1939, kdy byl okleštěný zbytek naší země obsazen německým Wehrmachtem, bylo vydáno nařízení, aby z celého státního sektoru, veřejné služby, byli propuštěni všichni občané židovského původu a po nich uprázdněná místa zabírali učitelé a ředitelé německého původu⁵⁰⁰. Podstatně byl omezen vstup do škol také židovským dětem. Následující rok, 1. září 1941, byla tato skutečnost již definitivní a židům, označeným již žlutou Davidovou hvězdou byl s definitivní platností zakázán vstup do škol.

V českém prostředí si okupační moc jako první vybrala daň na vysokých školách, které byly 17. listopadu 1939 uzavřeny jako důsledek účasti mnoha vysokoškolských studentů na pohřbu jednoho z nich, Jana Opletala, který byl zabit při masových demonstracích v den výročí vzniku republiky. Oficiálně mělo jít o tříletou lhůtu. Ve skutečnosti trvala až do konce války.⁵⁰¹

Okupační správa začala směřovat „*k postupné likvidaci českého školství a inteligence*“⁵⁰² a zároveň germanizaci na našeho prostoru. V roce 1941 bylo nařízeno odstranit ze škol vše, co by připomínalo samostatné Československo. Školy začaly být zneužívány pro válečné hospodářství a k četným dalším službám. To vedlo k tomu, že klesl počet středních škol asi o 1/4. Pokles počtu jejich žáků byl ovšem ještě strmější, propadl se až

⁴⁹⁷ Morkes, F.: *České školy v okupačních letech 1939-1945*. In: *Učitelské listy*, r. 102, 1999, č. 19, s. 16.

⁴⁹⁸ *Tamtéž*, s. 15.

⁴⁹⁹ *SOKA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 458, Kronika cis. Korespondence 1938, kart. VII., 729/1938.*

⁵⁰⁰ Nutno ale dodat, že vlna antisemitismus, i když mírnější české školy a vůbec českou společnost zasáhla již za druhé republiky. Viz. *Kuklík, Jan: Lámání ducha. Školství v „autoritativní demokracii“*. In: *Dějiny a současnost*, r. XXXI, č. 3, 2009, s. 30-32.; *Více viz. Kasperová, Dana: Výchova a vzdělání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín. Nakl. Humanitas, Praha 2010, 224.*

⁵⁰¹ Morkes, F.: *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946)*. s. 52.

⁵⁰² *Novotný, M. a kol.: c. d., s. 131.*

o polovinu. Od školního roku 1939-1940 do 1943-1944 klesl počet českých středních škol ze 159 na 118 a žáků do konce z 90 000 na 43 000⁵⁰³. Proti tomu ovšem narůstal počet škol průmyslových a odborných.⁵⁰⁴

Byly zrušeny měšťanské školy a místo nich zavedeny tzv. školy hlavní, které byly připojeny ke čtvrtému ročníku škol obecných. Ovšem byly to školy výběrové. Tudíž se musely skládat přijímací zkoušky. Z matematiky a německého jazyka. Nebyl na ní tudíž přijímán každý, nýbrž pouze přibližně každý třetí, a v dlouhodobější praxi to znamenalo radikální snižování počtu vzdělanějších lidí.⁵⁰⁵ Zde jde vidět, že inteligence již na příště v našem státě hrát roli neměla. V porovnání se školami českými ale rostl počet škol německých. Počet jejich nižších stupňů, škol měšťanských, narostl za dobu okupace dvojnásobně.

Opětovnou diskriminaci, jakou dívky zažívali s přelomem 19. a 20. století, bohužel okusily i nyní. Byly zcela vyloučeny z účasti na klasických gymnáziích a na reálná gymnázia, která se stala základním typem střední školy, mohly být přijímány jen v poměru 1:3.⁵⁰⁶

Výuka probíhala taktéž pouze v duchu cílů Říše. Takže všechny závadné knihy či jiné „závadné“ učební pomůcky byly zakázány, případně z nich vymazány celé pasáže. Místo na učení, museli se žáci soustředit na sběr potřebných surovin pro válečné hospodářství, což jim 23. 11. 1939 přikazovalo dokonce vládní nařízení.⁵⁰⁷ Žáci byli k těmto účelům podněcováni různými premiiemi. To samé se dělo ve výuce němčiny, kdy byli nejúspěšnější studenti odměňováni cenami. Navíc se neustále navyšoval počet jejich hodin (ze 4 na 6). Na školách obecných byla zavedena jako povinný předmět již roku 1939 a o rok později na školách měšťanských.⁵⁰⁸

Postižení byli i samotní učitelé, kteří se musí povinně učit německy a následně složit z německého jazyka zkoušku. Pokud tak nečiní, jsou diskriminováni nebo posláni za trest na nucené práce. Zásahy se dotknou i těch, jejichž věk přesahuje hranici 50 let (u žen je hranice přesně 50 let). V takovém případě jsou propuštěni. Těm mladším se naopak hromadí úvazky

⁵⁰³ K roku 1938-1939 byl dle F. Morkese počet 100 183 a na konci války 1944-1945 pouhých 40 665. Viz. Morkes, F.: *České školy v okupačních letech 1939-1945*. In: *Učitelství listy*, r. 102, 1999, č. 19, s. 17.

⁵⁰⁴ Bosák, F.: *Česká škola v době nacistického útluaku*. Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, *České Budějovice 1969*, s. 41.

⁵⁰⁵ Morkes, F.: *České školy v okupačních letech 1939-1945*. In: *Učitelství listy*, r. 102, 1999, č. 19, s. 17

⁵⁰⁶ Novotný, M. a kol.: *c. d.*, s. 131.

⁵⁰⁷ Morkes, F.: *České školy v okupačních letech 1939-1945*. In: *Učitelství listy*, r. 102, 1999, č. 19, s. 17.

⁵⁰⁸ Somr, M.: *c. d.*, s. 251.

V roce 1942 vzniká speciální organizace na výchovu mládeže vedená Emanuelem Moravcem a nesoucí název Kuratorium pro výchovu mládeže, jehož hlavním cílem byla postupná převýchova české mládeže v duchu nacistické ideologie.⁵⁰⁹

Byla zavedena nová klasifikace a hodnocení maturitních zkoušek. Klasifikace byla nyní šestistupňová⁵¹⁰ a vyznamenání bylo limitováno tím, že ho mohl získat vždy pouze jen jeden žák ze třídy. U maturity rozhodoval o známce pouze předseda, což bylo nedemokratické a diskriminační. Často byl totiž předsedou Němec a žáci byli závislí na jejich libovůli. Typickým příkladem je Gustav Werner, o němž bude ještě řeč níže. Postupem doby se nacistická zlovůle stále utužovala. Koncem roku 1941 byla zastavena výuka dějepisu na školách. Dvojjazyčné nápisy, které bylo od počátku války možno vidět na ulicích, byly v roce 1942 zavedeny i do škol, kde se s účinností od 16. 1. 1942 nařizovalo užívat pouze německo – české tiskopisy.⁵¹¹

S postupujícím nepříznivým vývojem války vůči Německu a blížící se frontě začali být studenti využíváni ve válečném průmyslu, případně u pomocných vojenských či polovojenských složek. Navíc se nedostávalo surovin a tak se opakoval scénář z první světové války, v podobě uhelných prázdnin. Celá řada učitelů a studentů se účastnila odboje nebo květnové povstání. Podle neúplných údajů, které máme k dispozici, z 5000 vězněných učitelů 650 zemřelo a dalších bylo 400 popraveno.⁵¹²

Po válce došlo k velké snaze obnovit předválečnou školskou síť. V takovém rozsahu, jako před válkou se to ovšem nepovedlo. Postupně začala sílit myšlenka jednotné školy, jakožto jistá reminiscence na první republiku, která byla zneužita po únorovém převratu komunistickou stranou.

5.3.2 Pardubické gymnázium za protektorátu

Jak jsem již nastínil výše, nesl se rok 1938 ve zjitřené atmosféře mezinárodních událostí. Pořádaly se sbírky, kulturní podniky, jejichž výtěžky následně putovaly na konto obrany státu. Starší žáci škol, gymnázia nevyjímaje vypomáhali červenému kříži.

⁵⁰⁹ Morkes, F.: *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946)*. s. 54.

⁵¹⁰ Stupnice byla takováto: velmi dobrý, dobrý, uspokojivý, dostatečný, sotva dostatečný-při možnosti nápravy, nedostatečný. Viz. Morkes, František: *České školy v okupačních letech 1939-1945*. In: *Učitelé listy*, r. 102, 1999, č. 19, s. 17.

⁵¹¹ *Tamtéž*, s. 17.

⁵¹² *Tamtéž*, s. 18.

S mobilizací však muselo gymnázium prostory školy vyklidit a přenechat armádě. Za války se to stane ještě několikrát. V důsledku těchto událostí se započala se zkráceným vyučováním. Gymnázium mělo vyhrazeno pouhých 5 zkrácených hodin (40 minut) dopoledne a odpoledne měla tu samou porci hodin reálná škola, jejíž budova byla proměněna v nemocnici.⁵¹³ Brzy však její působení zde ztrácí smysl a vše vrací do zaběhlých kolejí.

Vlivem mnichovské dohody a odtržení pohraničí, ale krátce na to i odtržení Slovenska, došlo k přílivu studentů a profesorů do vnitrozemí, čímž došlo k přelidnění škol a zároveň velké tlačenci na post středoškolského profesora. Na řadě ústavů docházelo k proměnám tamních sborů. Výjimkou nebylo ani pardubické gymnázium. Důvodů pro odchod učitelů bylo spousta, někteří odešli na tzv. zdravotní dovolenou, jiní byli u armády.

Za běhu těchto událostí muselo ředitelství gymnázia těsně před okupací řešit jeden delikátní vnitřní problém, související s vyloučením žáka druhé třídy Jaroslava Urbáška, syna inženýra pracujícího pro semtínskou fabriku. Mladý Urbášek s kamarádem totiž odcizili 3 knihy z ústavního kabinetu, jež následně prodali v knihkupectví. Za peníze si pak koupili cigarety.

Zhrzený otec, který měl na ústavu další dvě dítky, z nichž mu profesorský sbor chtěl nechat jedno propadnout, se ozval a začal si stěžovat. Jenže vyšlo najevo, že to nebyl první takovýto prohřešek malého Jaroslava, který ještě okradl o pár pamlsků jednu z pardubických cukrářek. To však otci nevadí a na celou událost má svůj názor, nejspíše ovlivněný synovou domácí výpovědí, která se ovšem neshodovala s výpovědí ve škole. S ředitelstvím si tedy nejprve vymění pár dopisů, kde vysvětluje, jak se celá událost odehrála. Ta prý byla jen takovým omylem, kdy ho v prvním případě nutil spolužák a ve druhém jen nedopatření, které se mu brzy rozleželo v hlavě, a druhý den z paní cukrářkou zašel a věc vysvětlil. Celou věc však komplikovali rozdílné výpovědi malého Jaroslava na gymnáziu před profesory a doma a také to, že cukrářka do té doby zkrachovala a nebyla k zastižení. Jasným viníkem se tedy pro pana Urbáška stal „spolupachatel“ Zdeněk Klíma.

V následujících dopisech si obě strany vyměňují své názory na věc. Pan Urbášek píše pedagogům, že přeci, jakožto studovaní lidé musí pochopit, že jeho syn přece „není žádným

⁵¹³ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 458, Kronika čís. Korespondence 1938, kart. VII., 610/1938.

ničemou, žádnou skvrnou, aby musel být za každou cenu vyřazen ze studia a tím i ze života“⁵¹⁴.

Nakonec se celá věc zamotává o další spory, které se postupně točí především kolem prospěchu malého Jaroslava, ale i jeho mladšího bratra, žáka primy Rolanda Urbánka, jež také není vzorem ve prospěchu. Pro zajímavost také na ústavu působila jejich starší sestra Julie⁵¹⁵, „vzorná a spolehlivá žačka“⁵¹⁶.

Značně obšrný spis o několika desítkách stran, kdy otec bratrů Urbášků si stěžuje na zaujatost profesorů a jejich snahy zničit chlapcům život, nakonec vyvrcholí otcovou stížností až na ministerstvo školství a národní osvěty. Celá věc nakonec dopadla dobře pro otce i jeho dva syny, kteří na ústavu zůstali. Zemská školní rada totiž rozhodla o jejich setrvání na ústavu a trest nepodmínečného vyloučení, na kterém se shodl profesorský sbor ústavu. Celý případ končí slovy, že „ředitel má jako vždy dříve i dnes jediné přání, aby z obou chlapců Urbáškových byli jednou vzorní občané“.⁵¹⁷

Než stačil celý případ vyšumět, přišla okupace. Zpočátku se objevovaly jisté snahy studentů o menší revoltu formou letáků vyzývajících k manifestacím, „*studenti, my jsme manifestovali na podzim minulého roku! Manifestujme i nyní!*“⁵¹⁸. Nyní si to ještě mohli dovolit. O pár let později za podobnou činnost budou dva popraveni a další posláni do koncentračního tábora.

Objevují avšak i diametrálně odlišné tendence, kdy se někteří lidé začínají podvolovat silnějšímu. „*Jeden ze studentů nařkl profesory, že ho pronásledují pro jeho styky s německou armádou, že mu nadávají a že mu třídní neomluvil hodiny*“⁵¹⁹, když německým vojínům pomáhal coby průvodce po městě.

V roce 1939 taktéž vzniklo v důsledku ministerského nařízení rodičovské sdružení. Jak jsem již nastínil výše, do této doby nebylo potřeba, jelikož při ústavu působil Spolek

⁵¹⁴ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 460, Korespondence 1940, kart. VII., 812/1939.

⁵¹⁵ V tercii.

⁵¹⁶ Tamtéž.

⁵¹⁷ Ten se shodl na žákově vyloučení z ústavu s platností od konce školního roku, aby si tak Jaroslav Urbášek mohl v klidu najít nový ústav a přestoupit. Viz. Tamtéž.

⁵¹⁸ Kotyk, A.: *Stoletá historie pardubického gymnázia*. s. 92.

⁵¹⁹ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1939-1940.

přátel gymnázia.⁵²⁰ zajímavostí je, že gymnázium získalo svůj první rozhlas až právě v tomto roce. Na rozdíl od reálky, která ho již několik let měla.

Brzy začal pociťovat i ústav neblahé změny, které přinesla. Již ve školním roce 1939 - 1940 nebyla vydána výroční zpráva, aby se zbytečně neplýtvalo papírem. V první zimě války došlo k prodloužení pololetních prázdnin. Žáci však doma zahálet nesměli a profesori.

Dosavadní ředitel Opatrný byl k 1. říjnu 1939 přeložen na trvalý odpočinek. Důvod byl ten, že podle tehdejších platných nařízení došlo po překročení věku 55 let k penzionování.⁵²¹ Uprázdňené ředitelské místo prozatím zaujal, podle ustanovení ministerstva školství a národní osvěty, dlouholetý člen profesorského sboru Adolf Škop.⁵²² V následujících letech se zápisy v kronice ústavu ztenčují na několika málo stránek, nejčastěji 2-3. Zobrazují opravdu jen nezákladnější body, jako termíny maturit a abiturienty, kteří je splnili a na seznam členů profesorského sboru. Situace s palivem byla do puntíku stejná jako za první světové války.

Dne 18. října 1939 dochází k rozhodnutí o odstranění státních odznaků.⁵²³ Krátce po okupaci někteří žáci, ať již současní nebo bývalý utekli. Například Arnošt Honzek, jenž se přes Maďarsko a Jugoslávii dostal do Francie.

Ve školním roce 1940 dochází k dvěma uhelným prázdninám, které tak prodloužily pololetní prázdniny. Z ministerského výnosu začaly vznikat žakovské samosprávy, které měly za úkol zajišťovat klid ve třídách nebo obstarávat různé záležitosti a vyřizovat problémy.

Postupně stále sílil i tlak na židovské obyvatelstvo. Ti ze zaměstnanců ústavu, kteří nebyli Židé, museli se podepsat ve sloupci přesně označeném pro ně. Židé pak ve speciálním sloupci. Tak bylo činěno proto, že jim nebude vyplácen služební plat za měsíc duben 1940. To se týkalo i zaměstnancům, žijícím manželství s Židem⁵²⁴

⁵²⁰ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 448, Zápisy ze schůzí rodič. sdružení 1939-1951.

⁵²¹ Kotyk, A.: *Stoletá historie pardubického gymnázia*, s. 93.

⁵²² SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, *Kronika císař. král. státního gymnázia v Pardubicích, rok 1939-1940*.

⁵²³ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 460, *Korespondence 1940, kart. VII., 791/1939*.

⁵²⁴ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 460, *Korespondence 1940, kart. VII., 265, 269/1940*. Pokyny pro výplatčího.

S postupující válkou začaly doléhat na ústav stále další utlačující nařízení okupantského režimu, týkající se omezování počtu studentů na školách, kteří, ač složili přijímací zkoušku na ústav, nemuseli ještě být přijati. Dále například dvojjazyčných nápisů, dvojjazyčných oběžníků směřujících k ředitelství gymnázia. Prozatímní ředitel Škop však neztrácel víru. Do kroniky si poznamenal, že sice není současný vývoj školy přirozený, ale to je dáno pouze nynějšími poměry, které až pominou, bude opět lépe a bude „*pravděpodobný nový příliv žactva ve vzrůstajícím našem městě*“⁵²⁵. Zatím tomu ale situace nenasvědčovala. Postupně se začaly kumulovat školy do sebe. V roce 1940 se do budovy ústavu nastěhovalo celkem 7 tříd z Obecné školy na Skřivánku.⁵²⁶

Stále častěji se množily návštěvy německých inspektorů. Ti chodili nezávisle na českých. Především obávaný německý inspektor, školský rada PhDr. Gustav Werner, který svou nenávistí ničil české školství. Jeho jméno zmiňuje v kronice gymnázia nepřilíživě i ředitel Blahout kde Wenera označuje jako neurvalého Němce a „*notorického pijana*“⁵²⁷. To však mělo jednoznačné opodstatnění a Werner si přezdívku je nezasloužil. Nebylo divu, vždyť jenom za školní rok 1941-1942 navštívil Gustav Werner pardubické gymnázium celkem pětkrát. Werner na profesory řval a před žáky veřejně zesměšňoval, mnohé z žáků, i premiantů třídy nechal propadnout, do školy chodil v podnapilém stavu a s nabitou zbraní.⁵²⁸ Inspektor Werner také při svých inspekčních návštěvách žáky naváděl k udavačství, maturantům dával otázky, které nešly spolehlivě odpovědět, jako „*kdo jsou největší lenoši na světě*“, přičemž požadoval odpověď buď Židé, nebo katoličtí kněží. Za jeho předsednictví v komisi propadl prý i jeden z nejlepších žáků Nv německém jazyce na gymnáziu.⁵²⁹ Pokud nebyl přítomen Werner, přijeli Leicher, Peter nebo Nitsch.⁵³⁰ Ústav však navštěvovali i čeští inspektoři Jan Filip (zemský inspektor), odborný inspektor zpěvu Oldřich Hilmera nebo školní rada Jan Vitovský.⁵³¹

⁵²⁵ SOKA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1940-1941.

⁵²⁶ Kotyk, A.: *Stoletá historie pardubického gymnázia*. s. 94.

⁵²⁷ SOKA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1941-1942.

⁵²⁸ SOKA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1941-1942.

⁵²⁹ SOKA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 465, *Korespondence 1945*, kart. XII., 423/1945, A., Sedlák, správa o chování G. Wenera.

⁵³⁰ Výroční zpráva Státního reálného gymnázia v Pardubicích Smetanovo nám. za školní rok 1946-1947, s. 3.

⁵³¹ Kotyk, A.: *Stoletá historie pardubického gymnázia*. s. 94.

Dne 16. prosince 1942 navštívil školu pardubického reálného gymnázia inspektor dr. Janem Pich.⁵³² O jeho návštěvě ústavu se ve fondu Ministerstva školství dochoval protokol mapující jeho inspekci, která však byla pouze odborná. Zaměřil se na učitele jazyků, zpěvu, francouzštiny, latiny a hlavně dvou profesorů němčiny, které ohodnotil známkami „*Celkem skoro velmi dobrý*“ a „*Výsledky i výkon jen tak dobré*“. Nejhuře dopadl zpěv a latina, kdy bylo profesorce Marii Sklřibové vytýkána příliš povrchní znalost jazyka a stálé používání poznámkového textu, díky kterému se nemohla plně věnovat třídě.⁵³³

Němečtí inspektoři však byli pány, kteří si mohli dělat, co se jim zlíbí. Bylo přesně nařízeno, jaké procento žáků má odejít. Pro profesory dějepisu z východních Čech byly na gymnáziu pořádány přeškolovací kursy. Vyučovalo se samozřejmě především německým dějinám. Navíc byl pro všechny členy profesorského sboru zřízen povinný odpolední kurs německého jazyka, protože řada z nich musela posléze skládat speciální zkoušku z němčiny, aby následně byli schopni přednášet i žákům v němčině. Pokud ji nesložili, byli poslání na nucené práce. Němčina se taktéž ozývala každý den z rozhlasu. Dokonce se v ní od května 1942 začínalo vyučovat v některých vybraných předmětech.⁵³⁴

Od školního roku 1941-1942 mělo dojít k postupnému zániku ústavu, kdy se neotevřela první třída, a do z postupujících 74 žáků do páté třídy mohlo být přijato pouhých 35. Jev v českých zemích za protektorátu zcela běžný. Dějepis se nevyučoval již od listopadu 1941, a pokud ano byl zaměřený jen na historii Německa. Začátkem roku 1942 se konala v Pardubicích kúra pro přeškolení učitelů dějepisu. Ta profesory seznamovala s povolenými knihami a výukou dějepisu na školách.⁵³⁵

V hodinách matematiky a zeměpisu se zase mělo vyučovat pouze Německy (1942). Byly ztíženy maturity, kde bylo nařízeno, aby 20% žáků zkoušku nesložilo.⁵³⁶ Zemskou školní radou byly vydávány oběžníky, kde se nařizovalo, co má být v dané knize začerněno, někde musela být začerněna „teorie relativity“, jinde jméno Milana Rastislava Štefánika, Tomáše G. Masaryka a jiných. Případně pozměněno na německý název, například Mikuláš

⁵³² NA, fond MŠ, sign. 10 Rg Pce, inv. č. 933, kart. 350, Zpráva o inspekci odborné (W 14.443/2).

⁵³³ NA, fond MŠ, sign. 10 Rg Pce, inv. č. 933,

⁵³⁴ Kotyk, A.: *Stoletá historie pardubického gymnázia*. s. 94.

⁵³⁵ *Tamtéž*, inv. č. 462, *Korespondence 1942*, kart. IX., 38/2/1942.

⁵³⁶ *Výroční zpráva Státního reálného gymnázia v Pardubicích Smetanovo nám. za školní rok 1946-1947. Vlastním nákladem, Pardubice, 1947, s. 3.*

Koperník na Nicolaus Kopernicus.⁵³⁷ Schválena nebyla ani cvičebnice zpěvu pro první třídu škol středních od Oldřicha Hilmera.⁵³⁸ Na seznamu nepovolených knih se objevovala jména jako Julius Zeyer, K. V. Rais, Jindřich Šimon Baar, Alois Jirásek, Jaroslav Vrchlický, Karel Poláček a jiní. Dne 30. května 1942 vyšel oběžník platný pro všechny školy, který zakazoval užívání spisů Palackého.⁵³⁹

S železnou pravidelností se prováděly se sbírky šatstva, obuvi a starých tkanin.⁵⁴⁰ Dokonce docházelo k takovým absurdnostem, že bylo pod hrozbou trestu vyžadováno psát města ležící přímo v Říši jen v němčině.⁵⁴¹

Situace byla stále horší, dospěla tak daleko, že v roce 1942 nebylo dovoleno užívat řady knih a učebnic, které neodpovídaly německému světonázoru. Řada knih byla vyřazena, a pokud tak učiněno nebylo, stávalo se, že rozsáhlé, nevyhovující pasáže v nich byly začerněny. Stále častěji se tak učilo bez knih, což pro některé profesory mohlo znamenat značnou obtíž. Učební látka byla celkově značně radikálně omezena a řada témat neprobírána. A pokud přeci jen ano, tak pouze letmo. Ve vlastivědě se například probíraly tehdejší právní normy protektorátu v závislosti na Říši, hospodářské vztahy k Říši, dějinný vývoj Říše, základní zeměpisný přehled Říše, její politické zřízení. Pokud byl nastíněn vývoj Čech, tak pouze v konfrontaci s vývojem německých oblastí.⁵⁴²

Navíc stále více sílila germanizace a koncem roku 1942 bylo s definitivní platností nařízeno německé úřadování.⁵⁴³ Odeť se všechna korespondence vedla v němčině a pokud se na ní vůbec český jazyk nachází, pak vždy jen jako vedlejší doplněk hlavního německého textu.

Školní rok 1942-1943 začal značně hekticky. Bylo rozhodnuto, že budova gymnázia bude zabrána pro potřeby vyživovacího oddělení okresního úřadu, úřadu práce a Svazu pro lesnictví a zemědělství. Muselo tedy dojít k přestěhování ústavu do jiné budovy. Ažyl nabídla

⁵³⁷ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 462, Korespondence 1942, kart. IX., 277/1942.

⁵³⁸ Tamtéž, inv. č. 462, Korespondence 1942, kart. IX., 297/1942.

⁵³⁹ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 462, Korespondence 1942, kart. IX., 430/1942

⁵⁴⁰ Tamtéž, inv. č. 464, Korespondence 1944, kart. XII., 214/1944.

⁵⁴¹ Tamtéž, inv. č. 462, Korespondence 1942, kart. IX., 322/1942. Označování německých měst, ležících na ostatním území Říše.

⁵⁴² Tamtéž, inv. č. 460, Korespondence 1940, kart. VII., 119/1940.

⁵⁴³ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1940-1941.

reálka. A to z toho důvodu, že dne 1. října 1942 došlo výnosem ministerstva školství a národní osvěty ke spojení gymnázia s reálkou, jakožto logický krok, kterým se sledovalo definitivní zrušení a zánik nejstarší pardubické střední školy, které započalo již rokem 1941-1942, kdy nebyla otevírána prima a počet žáků byl zredukován i ve vyšších ročnících.⁵⁴⁴

Ve městě tak nějakou dobu byly dvě reálná gymnázia, jejichž názvy se od sebe dělily pouze jiným umístěním v příslušné ulici. Reálka sídlila v Karlově ulici (dnešní elektrotechnická průmyslová škola) a Reálné gymnázium v Gymnaziální ulici, jak se za války říkalo Štefánikově ulici, ve které ústav od první republiky sídlil. Ředitelem nově vzniklého reálného gymnázia v Karlově ulici se stal dosavadní ředitel reálky Dr. Antonín Blahout.⁵⁴⁵ Antonín Blahout byl rodákem z Písku, profesorem německého a latinského jazyka. Němčinu vyučoval bez jakéhokoliv národnostního šovinismu. Tento bývalý ředitel gymnázia v Mostě, vedl již od roku 1935 pardubickou reálku. Během druhé poloviny války se vypracoval na jednu z hlavních postav pardubického odboje. Záslouhou jeho dohody s velitelem německé posádky v Pardubicích plukovníkem Schenkem došlo k relativně klidnému a nenásilnému odchodu Němců z města. Navíc měl dobré vztahy s inspektorem Wernerem, který ač s oblibou ponižoval zbylé členy sboru, s Blahoutem si rozuměl. Ten se jej zastal ve sporu, který Werner bedle ještě na škole v Mostu. Blahout byl velice vzdělaným a schopným mužem. Především díky jemu vděčil ústav tomu, že ho nepotkaly větší komplikace.⁵⁴⁶

Klid však nově sloučené reálné gymnázium rozhodně nemělo. Ústav i po spojení musel zažívat četná příkoří, která se s postupem války stupňovala. Dne 23. prosince 1943 byla jeho budova v Karlově obsazena německou školou pro letce a gymnáziu s 12 třídami, ředitelnu a sborovnu nezbylo než se smířit s přemístěním do budovy obchodní akademie a průmyslové školy.⁵⁴⁷ Německá škola si ponechala 150 nejlepších lavic nyní již bývalého ústavu reálného gymnázia a takřka všechno vnitřní vybavení školy. Zbytek lavic se použil jako sedadla do protiletadlových krytů. Knihovnu obou ústavů čítaly na 10 000. Většinu inventářů zabrala německá škola a zbytek byl přestěhován na 11 různých míst ve městě

⁵⁴⁴ Kotyk, A.: *Stoletá historie pardubického gymnázia*. s. 54.

⁵⁴⁵ Řeháček, J.: *c. d.*, s. 10.

⁵⁴⁶ Kotyk, J.: *PhDr. A. Blahout (1886-1959), ředitel reálky v Pardubicích*. In: *ZKPP*, č. 9–10, 2005.

⁵⁴⁷ *SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1943-1944.*

a okolí.⁵⁴⁸ Některé ve sklepení zámku, jiné na statku bývalého ministra Udržala a další u samotných rodičů žáků ústavu.⁵⁴⁹

V roce 1943 muselo ze sexty ústav odejít na 30% studentů. U přijímacích zkoušek byl navíc zaveden zmiňovaný numerus klausus, který zajišťoval, že počet nově nastoupivších dětí na ústav nepřesáhne určité číslo. Navíc bylo ministrem Moravcem nařízeno, že bývalé legionáři budou zbaveni služby, proto musel ústav opustit další profesor, pan Rys.⁵⁵⁰

Největší rána za dobu trvání války ústav postihla na jaře 1943. To když zdejší malá odbojová skupina pod vedením Jaroslava Pácla vyráběla výbušniny a rozmnožovala ilegální tiskoviny. Rodák z Parníku u České Třebové Pácl, společně se svými čtyřmi kamarády Miloslavem Potůčkem, Vladimírem Šuplerou, Jiřím Tamchynou a Miloslavem Novákem, byl zatčen přímo v budově školy gestapem. Byl zatčen taktéž profesor matematiky a fyziky Bohumil Weiner a za poslech cizího rozhlasu poslán do koncentračního tábora. Odtud se na konci války vrátil zpět.⁵⁵¹

Dne 15. 1. 1944 bylo celkem 31 žáků narozených v roce 1924 povoláno k protektorátním Technische nothilfe, pro něž byla zabrána obchodní a průmyslová škola. Profesor Ladislav Pejchl zase nuceně nasazen do telegrafie a Ladislav Vele do Semtína. Důvodem bylo to, že nevykonali zkoušky z německého jazyka.⁵⁵²

Nové ročníky se již nevybíraly na základě přijímací zkoušky, ale podle nových směrnic měly být schopnosti žáků prozkoumány několikadenním pobytem žáků na výběrovém táboře.⁵⁵³

Z důvodů ohrožení města spojeneckými nálety, které nakonec město celkem třikrát postihly, byl často hlášen poplach, který trval i několik hodin, což zapříčinilo zastavení vyučování, které mohlo trvat jen do 14 hodin. Opět se začalo učit, stejně jako za první světové války, tzv. na směny. Délka hodin, místo konání výuky a čas, se každou chvílí měnily v návaznosti na vývoj ve městě, proto stanovit nějaké konkrétnější harmonogramy výuky během války je skoro nemožné. Někdy se délka vyučovací jednotky pohybovala mezi 30-35

⁵⁴⁸ Řeháček, J.: c. d., s. 10.

⁵⁴⁹ Výroční zpráva Státního reálného gymnázia v Pardubicích Smetanovo nám. za školní rok 1946-1947, s. 3-5.

⁵⁵⁰ Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia, s. 56-57.

⁵⁵¹ Výroční zpráva Státního reálného gymnázia v Pardubicích Smetanovo nám. za školní rok 1946-1947, s. 3-5.

⁵⁵² SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Rukopis výroční zprávy za rok 1943-1944.

⁵⁵³ Tamtéž, inv. č. 646, Rukopis výroční zprávy za rok 1943-1944.

minutami. I ve dnech klidu měla každá třída nárok z nedostatku místa pouze na vyučování ve 4 dnech v týdnu o těch zmíněných 7 vyučovacích jednotkách.⁵⁵⁴ V těch horších obdobích se vyučovací jednotka zkrátila na pouhých 10-15 minut⁵⁵⁵. Avšak i to byl úspěch, protože řada žáků byla odvolána k zákopovým pracím na Moravu, do Slezska, jako se stalo VI. třídě ústavu, která musela po dobu šesti týdnů tyto práce vykonávat tam, kde se v dané době nacházela fronta, nebo v továrnách či na území Říše.

Školy s postupujícím trváním války stále řídly, v oktávách se vůbec neučilo, v některých třídách byly jen 3 žákyně. Ve třídách navíc špatné podmínky pro výuku. Bylo v nich málo světla, protože musely být zatemněny a když se svítilo, zatemnění nefungovalo. Děti chodily domů za tmy, po páté hodině, nikde se nesvítilo, často se stávalo, že „profesoři vodili děti s elektrickou lampičkou v ruce, a i těch nebylo“ domů⁵⁵⁶

V hektických dobách války navíc nebylo nikoho, kdo by vystěhovanému ústavu pomohl odnášet věci, které mu přeci jen zůstaly a tak přišli pomáhat sami žáci, „kteří na vypůjčeném vozíku stěhovali spisy a nábytek“. „Smutný byl pohled na těžké skříně, jak byly tahány neobratnými a slabými žáky ze schodů a pak do schodů“⁵⁵⁷. Oktaváni a septimáni gymnázia byli totálně nasazeni.

Dne 4. února 1945 musel ústav opustit i svůj poslední útulek v době války, zmiňovanou obchodní školu. Ředitel Blahout měl úřadovnu v budově berního úřadu.

V březnu a dubnu 1945 se už prakticky vůbec neučilo. Pouze jednou týdně se žáci scházeli v Husově sboru na tzv. opakovacích hodinách. Už nebyly maturitní zkoušky, ale jen vysvědčení, která je plně nahrazovala.

Po odchodu Němců v květnu 1945 byla řada věcí z vybavení ústavu ztracena. K ostudě vlastních spoluobčanů z provizorních strážních služeb nutno dodat, že „rozebrali mnoho věcí po Němcích i našich věcí na účet Rusů“⁵⁵⁸. Budova byla v ubohém stavu, Němci suterén přestavěli na telefonní ústřednu, místnosti přepažili příčkami, podlahu v tělocvičně vybourali a odstranili všechno nářadí, aby z ní udělali jednu velkou dílnu.

⁵⁵⁴ SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960, inv. č. 646, Kronika císařského státního gymnázia v Pardubicích, rok 1944-1945.

⁵⁵⁵ To znamenalo, že přednost budou dostávat jen nejdůležitější předměty.

⁵⁵⁶ Tamtéž, inv. č. 646, Rukopis výroční zprávy za rok 1944-1945.

⁵⁵⁷ Tamtéž, inv. č. 646, Rukopis výroční zprávy za rok 1944-1945.

⁵⁵⁸ Tamtéž, inv. č. 646, Rukopis výroční zprávy za rok 1944-1945.

Aby se po válce co nejrychleji obnovil vyučovací proces, museli přiložit ruku k dílu hlavně studenti se svými rodiči a celou budovu umýt a vyčistit.⁵⁵⁹ Tyto překotné události dokládají, jak složitá tato doba byla a že soustředit se na učivo, musel být z pohledu žáka poměrně náročný výkon. Vědomosti řady žáků rapidně klesly, neměli žádnou možnost opakování. Jak říká Blahout, *„jejich vědomosti neodpovídali známám na vysvědčení, vědomosti byly menší, za okupace úroveň vzdělání žactva poklesla, cvičila se jen znalost němčiny, ostatním předmětům se záměrně podle plánu Němců ubíralo, žáci neznali skoro nic z českých dějin a české literatury, záleželo na profesorovi, aby po straně jim něco pověděl.“*

Pravidelné vyučování bylo opět zahájeno až 30. května 1945. Platilo však prozatím jen pro dva nejvyšší ročníky ústavu. Vlastní budovu však gymnázium stále ještě nemělo. Po němcích ji totiž zabrala vítězná rudá armáda. Vyučování dále probíhalo ve třech nouzových místnostech v Husově sboru, hotelu Štika a hotelu na Kopečku. Ve své vlastní budově a se všemi třídami se ústav ocitl až 2. července 1945⁵⁶⁰

Co se týče samotného ředitele ústavu, byl Antonín Blahout, coby předseda ilegálního národního výboru v Pardubicích, společně s dalšími členy profesorského sboru Miloslavem Pantůčkem (čeština, francouzština), Aloisem Buchrtem (dějepis, zeměpis) a Františkem Jiránkem, členem Hnutí za svobodu a všichni se aktivně účastnili květnové povstání. Miloslav Pantůček⁵⁶¹ navíc od roku 1942 působil jako zástupce ilegálního vojenského velitele pro pardubický okres.

Dne 18. srpna 1945 zemřel na následky věznění v koncentračním táboře žák osmé třídy ústavu Josef Dršata. Jeho oběť a následný pohřeb symbolicky ukončily pětileté období zmaru a téměř půlstoletí trvajících fungování ústavu, za které prošel ústav celkem 3 rozdílnými politickými režimy, za nichž byl na vzestupu nebo naopak strmém pádu.

⁵⁵⁹ *Tamtéž*, inv. č. 646, *Rukopis výroční zprávy za rok 1944-1945*.

⁵⁶⁰ *SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960*, inv. č. 646, *Kronika císař. král. státního gymnázia v Pardubicích, rok 1944-1945*.

⁵⁶¹ *Válečný veterán z 1. světové války. Jeho spis viz. SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960*, inv. č. 460, *Korespondence 1940, kart. VII.,116/1940*.

Závěr

Tato bakalářská práce, nesoucí název „*Osudy pardubického gymnázia v proměnách doby (1910 - 1945)*“, se snaží nastítnit vznik a vývoj pardubického gymnázia v daném období, pomocí základní dostupné literatury, dochovaných pramenů a dobových týdeníků.

K bližšímu a komplexnějšímu přiblížení tématu taktéž ve zkratce, postihuje vývoj města od poloviny 19. století do roku 1945, vývoj středního školství ve městě v období od přelomu století do konce druhé světové války, jakož i krátce nastiňuje gymnaziální vývoj v našem státě od jeho počátků do zkoumaného období, a počátky gymnaziálního školství v Pardubicích.

Hlavní část je věnována vývoji gymnázia od jeho založení v roce 1910 až po konec války na jaře 1945. Hlavním cílem práce bylo ukázat základní mezníky, které formovaly jeho vývoj a fungování za tří rozličných státních zřízení, jež každé specificky, podle svých potřeb, do školství zasahovalo a formovalo jej k obrazu svému. V neposlední řadě popisuje vývoj pardubického gymnázia v návaznosti na základní vývojové charakteristiky školství v celém státě, které je nedílnou součástí fungování každé školy bez výjimky. Práce, ač vznikla se zpožděním dvou let, oproti původnímu plánu odevzdání, tudíž po oslavách stoletého výročí gymnázia, ke kterému měla být jakýmsi malým příspěvkem, se přesto snaží vnést do svých řádků jisté novum, kterým by opět trochu blíže posunula hranice poznání tohoto tématu.

Na závěr považuji za nutné dodat, že práce není úplně podrobným popisem historického vývoje gymnázia, neboť fragmentace pramenů je bohužel pro některé periody tak velká, že poskládat ucelenější text je takřka nemožné. Přesto si myslím, že by při dalším systematickém a důsledném bádání, především ve fondech Ministerstva kultu a vyučování, Ministerstva školství a Zemské školní rady, mohl badatel nalézt cenné informace, které by pomohly zase o něco více sestavit onu spletitou mozaiku historického vývoje gymnázia v Pardubicích. Prameny k nejstarším dějinám ústavu, nacházející se ve Státním okresním archivu v Pardubicích jsou bohužel velice zredukované a strohé.

Taktéž by nebylo od věci zaměřit se na ještě žijící pamětníky, alespoň z dob druhé světové války, kteří by tak mohli podat cenná svědectví, vážící se k dějinám každodennosti. Za zmínku stojí například slavný architekt, jeden z tvůrců montrealského Expa, Miroslav Řepa, syn slavného pardubického architekta Rudolfa Řepy, jehož jméno v práci již zaznělo. Bohužel čas ale neúprosně běží a každým rokem ukrajuje z koláče této možnosti.

Zajímavé informace by mohlo přinést taktéž bližší prozkoumání třídních katalogů, z nichž by se následně vytvořili grafy pro znázornění řady dílčích informací, od prospěchu žáků po jejich sociální původ a místo původu.

Taktéž by nebylo od věci blíže se podívat na maturitní protokoly a témata písemných i ústních maturitních prací, které se, jak jsem již zkratkovitě nastínil v práci, měnila v návaznosti na politický režim ve státě.

Prameny a literatura

Prameny

Národní archiv

FONDY:

NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty, sign. 10 Rg Pce, inv. č. 933, kart. 350.

NA, fond Ministerstvo kultu a vyučování, sign. 10 A 1 Böhmen, inv. č. 177, kart. 52.

NA, fond Ministerstvo kultu a vyučování, sign. 10 A 1 Böhmen, inv. č. 177, kart. 368.

NA, fond Ministerstvo kultu a vyučování, sign. 10 A 1 Böhmen, inv. č. 177, kart. 369.

NA, fond Ministerstvo kultu a vyučování, sign. 10 A 1 Böhmen, inv. č. 177, kart. 370.

NA, fond Zemská školní rada, sign. II 6b/14, inv. č. 541, kart. 172/173.

NA, fond Zemská školní rada, sign. III 9b/14, inv. č. 551, kart. 193

Státní okresní archiv Pardubice

Příloha ke kronice města Pardubic (koncept zápisu za rok 1939)

Příloha ke kronice města Pardubic (koncept zápisu 1940-1944)

Pamětní kniha města Pardubice.

FONDY:

SOkA Pardubice, fond Gymnasium PARDUBICE 1910-1960.

SOkA Pardubice, fond AM Pardubice, sign. 2013, inv. č. M XIIc, kart. 142.

Východočeské muzeum

Fondy:

VČM v Pardubicích, fond Slavín.

Dobový tisk

Bratrství, 9. 10. 1930, roč. XIII., č. 41

Bratrství, 5. 6. 1931, roč. XIV., č. 22,

Bratrství, 27. 8. 1931, roč. XIV., č. 34

Bratrství, 7. 1. 1938, roč. XIV., č. 34

Bratrství, 19. 1. 1939, roč. XXII., č. 3

Samostatné směry, 2. 7. 1910, roč. X., č. 32.

Samostatné směry, 30. 7. 1910, roč. X., č. 35.

Samostatné směry, 1. 7. 1911, roč. XI., č. 32.

Samostatné směry, 2. 12. 1911, roč. XI., č. 48.

Samostatné směry, 2. 8. 1912, roč. XII.

Samostatné směry, 28. 6. 1914, roč. XIV.

Samostatné směry, 28. 6. 1914, roč. XIV.

Samostatné směry, 25. 6. 1916, roč. XVI., č. 31.

Samostatné směry, 14. 5. 1916, roč. XVI., č. 25.

Samostatné směry, 23. 6. 1918, roč. XVIII., č. 30.

Samostatné směry, 7. 1. 1938, roč. XXI., č. 2.

Východočeský kraj, 25. 4. 1939, roč. XXL., č. 32.

Východočeský kraj, 4. 8. 1939, roč. XXI., č. 32.

Východočeský kraj, 9. 1. 1942, roč. XXIV., č. 2.

Východočeský republikán, 8. 6. 1923, roč. V., č. 24.

Východočeský republikán, 10. 4. 1925, roč. VII., č. 15.

Východočeský republikán, 4. 9. 1925, roč. VII., č. 36.

Východočeský republikán, 11. 6. 1926, roč. VIII., č. 24.

Východočeský republikán, 6. 5. 1927, roč. IX., č. 19.

Východočeský republikán, 16. 9. 1938, roč. IX., č. 38.

Literatura

Almanach k 90. výročí založení gymnázia Pardubice 1910-2000. Sdružení přátel gymnázia Pardubice, Pardubice 2000.

Antl, L.: Dějiny středního školstva v Pardubicích do roku 1945. FFUHK, Hradec Králové 2008. (diplomová BC práce)

Bartoš, Š. – Lukeš, Z. – Panoch, P.: Kaleidoskop tvarů: století moderní architektury v Pardubickém kraji. Nakl. Helios, Pardubice 2006.

Bičík, Z.: Pardubice od A do Z. Informační služba Pardubice, Pardubice 1974.

Borovec, P.: Stručná historie živností, obchodu a průmyslu v Pardubicích. Klub přátel Pardubicka (dále jen KPP), Pardubice 2000.

Borovec, P. – Paleček, J. – Řeháček, J.: Pardubický perník. Pardubice 2008.

Bosák, F.: Česká škola v době nacistického útlaku. Pedagogická fakulta v Českých Budějovicích, České Budějovice 1969.

Broncová, D.: Kniha o městě Pardubice. Nakl. MILPO, Praha 1999.

Brož, A.: Kronika pardubického fotbalu. KPP, Pardubice 2005.

Císař, J. - Mohylová, V.: Historie divadelní Pardubic a okolí. Východočeské divadlo Pardubice, Pardubice 2002.

Černický, M.: Encyklopedie pardubického hokeje: aby se na ně nezapomnělo (1. vydání). Nakl. Helios, Pardubice 2007.

- Dršina, F.: Reforma školství: soubor statí. Vydav. Jan Laichter, Praha 1931.
- Dršina, F.: Dívčí školství u nás a jinde. Jednota učitelek, Praha 1905.
- Fojtík, P.: Stoletá historie nymburského gymnázia s přihlédnutím k širším souvislostem českého středního školství (1903-2003). Gymnázium Nymburk, Nymburk 2003.
- Frajdl, J.: Květen 1945 ve východních Čechách (materiál pro přednášky). Pardubice 1970.
- Gut, K. – Prchal, J.: Český hokej (2. vydání). Nakl. Olympia, Praha 2004.
- Havránek, J.: Role gymnázií při vytváření kulturní elity českého národa ve 2. polovině 19. století. In: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání (Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.-25. června 1999 v Jičíně). Státní okresní archiv, Semily 2000.
- Huňáček, M.: Pardubické školy. KPP, Pardubice 1999.
- Huňáček, M.: Válečná nemocnice Karanténa. Klub přátel Pardubicka, Pardubice 2007.
- Ichová, Z. – Snášelová, L. – Dosoudil, F. a kol.: Šedesát let gymnasia v Pardubicích 1910-1970. Sdružení rodičů a přátel školy, Pardubice 1970.
- Jičínský, K.: Zámeček (historie národního odboje za Heydrichiády na Pardubicku). Pardubice 1989.
- Jílek, A.: Šest set let města – sto let sportu. In: Pardubice: sborník k 600. povýšení Pardubic na město. Ed. Zdeněk Vavřík, Pardubice 1940.
- Kádner, O.: Vývoj a dnešní soustava školství. Díl I. Nakl. Sfinx, Praha 1929.
- Kádner, O.: Vývoj a dnešní soustava školství. Díl II. Nakl. Sfinx, Praha 1931.
- Kárník, Z.: České země v éře první republiky (1918-1938), díl první. Nakl. Libri, Praha 2000.
- Kasperová, D.: Výchova a vzdělání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín. Nakl. Humanitas, Praha 2010.
- Kol. autorů: Jubilejní almanach Sportovního klubu Pardubice 1899 – 1924 (Vzpomínky z 25leté činnosti). SK Pardubice, Pardubice 1925.

- Kotyk, A.: Padesátiletá historie holického gymnázia. Nakl. Peska, Holice 2004.
- Kotyk, A.: Stoletá historie pardubického gymnázia. DTP studio, Pardubice 2010.
- Kovaříček, V.: Prameny k dějinám školství I. Olomouc 1984.
- Králíková, M. a kol.: Nástin vývoje všeobecného vzdělání v českých zemích. Státní pedagog. nakl., Praha 1977.
- Kujal, B. a kol.: Pedagogický slovník: 1. díl A-O. Státní pedagogické nakl., Praha 1965.
- Kyncl, V.: Akce Ležáky. Obyčejná vesnice. FFJČU, České Budějovice 2007. (soutěžní práce)
- Lenderová, M.: Úsilí o vyšší dívčí vzdělání v Čechách 19. století. In: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání (Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.-25. června 1999 v Jičíně). Státní okresní archiv, Semily 2000.
- Mašovská, E.: Proměny města Pardubice v meziválečném období (Městská zastupitelstva a jejich politika). FFUP, Olomouc 2005 (diplomová práce).
- Mihola, J.: K situaci piaristických kolejí na jižní Moravě v 19. století. MUNI, Brno 2009, s. 17- 18. (diplomová práce)
- Morkes, F.: Postavení učitele v předmnichovském Československu. Ústav pro informace a vzdělávání, Praha 1994.
- Morkes, F.: Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946). Plzeň 1999.
- Morkes, F.: Kapitoly o školství, o ministerstvu a jeho představitelích (Období let 1848-2001). Pedagogické muzeum J. A. Komenského, Praha 2001.
- Morkes, F.: Historický přehled postavení maturitní zkoušky a analýza jejich funkcí. UIV-Cermat, Praha 2003.
- Müller, K.: Střední průmyslová škola potravinářské technologie Pardubice: 75. výročí. SPRP, Pardubice 1994.
- Neuhöfer, R.: Střední školství v prvních deseti letech Československé republiky po stránce organizační. Státní nakladatelství, Praha 1928.

- Neuhöfer, R.: Deset úvah o středním školství. Česká grafická unie, Praha 1930.
- Neuhöfer, R.: Střední školství v Československu. Státní nakladatelství, Praha 1931.
- Neuhöfer, R.: Střední školství: soustavný svod předpisů pro střední školy a učitelské ústavy. Státní nakladatelství, Praha 1935.
- Novotný, M. a kol.: Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti. Jihočeská univerzita, České Budějovice 2006.
- Paleček, J.: Vzestup Pardubic na krajské město. Zprávy klubu přátel Pardubicka, 1998.
- Paleček, J.: Pardubice ve 20. století. Společnost pro rozvoj Pardubicka. Pardubice 2001.
- Paleček, J.: Pardubice ve 20. Století. Společnost pro rozvoj Pardubicka, Pardubice 2001.
- Paleček, J. - Řeháček, J. – Kotyk, J.: Evropský spolkový dům-Občanská záložna. KPP, Pardubice 2000.
- Pánková, M.: Odkaz J. A. Komenského-Tradice a výzvy české vzdělanosti Evropě: Malý katalog expozice o dějinách školství. Pedagogické muzeum J. A. Komenského v Praze, Praha 2009.
- Paroulek, J.: Barákové město C. a k. válečné nemocnice v Pardubicích. Pardubice 1917.
- Průcha, J. a kol.: Pedagogický slovník. Nakl. Portál, Praha 2009.
- Rosůlek, F. K. a kol.: Pardubicko, Holicko, Přeloučsko. Díl 2., Lid, jeho kulturní život a práce. Vlastním nákladem, Pardubice 1905.
- Rosůlek, F. K.: Pardubicko – Přeloučsko – Holicko. Díl III. Místopis: dějinný a místopisný obraz. Pardubice 1909.
- Řezníčková, K.: Študáci a kantoři za starého Rakouska (české střední školy v letech 1867-1918). Nakl. Libri, Praha 2007.
- Sakař, J.: Dějiny Pardubic nad Labem, díl I., část 1. Pardubice 1920.
- Sakař, J.: Dějiny Pardubic nad Labem. Díl III., část 2., Školství. Nákladem města Pardubic, Pardubice 1927.

- Sakař, J.: Nová doba města Pardubic. Společnost pro rozvoj Pardubicka, Pardubice 1995.
- Somr, M.: Dějiny školství a pedagogiky. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1987.
- Svatoš, M.: Exner-Bonitzovy školské reformy a jejich důsledky pro gymnaziální školství v habsburské monarchii v 19. století. In: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání (Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.-25. června 1999 v Jičíně). Státní okresní archiv, Semily 2000, s. 44.
- Sviták, P.: První český letec inženýr Jan Kašpar a začátky českého letectví. Východočeské muzeum, Pardubice 2003.
- Svoboda, M.: Pardubické parforní hony. KPP, Pardubice 2003.
- Šebek, F.: Stoleté ohlédnutí: život Pardubic kolem roku 1900. Nakl. Helios, Pardubice 2000
- Šebek, F. a kol.: Dějiny Pardubic, I. díl. Městský národní výbor, Pardubice 1990.
- Šedivý, I.: Češi, české země a velká válka 1914-1918. Nakl. Lidové noviny, Praha 2001.
- Vácha, F.: Pardubice za světové války. Městský osvětový sbor v Pardubicích, Pardubice 1937.
- Vendl, V. K.: Dějiny státní reálky v Pardubicích. Slavnostní správa vydaná u příležitosti otevření nové budovy státní reálky v Pardubicích. Nákladem vlastním, Pardubice 1929.
- Veselá, R.: Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků: (1919–1952). Masarykova univ., Brno 1995.
- Veselá, Z.: Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1972.
- Veselá, Z.: Dokumenty z vývoje české střední školy 1849-1939. Státní pedagogické nakl., Praha 1973.
- Veselá, Z.: Vývoj českého školství. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1988.
- Vorel, P.: Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy. Praha, Nakl. Rybka, 1999.

Výroční zprávy Státního reálného gymnázia v Pardubicích (1919-1947).

Výroční zpráva dívčího reálného gymnasia spolku „Božena Němcová“ v Pardubicích za školní rok 1910-1911. Nákladem spolku Božena Němcová, Pardubice 1911.

Zikmunda, V. - Hrubý, V.: Města ČSFR – Pardubice. Nakl. Pressfoto, Praha 1990.

Články a sborníky

Balatka, O.: Z historie i současnosti TJ Dynamo Pardubice. In: ZKPP, 1991, č. 5-6.

Balatka, O.: Sokol Pardubice 1 – jeho minulost a současnost. In: ZKPP, 1998, č. 5–6

Balatka, O.: Sokol Pardubice 1 – jeho minulost a současnost. In: ZKPP, 1998, č. 5–6.

Bičík, Z.: Letecké nálety na Pardubice v roce 1944 (souhrnný přehled). In: Východočeský sborník historický, 1991, r. 1.

Bičík, Z.: Z počátku pardubické cyklistiky (1885 – 1914). In: VSH, 1992, r. 2.

Borovec, P.: Akciová společnost rafinérie minerálních olejů v Pardubicích („Fantovka“) a její firemní značky. ZKPP, 1998, č. 5–6.

Brož, R.: 90 let pardubické atletiky. – I. část. In: ZKPP, 1996, č. 11 – 12.

Dosoudil, F.: Padesát pět let od stávký dělníků a zaměstnanců podniku Telegrafia Pardubice. In: ZKPP, č. 9–10, 1996.

Dosoudil, F.: Padesát pět let od deportace židovské náboženské komunity z Pardubic do Terezínského ghetta. In: Zprávy klubu přátel Pardubicka. č. 7/8, 1998.

Dosoudil, F.: Transporty protektorátních židů z Terezína do Osvětimi v lednu a únoru 1943 ve vztahu k pardubickému okresu. In: Zprávy klubu přátel Pardubic. č. 9/10, 1998.

Hladíková, Š.: Stručné ohlédnutí po stoleté historii Pardubického tenisu. In: VSH, 1997, r. 6.

Ježek, M.: O poloze vsi „Pordobic“. In: VSH, 1996, r. 5.

Ježek, M.: Poznámka k „poznámkám“ (k nejstarším dějinám Pardubic). In: VSH, 1997, r. 6.

Klímová, J.: Reforma středního školství v roce 1908. In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání* (Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.-25. června 1999 v Jičíně). Státní okresní archiv, Semily 2000.

Kofa, J.: Učitelé v českých zemích na cestě k profesionalizaci. In: *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a první polovině 20. století*. Nakl. Karolinum, Praha 1996.

Kolařík, J.: *Pardubice a Hudba*. In: *Pardubice: sborník k 600. povýšení Pardubic na město*. Ed. Zdeněk Vavřík, Pardubice 1940.

Koutský, O.: Výstava tělesné výchovy a sportu 1931 a Pardubice 30. let. In: *Zprávy klubu přátel Pardubic*. 1994, č. 11–12.

Kuklík, J.: Lámání ducha. Školství v „autoritativní demokracii“. In: *Dějiny a současnost*, r. XXXI, č. 3, 2009.

Lenderová, M.: Několik poznámek k dějinám chrudimského a pardubického školství v období národního obrození. In: *VSH*, č. 4, 1994.

Lenderová, M. – Jiránek, T.: *Hradec Králové–Pardubice (rivalita ve východních Čechách)*. In: *Východočeský sborník historický*, 1996, r. 5.

Lonner, V.: *TELEGRAFIA A. S. – TESLA N. P. v Pardubicích*. In: *Zprávy klubu přátel Pardubic*, 1979, č. 3.

Morkes, F.: *Gymnázia v letech předmnichovské republiky*. In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělávání*.

Morkes, F.: *České školy v okupačních letech 1939-1945*. In: *Učitelé listy*, r. 102, 1999, č. 19.

Morkes, F.: *Učitelé a školy v proměnách času (Pokus o základní chronologii 1774-1946)*.

Nohejlová - Prátová, E.: *Poslední...* In: *ZKPP*, č. 3-4, 1993.

Petráček, M.: *Zlatá přilba (pohled do historie ploché dráhy vůbec)*. In: *ZKPP*, č. 7–8, 1979.

Petráň, M.: *Velká sláva před 60 lety*. In: *Zprávy klubu přátel Pardubic*, 1991.

Řeháček, J.: Války výrazně zasáhly do vývoje pardubického gymnázia. In: Vlastivědné listy Pardubického kraje. č. 1, 2006.

Stárek, J.: Pardubické školství. In: Pardubice: sborník k 600. povýšení Pardubic na město. Ed. Zdeněk Vavřík, Pardubice 1940.

Svátek, J.: Z dějin gymnasia v Pardubicích. In: Časopis společnosti přátel starožitností, 1962, č. 70.

Šebek, F.: Poznámky k nejstarším dějinám Pardubic. In: Východočeský sborník historický (dále jen VSH), 1996, r. 5.

Teplý, J.: Obchodní akademie v Pardubicích v letech 1938-1945 (Pohled do dějin protektorátního školství). In: VSH, 2007, r. 14.

Thein, P.: Pardubice mizející 3 (Jezdecké kasárny). Zprávy klubu přátel Pardubicka (dále jen ZKPP), 1975, č. 4.

Všeobecná veřejná okresní nemocnice v Pardubicích. In: Pardubice: sborník k 600. povýšení Pardubic na město. Ed. Zdeněk Vavřík, Pardubice 1940.

Zikmunda. Vlastimil: Pardubice v šedesátých letech 19. století. In: VSH, 1991, r. 1., s. 171.

Zikmunda. Vlastimil: Pardubická společnost v sedmdesátých letech 19. století. In: VSH, 1992, r. 2.

Žižka, V.: Sociální postavení učitelů a jejich odměňování v období let 1918-1945. In: Řízení ve školství, r. 7, č. 2, 1999.

Internetové zdroje

Český rozhlas Pardubice: Pardubická ohlédnutí (díl 26.: Šikovný podnikatel a poštovník Josef Kraus a další příbuzní Artura Krause). <<http://www.rozhlas.cz/pardubice/ohlédnutí/zprava/díl-dvacaty-sestý-sikovný-podnikatel-a-postovník-josef-kraus-a-další-příbuzní-barona-artura-krause--802618>>. [5. 3. 2011].

Encyklopedie cojeco: Komorní město. <http://www.cojeco.cz/index.php?id_desc=46490&s_lang=2&detail=1&title=komorn%ED%20m%ECsto>. [18. 11. 2010].

Gruntová, J.: Gerhard Clages-K osobě šéfa služebny gestapa v Pardubicích SS Hauptsturmführera Gerharda Clage (1902–1944). Dostupné online: <<http://www.gruntova.cz/search?hledat=clages&x=0&y=0>>. [21. 7. 2011].

Historie ČASu. Průkopníky dnešní atletiky byli zejména sokoli. Dostupné online na oficiálních stránkách českého atletického svazu. <<http://www.atletika.cz/default.aspx?section=52&server=1&article=51>>. [16. 3. 2011].

Historie společnosti. Oficiální stránky TESLA Pardubice. Dostupné online: <<http://www.teslapar.eu/historie-spolecnosti.html>>. [5. 4. 2011].

Historie školy 1910-II. světová válka. Oficiální stránky Střední školy průmyslové strojnické, Technické a vyšší odborné školy Chrudim. Dostupné online: <<http://www.sspstchrudim.cz/index.php?nid=3471&lid=CZ&oid=412265>>. [8. 6. 2011].

Huňáček, Miloš: Pardubická nádraží. KPP. <<http://www.kpp.iipardubice.cz/1110567991-pardubicka-nadrazi.php>>. [15. 2. 2011].

Internetový portál Holocaust. cz. Protižidovské zákony a opatření. Dostupné online: <<http://www.holocaust.cz/cz2/resources/documents/laws/laws.>>. [20. 7. 2011].

Komárek, P.: Baron Artur Kraus (1854–1930): průkopník, vizionář a především astronom. Dostupné online: <<http://www.astropardubice.cz/historie/>>. [1. 4. 2011].

Mladá Boleslav od počátku věků do novověku: Královské město. <<http://www.is.mb-net.cz/mb-pravek-novovek/JS1202022.htm>>. [23. 2. 2011].

Morkes, F.: Učitelé platy, evergreen několika století. In: Učitelé noviny, č. 22, 2005. Dostupné online: <<http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv&clanek=2743&PHPSESSID=052819b807f3fe4bb33ca2be68541904>> [27. 7. 2011].

Morkes, F.: Učitelé platy, evergreen několika století. In: Učitelé noviny, č. 22, 2005. Dostupné online: <<http://www.ucitelskenoviny.cz/?archiv&clanek=2743&PHPSESSID=052819b807f3fe4bb33ca2be68541904>> [27. 7. 2011].

Oficiální stránky KÁVOVINY a.s.: Historie. <<http://www.kavoviny.cz/Historie.aspx>>. [1. 3. 2011].

Oficiální internetové stránky statutárního města Pardubice: Továrna Josef Prokop a synové. <<http://www.mesto-pardubice.cz/mesto/turisticke-informace/vychazkove-okruhy/trasa-2/prokopka.html>>. [15. 2. 2011].

Oficiální internetové stránky statutárního města Pardubice: Východočeská výstava průmyslu, zemědělství, národopisu a umění v roce 1903. <<http://www.mesto-pardubice.cz/mesto/turisticke-informace/vychazkove-okruhy/trasa-1/vystava.html>>. [15. 2. 2011].

Oficiální stránky EXPLOSIA a.s.: Stručná historie Explosie v datech. <<http://www.explosia.cz/?show=vdatech>>. [1. 3. 2011].

Oficiální stránky Pivovaru Pernštejn a.s.: Historie. <<http://www.pernstejn.cz/historie.htm>>. [1. 3. 2011].

Pardubický Kaleidoskop: Východočeská výstava v Pardubicích roku 1903. <<http://www.iipardubice.cz/historie/vychodoceska-vystava.php>>. [7. 3. 2011].

Pardubický spolek historie železniční dopravy: Vlečky v Pardubicích. <<http://www.pshzd.cz/vlecky.html>>. [15. 2. 2011].

Stránky ministerstva vnitra České republiky: Dostupné online: <<http://aplikace.mvcr.cz/adresa/e/pardu/index.html>>. [4. 10. 2010].

Šebek, F.: Přehled dějin Pardubic. s. 8. Dostupné online: Pardubický svět – Informační server města Pardubice. <<http://www.pardubice.cz/historie/>>. [12. 12. 2010].

Šebek, F.: Přehled dějin Pardubic. s. 14. Pardubický svět – Informační server města Pardubice. Dostupné online: <<http://www.pardubice.cz/historie/>>. [30. 11. 2010].

VČM: 60 ročníků Zlaté přilby v Pardubicích (Katalog k výstavě). Dostupné online: <<http://www.vcm-sbirky.cz/zlataprilba/historie.html>>. [27. 3. 2011].

Resumé

This bachelor thesis is named „The fates of Gymnasium Pardubice in the changes of time/1910-1945/“. It tries to describe the foundation and the development of „Gymnasium“ in that period with the help of basic literature, preserved resources and contemporary weekly news.

For the approximation of the topic the thesis describes in four subchapters the development of town since the half of 19th century to the year 1945, the development of high school education in the town in the period from the edge of the century to the end of the World War II., as well as it shortly concerns the development of high school education since its beginnings to 1945, the development of high school education in Pardubice.

The main part is about the development of „Gymnasium“ since its foundation in 1910 to the end of World War II. in spring 1945. The main point of the thesis was to show the basic points that had formed its development and operations during the three different state establishments, which had formed the education to its own ideas. It also describes the development of „Gymnasium Pardubice“ in relation to other characterisations of education in the whole country, which is without exception the necessary part of life of schools.

Although the thesis has come up two years later than the first plan of handing in, after the celebration of 100th anniversary of „Gymnasium“ , which the thesis should have been a small contribution to, it tries to bring something new to this topic.

Anotace

Jméno a příjmení: Tomáš Perný

Katedra a fakulta: Katedra historie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Vedoucí práce: Burešová Jana, Prof. PhDr. Csc.

Rok obhajoby: 2011

Název práce: Osudy pardubického gymnázia v letech (1910 - 1945)

Název v angličtině: The story of gymnasium in Pardubice in changes of time (1910 - 1945)

Anotace práce:

Bakalářská práce se zabývá historií Gymnázia Pardubice. Popisuje stručnou historii města a vývoj středního školství ve městě. Hlavní část je věnována vývoji gymnázia, a to od jeho založení v roce 1910 až po školní rok 1945/46. Popisuje vývoj školy v historických souvislostech a v návaznosti na vývoj školství v celém státě. V daném období se snaží zachytit nejvýznamnější mezníky školy, které formovaly její další vývoj. Dále například časté stěhování ústavu do budov po celém městě, opravy a rekonstrukce budov, ve kterých v daném období sídlil, dále pedagogickou a mimoškolní činnost školy v jednotlivých obdobích. V neposlední řadě práce obsahuje krátké medailonky některých významných absolventů.

Klíčová slova: Gymnázium, střední školství, historie, Rakousko-Uhersko, ČSR, Pardubice

Anotace v angličtině: The bachelor thesis is about the history of „Gymnasium Pardubice.“ It shortly describes the history of the town and a development of high education in the town. The main part concerns the development of „gymnasium“ since its foundation in 1910 to the school year 1945/46. It describes the development of the high school in historical connections and in relation to the development of education in the whole country. In that period the thesis tries to catch all the necessary points that had formed school's future development. There were many relocations of the school to different parts of the town, reconstructions and repairs of buildings which the school was settled in, teaching and nonteaching school activities in that times. The thesis also contains short medallions of some famous graduates.

Anglická klíčová slova: Gymnasium, high school education, Austria-Hungary, ČSR, Pardubice

Přílohy vázané v práci: 2

č.1 – Vývoj počtu studentů 1. ročníku pardubického gymnázia v letech 1910 – 1944

č. 2 – Náboženské vyznání studentů pardubického gymnázia ve vybraných letech

Rozsah práce: 123 stran

Jazyk práce: čeština

Seznam příloh

Příloha č. 1 – Vývoj počtu studentů 1. ročníku pardubického gymnázia v letech 1910 – 1944

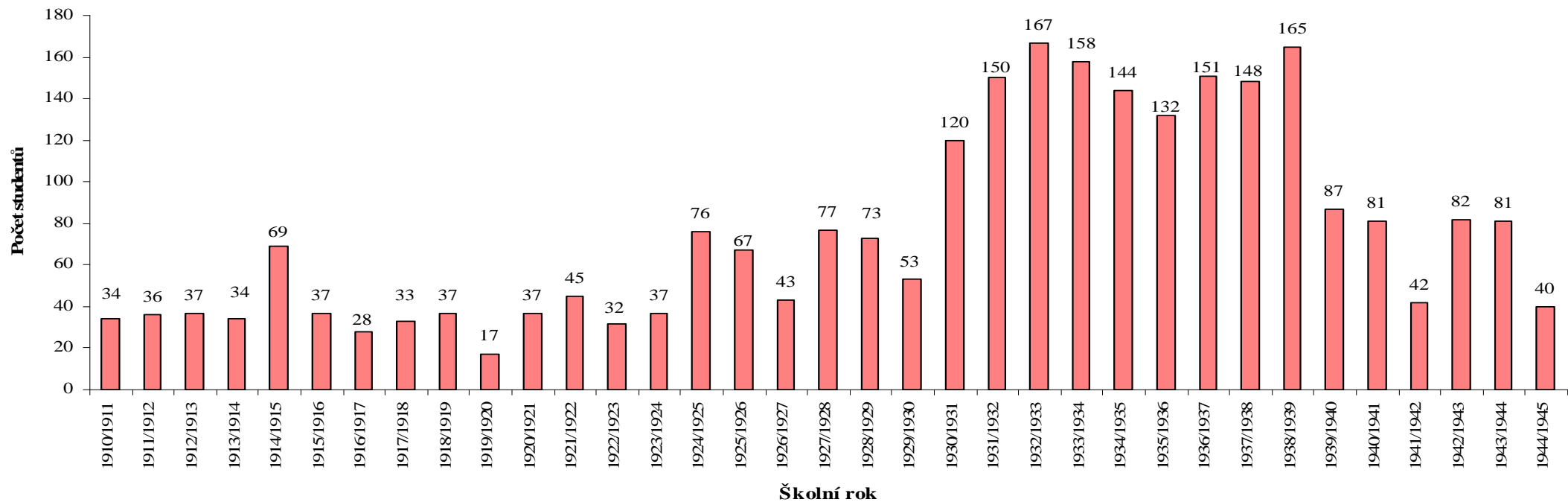
Příloha č. 2 – Náboženské vyznání studentů pardubického gymnázia ve vybraných letech

Příloha č. 1 – Vývoj počtu studentů 1. ročníku pardubického gymnázia v letech 1910 - 1944

Počet studentů v letech 1910 - 1944	Školní rok																														Celkem					
	1910/1911	1911/1912	1912/1913	1913/1914	1914/1915*	1915/1916	1916/1917	1917/1918	1918/1919	1919/1920	1920/1921	1921/1922	1922/1923	1923/1924	1924/1925*	1925/1926*	1926/1927	1927/1928*	1928/1929*	1929/1930*	1930/1931**	1931/1932**	1932/1933**	1933/1934**	1934/1935**	1935/1936**	1936/1937**	1937/1938**	1938/1939**	1939/1940*		1940/1941*	1941/1942	1942/1943*	1943/1944*	1944/1945
Počet	34	36	37	34	69	37	28	33	37	17	37	45	32	37	76	67	43	77	73	53	120	150	167	158	144	132	151	148	165	87	81	42	82	81	40	2650

* Otevřeny 2 třídy (I.A – chlapecká, I.B – dívčí)

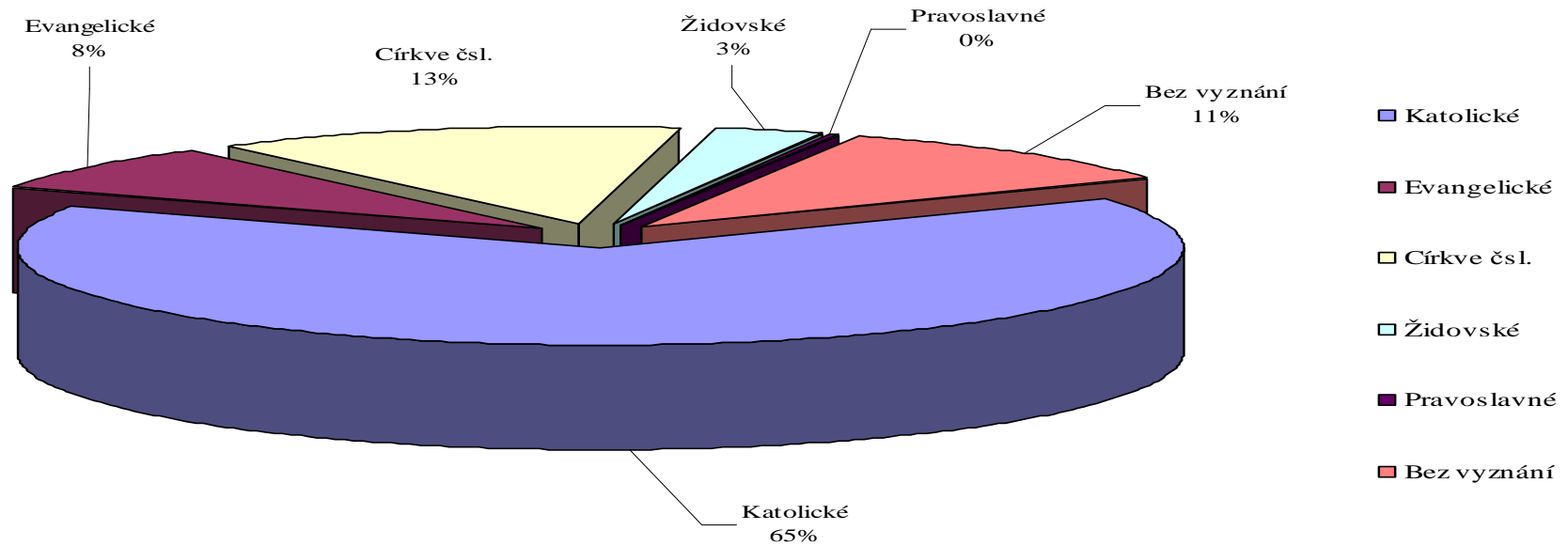
** Otevřeny 3 třídy (I.A – chlapecká, I.B – smíšená a I.C – dívčí)

Zdroj: Autor

Příloha č. 2 – Náboženské vyznání studentů pardubického gymnázia ve vybraných letech

Náboženství studentů 1.ročníku pardubického gymnázia ve vybraných letech	Školní rok																	Celkem
	1910/1911	1911/1912	1912/1913	1913/1914	1914/1915	1915/1916	1924/1925	1925/1926	1926/1927	1927/1928	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1941/1942	1942/1943	1943/1944	1944/1945	
Katolické	29	34	34	27	59	28	50	40	26	44	94	89	78	28	51	55	33	799
Evangelické	1	2	2	3	5	5	9	7	4	4	13	15	17	3	3	2	1	96
Církev čsl.	-	-	-	-	-	-	11	7	4	13	36	34	19	5	19	12	-	160
Židovské	3	-	1	3	5	3	-	3	1	5	2	6	5	-	-	-	-	37
Pravoslavné	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	2
Bez vyznání	1	-	-	1	-	1	6	10	8	11	21	14	25	5	9	12	6	130
Celkem	34	36	37	34	69	37	76	67	43	77	167	158	144	42	82	81	40	1224

Zdroj: Autor